

ՌՈՒԲԵՆ ՍԵՎԱԿ

ԵՐԿԵՐ

Борис Михайлович
Павлов Уфа - 1955
Уфа - 1955

Уфа 1-12-2002-11
Павлов Борис Михайлович
Уфа 3-2

Ռուբեն Սևակ

Հունիս 22/58

ՌՈՒՐԵՆ ՍԵՎԱԿ

Ե Ր Կ Ե Ր

Հայպետհրատ

ԵՐԵՎԱՆ 1955

Տեքստի պատրաստումը և ծանոթագրությունները ԵՂԻՇԵ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆԻ

Խմբագրության մը՝ Ս. ՏԱՐՈՆՑՈՒ

РУБЕН СЕВАК
СОЧИНЕНИЯ

(На армянском языке)

Армянское государственное издательство
(Айпетрат), Ереван, 1955

ՌՈՒՔԵՆ ՍԵՎԱԿԻ ՊՈՆԶԻԱՆ

1915 թ. օգոստոսի 13-ին, հեռավոր Անատոլիայի Չանղըրիի շրջակայքում, Դանիել Վարուժանի, Սիամանթոյի և արևմտահայ այլ մտավորականների հետ մեկտեղ, թյուրքական արյունոտ յաթաղանին զոհ գնաց նաև Ռուբեն Չիլինկիրյանը՝ Սևակը, արևմտահայ պոեզիայի վերջին շրջանի տաղանդավոր բանաստեղծներից մեկը:

Ռուբեն Սևակը ծնվել է 1885 թ. փետրվարի 15-ին Պոլսի արվարձաններից մեկում: 1905 թ. փայլուն կերպով ավարտելով տեղի հայտնի Պերպերյան վարժարանը՝ մեկնում է Շվեյցարիա՝ Լոզան, բժշկական գիտություններ ուսանելու: 1911 թ. ավարտում է դասընթացը և միառժամանակ լինում Գերմանիայում: Սևակի կյանքի այս շրջանի մասին քիչ տեղեկություններ են պահպանված: 1914 թ. վերադառնում է Պոլիս, նպատակ ունենալով ամբողջապես զբաղվելու իրեն սիրելի գործով՝ գրական, ստեղծագործական աշխատանքներով: Սակայն վերահաս առաջին իմպերիալիստական պատերազմը խորտակեց դեմոկրատ բանաստեղծ Սևակի բոլոր մտահղացումներն ու ծրագրերը:

Սերը դեպի գեղեցիկ գրականությունը, մասնավորապես դեպի պոեզիան, շատ վաղ է արթնանում պատանի Ռուբենի մոտ:

Սևակի առաջին տպագիր բանաստեղծությունը՝ «Բաժանման խոսքեր» խորագրով տպագրվում է «Մասիս»-ի 1905 թ. 24-րդ համարում:

Այնուհետև տպագրվում են նրա «Սիրո գրքի», ինչպես և սոցիալական-քաղաքական կյանքը արտացոլող բազմաթիվ բանաստեղծություններ, որոնք հռչակում են Սևակին որպես տաղանդավոր լիրիկ պոետի: 1909 թ. Ադանայի հայկական կոտորածների տպավորության տակ Սևակը գրում և 1910 թ. առանձին գրքով հրատարակում է «Կարմիր դիրքը» բանաստեղծությունների ժողովածուն:

Սևակը իր ուժերը փորձել է նաև արձակում: 1913 թ. տպագրվում է հեղինակի «Բժիշկին գիրքեն փրցված էջեր» խորագրով խիստ ուշագրավ բժշկական զրույցների շարքը, որն արժանանում է ընթերցողների, ինչպես և գրական քննադատության ջերմ ընդունելությանը:

Սեակը շասաց իր վերջին խոսքը: Դեռ նոր էին ծավալվում նրա բանաստեղծական քանքարի կարողությունները: Անժամանակ ողբերգական մահը խորտակեց պոետի ստեղծագործական այնքան շատ մտահղացումները, ինչպես և վաղուց փայտացած երազը՝ ի մի հավաքել և հրատարակել սարքեր շրջաններում գրած իր բանաստեղծությունների «Սիրո գիրքը», «Քառուս»-ը, «Վերջին հայերը» ժողովածուները:

1.

Սեակի պոեզիայում գերակշռողը հասարակական մոտիվներն են, հարազատ ժողովրդի, տանջվող, շահագործվող աշխատավոր մարդկության ճակատագրի հարցը: Այդ երգերում տիրապետող մտայնությունը վիշտն է, թախիծը, անանց տրտմությունը: Սեակի պոեզիայում առկա վշտի, հուսահատության, մահվան անհույս երգերի հիմնական պատճառն ու աղբյուրը այն ծանր տնտեսական-քաղաքական պայմաններն էին, որոնց մեջ տապակվում էր արևմտահայ ժողովուրդը ամբողջ XIX և հատկապես XX դարի առաջին տասնամյակում: Այս, ինչպես և սուլթանական Թյուրքիայի տնտեսական-քաղաքական հետամնացության, պրոլետարական շարժման և դասակարգային պայքարի թուլության հետևանքով էլ պայմանավորված է Սեակի աշխարհայացքի պատմական սահմանափակությունը, որ և հնարավորություն չէր ընձեռում տեսնելու այն ռեալ ուղիները, այն հասարակական ուժերը, որոնց հետ և պետք էր կապել հայ ժողովրդի քաղաքական ազատագրությունը: Սրանցով է պայմանավորված բանաստեղծի, ինչպես և արևմտահայ գրականության մի շարք այլ հեղինակների ստեղծագործություններում առկա վիշտն ու թախիծը, հուսահատությունը, կյանքից փախչելու վհատ տրամադրությունները:

Իր մի շարք բանաստեղծություններում՝ «Ո՛վ իմ հայրենիք», «Հայաստան», «Զանգակնե՛ր, զանգակնե՛ր» և այլն, Սեակը դրսևորել է իր խոր և ազնիվ հայրենասիրությունը, իր անսահման սերն ու գորովը դեպի տանջալի փորձությունների բովով անցած, հերոսամարտերում ճակատած հարազատ ժողովուրդը: Բանաստեղծն իրար է հակադրել հայրենի գեղեցիկ, հրասքանչ բնությունն ու ժողովրդի ծանր, ստրկական վիճակը:

«Հայաստան... Ո՛վ շգիտե այդ ժողովրդի կոշմարային անցյալը» — իր առաջնորդողներից մեկում գրել է «Պրավդա»-ն: Արևմտյան Հայաստանը Սեակի պոեզիայում պատկերված է որպես կոշմարի, մահվան, սովի ու շարդի երկիր:

Ո՛վ կույա այդպես խշտյակիս շեմքին,
— Քո՛ւյր, դարիբն է, բա՛ց:
Կմա՛խք մը կանցնի դուրսեն լալագին,
— Սո՛վն է, դուռըդ բա՛ց:
Տապա՛րն է ջախջախ դրանքս կուրծքին,
— Զա՛րդն է, դուռըդ բա՛ց:

• Այս կոշմարային վիճակն առավել սրութեամբ արտահայտվեց 1908 թ. քաղաքական իշխանութիւնը նվաճած «Երիտասարդ թյուրքերի» արյունալի տիրապետութեան օրոք: 1909 թ. Ադանայի կոտորածն սպառնացեց, որ ազգային հարցում, մասնավորապէս դեպի հայերն ունեցած վերաբերմունքում, բուրժուական ծայրահեղ ազգայնական այս պարտիան գերազանցեց արյունարբու Աբդուլ Համիդին:

Թյուրքական ասիմիլյատորները քաղաքականութիւնը ավարտվեց արևմտահայ ժողովրդի զանգվածային տեղահանութեամբ և աննախընթաց ջարդով: Տաճկական արյունոտ յաթաղանին զոհ գնաց մեկ միլիոն անմեղ և անզին ժողովուրդ՝ արևմտահայ ինտելիգենցիայի ծաղիկը:

Ժողովրդի այս ողբերգական դրութիւնն իր խոր դրսւմն է դրել արևմտահայ գրականութեան, հատկապէս պոեզիայի վրա: Իրավացի է Գ. Զոհրասլը՝ գրելով. — «Ամեն ինչ տառապանք է հոն, ամեն ինչ աղաղակ ու բողոք: Մահահոտ և արյունաներկ գրականութիւն՝ հայկական ճակատագրին պես»:

Կիլիկյան ջարդին արձագանքեցին արևմտահայ գրեթէ բոլոր մեծ ու փոքր հեղինակները, ի թիվս և Սևակը: Մի շարք բանաստեղծութիւններ («Կիլիկյան երգեր») ինչպէս և «Կարմիր գիրքը» ժողովածուի մի մասը այս թեման է շոշափում: Բանաստեղծութիւնների այս շարքում Սևակը անհուն ատելութեամբ լցված դեպի ջարդարարներն ու ասիմիլյատորները, պատկերել է կազմակերպված ջարդի ողջ զարհուրանքը, ատելութեան և վրեժի խոսքերով հակադրվել կառավարութեան կողմից կազմակերպված այդ նախճիւրի հեղինակներին: Արևմտահայ ժողովրդի քաղաքական ազատագրումը Սևակը, Դանիել Վարուժանը և ուրիշները՝ արևմտահայ մտավորականութեան մի ստվար մասը, կապում էին ոչ թե Օտոմանյան թյուրքիայում հեծող բոլոր ճնշվող, շահագործվող ժողովուրդների պայքարի ու միահամուռ ջանքերի հետ, այլ լուր հայերի անձնագոհ, վրիժառու կռիւի հետ: Այս հանգամանքը խստորեն ազդել է Սևակի (ո՛չ միայն Սևակի) վերոհիշյալ երգերի իդեական նպատակասլացութեանը: Սևակի այս (բարեբախտաբար խիստ սակավ) բանաստեղծութիւնները զերծ չեն ազգայնական որոշ երանգներից:

Խոր և ազնիվ դեմոկրատիզմով ու հումանիզմով է տոգորված Սևակի պոեզիան: Անսահման սեր ու կարեկցանք դեպի սոցիալական կյանքի զոհերը, դեպի աշխատավոր մասսաները, նույնքան բուռն ատելութիւն դեպի բոլոր տիրանները կազմում են բանաստեղծի հասարակական-քաղաքական աշխարհայացքի հիմքը: Այս առողջ, խորապէս ազնիվ դեմոկրատական, հումանիստական մտայնութեամբ են տոգորված Սևակի բազմաթիւ բանաստեղծութիւնները («Փողոց ավլողը», «Հայրը», «Պոլսո որովայնին մեջ», «Դրամին աղոթքը», «Այս դանակը» և այլն), որտեղ բանաստեղծը պատկերել է կապիտալիզմի զոհերի ծանր, ողբերգական առօրյան:

Բանաստեղծը տեսնում է կապիտալիզմի զարգացման հետևանքով

ստեղծված սոցիալական աղաղակալ հակասութիւնները, պատերազմները, դրամի կուլտը, ազգային, դասակարգային ճնշումը: Բանաստեղծն ատելութեամբ է լցված այս ամենի նկատմամբ: «Կարմիր գիրքը» ժողովածուի մեջ Սևակը հակադրվում է տերերի կողմից կազմակերպվող պատերազմներին:

Տերերի շահերի համար մղվող պատերազմի զոհ են գնում՝

Ժողովուրդներ, որ մեռան անհամար,
Զեմ գիտեր ո՛ր մեկ արքայի համար:

«Կարմիր գիրքը» ժողովածուի «Մարդերգութիւն» բաժնում և այլ բանաստեղծութիւններում Սևակը կապիտալիստական հարաբերութիւններն է համարում շարիքի ազբուրը:

«Աղփատասեր սիրտ մ'ունիմ ես ինքս ալ» — ասում է Սևակն իր «Փողոց ավլողը» պոեմում և այս դեմակրատական դիրքերից էլ քննադատում բուրժուական կարգերը, ցույց տալով կառավարութիւնների և ժողովրդի շահերի հակադրութիւնը.

Կառավարութիւն... ի՛նչ բարի, բարի,
Աղքատին դպրոց բացեր է ձրի,
Որ հոն սորվեցնէ կարգալ ու գրել,
Օրենքի առջև կոնակը ծռել...
Գիտնալ որոշել շարք ու բարին,
Սեփական փողեն տուրք տալ Կեսաբին...
Ըլլալ հնազանդ մեկ կաթնատու կով,
Զորք գրվիլ, մեռնիլ արքայի կամքով,
Հարգել հարուստի վաստակն անորեն...

«Կեցցե՛ կառավարութիւնը» իրոնիայով բացագանչում է բանաստեղծը. «Նախ կըսպանես, բայց կըթաղես ձրի»:

Սևակը սոսկ նկարագրող չէ: Նրա պոեզիային հատուկ է մարտական թափը, ակտիվութիւնը: Նա ատելութեան է ոգեկոչում նման կարգերի նկատմամբ.

Ու սորվե ատե՛լ նողկանքով անհուն.
Անոնք որ «փրկչի» կը կրեն անուն,
Ու ճոխ խոսքերով տունդ կը քանդեն.
Սորվեցուր տղուդ ատել արգանդեն
Քաղաքագետնե՛րը ամեն գույնի,
Որոնք կըսպանեն քեզ առանց թույնի:
Սորվեցու՛ր իրենց խոսքը հետագա՝
«Աղքատին համար բարեկամ չի կա»...

«Հացը աշխատողին չէ հիմա», — գրում է Սևակն իր նամակներից մե-

կում, — «հացը գողացողին է, ու մեռնողին իրավունքը մեռցնողին հարցնելը եղբրական անմտություն մըն է. ափսո՛ս»¹։

Սոցիալական կյանքի այս ցնցող պատկերները դեմոկրատ, տաղանդավոր բանաստեղծի մոտ պատկերված են ոչ որպես մասնակի փաստեր և ոչ էլ որպես միայն հայ ժողովրդին, այլ հանուր ճնշված, հարստահարված մարդկության վիճակված բախտ.

Հողագնդիս կեղևին վրա տրտմածին,
Թափառահած իմ ոտքերս քալեցին՝
եղբայրության տաքուկ շունչը փնտռելեն,
Ու ամեն տեղ իմ հեգ աչքերըս լալեն
Տեսան փարթամ մեծատունին դըրան քով,
Աղքատ մայր մը որ կըսպասեր արցունքով։

Ոչ միայն ռոնգիայում, այլև գեղարվեստական արձակում Սևակը անդրադարձել է սոցիալական կյանքի հարցերին։

«Աշխարհի վրա մարդ չունիմ, աշխարհը մեզ ողջ-ողջ թաղեց, անգութ մարդեր, անգութ աստված», — ասում է «Յավին միսը» զրույցում քաղցից ու հիվանդությունից մեռնող մայրը²։

«Մեղֆին պտուղը» զրույցում Սևակը պատկերել է մի դժբախտ աղջկա, որը կապվում է գյուղ հանգստանալու եկած կիրթ երիտասարդի հետ։ Աղջիկը հղիանում է։ Տղան փախչում է։ Մնողները դուրս են շարտում աղջկան տանից, իսկ դայակը վիժեցնում է երեխային։

«Մորավ մարդկությունը ինքը մեռցուցեր է այս միամիտ աղջկան կուսությունն ալ, սերն ալ, սիրտն ալ, պատիվն ալ, զավակն ալ»։ Եվ այնուհետև հետևում են հեղինակի նշանակալի խոսքերը... «Որ մը պիտի գա, որ մարդկությունը պիտի ըմբռնե, թե մեղքի տղան չկա, ամեն տղա որ կը ծնի, օրհնյալ է»³։ Նա տեսել է դեմոկրատիայի դիրքերից, քննադատել է բուրժուական հասարակության մի շարք արատներ, անբուժելի վերքեր՝ զրամի կուլտը («Դրամին աղոթքը»), տնտեսության անարիտիկ բնույթն ու նրա ծանր հետևանքները աշխատավորության համար («Այս դանակը»), սոցիալական աղաղակող անհավասարությունը («Ծնունդ»), կապիտալիզմի բերած բարքերը՝ պոռնկություն («Պոլսո որովայնին մեջ»), մարդու բարոյական անկումը («Շան հողի»), արվեստի անկումն ու արվեստագետի հալածական վիճակը («Թրուպատուրներ»)։ Կապիտալիստական հարաբերությունների հետևանքով խորացվել է աղաղակող սոցիալական անհավասարությունը. ազգաբնակչության աննշան փոքրամասնության համար են բնության և մարդու աշխատանքով ստեղծված բոլոր բարիքները։ Եվ ամեն

1 Թեոդիկ, Ամենուն տարեցույց, 1916—20 թ.։

2 Ռ. Սևակ, Բժիշկին գիրքն փրցված էջեր, 1946 թ., Փարիզ, էջ 96։

3 Նույն տեղում, էջ 116։

նուր, որտեղ իր հայացքը հառում է բանաստեղծը, տեսնում է սոցիալական աղաղակող անհավասարություն, մի կողմը փարթամ մեծատուններ, ճոխ ու զեխ կյանք, մյուս կողմը՝ կարիք, կիսաքաղց առօրյա: Եվ թվում է, թե ճակատագրի շար խաղով այդ սկսվում է հենց ծնունդից.

Մե'կը նորածին որդին մեծատուն,
Մյո'ւսը աղքատի մը ծնունդ անտուն.
Մե'կը բեհեղով քնած, մյուսն արթուն
Մեկու՛մ ժանյակներ, մետաքսի հյուսկեն,
Մյուսին ձորձ մը խեղճ՝ հորը շապիկեն,
Առաջնույն ոսկի, ժանյակ բյուր տեսակ.
Երկրորդի ճակտին փուշի սև պսակ,
Մեկը ծեր արդեն, մյուսը զբրաստ:

Սոցիալական անհավասարության վրա խարսխված կարգերում ոտնահարված, մուրացկի վիճակին է դատապարտված աշխատավորությունը («Մ:ս դանակը», «Գյուղական ճամբուն վրա»): Այս աղաղակող սոցիալական հակասությունների հետևանքով, բանաստեղծը խոր ատելությամբ է գրում այդ հասարակության մասին, որտեղ

Խիղճը՝ բառ մըն է, մարդը՝ մեքենա,
Աշխարհ՝ գործարան մ'անխոնջ, անխնա,
Սերը՝ հաշիվ մ'է. կրոնքը՝ դրամ...

Կապիտալիզմը հնչուն դրամի վերածեց մարդկային ամենանվիրական կապերն ու աղնիվ զգացումները մարդկանց միջև, Մարքսի խոսքերով ասած, սահմանելով «մերկ շահի, անսիրտ, կանխիկ հաշվի» կապը: «Արդի հասարակությունը, — գրում է Մարքսը, — ոսկուն ողջունում է իբրև յուր կյանքի ամենահարազատ մարմնառությունը»: Ամենուր շահ, ոսկու ամենազոր տիրապետություն. ոսկին վաճառքի հանեց ոչ միայն մարդու աշխատանքը, խիղճը ու հոգին, այլև սրբազան արվեստը.

Վա՛խ, ոսկին արվեստն հանեց կախադան:

Ցավով բացագանչում է Սեակն իր «Թրուպատուրներ» հիանալի բանաստեղծության մեջ: Արվեստը դադարել է իր երբեմնի աղնիվ ու վեհ կոչումին՝ մարդկության առաջադիմությանը ծառայելուն: Արվեստն ու արվեստագետը կախում ունեն փողի քսակից, կաշառքից, երկրպագում են ամենազոր դրամին: Ոսկու տիրապետության շնորհիվ, անկաշկանդ, երբեմնի ազատ երգիչ թրուպատուրներին ևս վիճակվել է նույն բախտը, ինչ շահագործվող մարդկությանը՝ քաղց, տառապանք, հալածանք: Այս է «Թրուպատուրների» իդեական բովանդակությունը: Հուսահատությամբ, զայրույթով ու դառնությամբ են լեցուն բանաստեղծի խոսքերը.

Այս ինչ դարերու հասեր ենք, աստված,
Փշրեցի՛ն ինչ որ կար վսեմ կերտված,
Թե դեռ սիրտ ունեք՝ թաղելո՛ւ տարեք,
Ոսկիին նենգ ձայնն է ամենուրեք:

Եվ ինչպես աստծու՝ «Հավիտյանին անեծքին» հլու զույգ ձիերը քարշ են տալիս ծանրաբարձ սայլը, այնպես էլ ողջ տառապող մարդկությանն է վիճակված տերերի մտրակի տակ քարշ տալ տառապանքի սայլը:

Այս իդեան. էպիկական շնչով Սևակն արտահայտել է «Արգասավորում» գեղեցիկ բանաստեղծության մեջ.

Մառախուղի առավոտով, ծեր, ձիերը կըքաշեն,
Դանդաղ անիվը շի ճռար ձյունին վրա. միայն շեն
Խարազանն է, որ կ'լսաս թաց ողբերուն մռայլ սուգին:
Ու կերկարի՛ ճամբան մինակ, անհորիզո՛ն, ահագի՛ն:

Հալածված զույգ: Ու կխորհիմ, թե այդ երկուքը միայն
Մշտնջենական տառապանք է, դուր կտանին լուլյայն,
Այսպես թշվա՛ռ, արբայափա՛ռ, մտրակի մը ներքև շեն,
Հավիտյանին անեծքն իրենց Արգանդին մեջ լստաշեն
Մառախուղի առավոտով, ծեր, ձիերը կըքաշեն:

Ո՛ւր է ելքը: Ինչպե՛ս դուրս բերել աշխատավոր մարդկությանը այս տրագիկորեն ծանր դրությունից: Սևակը փորձել է պատասխանել նաև այս կենսականորեն կարևոր հարցին: Այս առումով խիստ բնորոշ է բանաստեղծի «Այս դաճակը» պոեմը:

Գործարանատերը փակում է գործարանը: Փողոց են շարավում հազարավոր բանվորներ: Ահա նրանցից մեկի ընտանիքը.— գործազուրկ ամուսին, քաղցած, կիսամերկ կին, երեխաներ: Քաղցած երեխաների աղեկտուր լացը կտրելու համար, կինը ամուսնուն է մեկնում դանակը.—

«Հաց ճարե, ըսավ, հետդ ըլլա աստված»,

Բանվորի մերկացրած դանակից ահաբեկ՝ գործարանատերը պարպում է գրպաններում եղած դրամն ու փախչում: Բանվորը, գիտակցելով, որ ուրիշի մահվամբ շարժե ասլրել, ինքնասպանությունը վերջ է տալիս կյանքին: Դանակը (խմա՛ բանությունը) սոցիալական հարցի լուծման ճիշտ ուղի չէ: Մեծ, տիեզերական «ինչուն»՝ սոցիալական, դասակարգային անհավասարության հարցը սխալ է լուծվի աստիճանաբար, խաղաղ ճանապարհով, և այն էլ վերևից, այս է 1909 թ. գրած «Այս դաճակը» պոեմի գաղափարական բովանդակությունը.

Բայց կսպասե որ խաղաղությամբ գա,
Արդարությամբ գա, գա տարվե տարի,
Զրկված մարդկության երազը բարի:

Սոցիալական տարրեր դասակարգային ուժերի ներկայացուցիչների բախումը հանդիսանում է սլոնմի կոնֆլիկտը: Սևակը խոր կարեկցանքով է կերտել բանվորի կերպարը, նրա, բազցի ճիրաններում տանջվող կնոջ զայրույթն ու ցասումը:

Եվրոպայում ուսանելիս Սևակը տեսավ կապիտալիզմի աղաղակող դասակարգային հակասությունները, հասարակության դեմոկրատական խավերին վիճակված ծանր դրությունը: Նա տեսավ մինչև իսկ բանվոր դասակարգին, երգեց նրա կարիրախեղդ առօրյան («Այս դանակը», «Կարմիր դրոշակ» և այլն), շհասկանալով սակայն վերջինիս պատմական մեծ միսիան: Սևակը բանվոր դասակարգին դիտում է որպես կարեկցանքի արժանի հասարակական խմբի, և ոչ որպես հասարակական այն միակ ռեալ ուժի, որին և վիճակված է թաղելու բանաստեղծի ատած հասարակարգը և այդ կերպ իսկ լուծելու, վերացնելու աշխատավորության վրա ծանրացած տնտեսական-բազաբական սարկության լուծը՝ մեծ «ինչուն»:

Այս կասկածությունները շատ բնորոշ է Սևակի «Կարմիր դրոշակ» բանաստեղծությունը.

Անոթիններո՛ւ, անգործներո՛ւ կուռ բանակ,
Փոս աչքերնիդ դեպի երկինք զուր բանաբ,
Տառապանքի ստանյակներ, ի՛ր կռիվ,
Ի ղե՛ն, կանայք, ի՛ր ղե՛ն, ծերեր մազախուրվ...

Այս ճանապարհով՝ ղենքով, կովով են իրենց բախտը լուծել կամենում քաթի ելած աշխատավորները: Ու մինչդեռ ապստամբ բանվորները «իսպառ լքված աստվածներեն, մարդերեն», գնում են կովով, պայքարով նվաճելու «նոր օրենքի նոր նժարը»—արդարությունը:

«Մարդկրդության» սլոնմի մեջ Սևակը մինչև իսկ պատկերում է այնպիսի մի երջանիկ պահ, երբ նույն այդ ըմբոստ մասսաները կախաղանին քն բարձրացրել «անդուժ մեծերուն», մի այնպիսի պահ, երբ

Ստրուկներու կուռ բարբարոս գոճիդեր,
Որ տաճա՛ր, աստվա՛ծ, կուռք, իշխան ու տե՛ր
Տապալելով վար կերթային հեռո՛ւ
Հավասարության սերմը ցանելու,
Ու լայն բաշխելու, արդարություն, հա՛ց:

Սակայն թվում է, թե բանաստեղծը թերահավատ է կովով, պայքարով արդարություն նվաճելու ուղուն, որովհետև ըմբոստացած մասսաների վրա «նակատագրի քեը կիշխե լոելայն»:

Հասարակական հարցերի նման թյուր ըմբռնումը, մանրբուրժուական աշխարհայացքին հատուկ պատմական ոահմանափակությունն արգելա-

կում է բանաստեղծին հեռու տեսնել: Սոցիալական հարցերը լուծելու անկարողութունը բանաստեղծին երբեմն այն մտախոթությանն է հանգեցնում, թե տառապանքը, տանջանքը սահմանված է ի վերուստ: Մի դեպքում շարիքի արմատը կապիտալիզմն է, կապիտալիստական վերարտադրվող հարաբերութունները, մյուս դեպքում՝ աստված: Եվ քանի որ մարդկության քախտին ծանրացած է ի վերուստ սահմանված «ճակատագրի թևը լուելյան», նշանակում է մարդկության մեծագույն թշնամին նա է, ով ստեղծել է նման պայմաններ, ով զլանում է տեսնել, որեէ կերպ բարվոքել այն:

Սեական այս մտայնությամբ էլ իր ազնիվ զայրույթի ու ցասման ողջ թույնը թափում է աստծու վրա, նրան բնութագրելով որպես տառապանքի ստեղծիչ, շարիքի սերմարար: Ուժով, կրքով ու թափով են տոգորված Մեակի այս կարգի մի քանի բանաստեղծութունները՝ «Եհովայի արցունքը», «Զանգակներ», «Մեծդ աստված», «Մարդերգության» որոշ հատվածները: Գեղեցիկ, հիասքանչ է բնութայունն ամենուրեք, որը և մարդկանց ոգեկոչում է ապրելու, սիրելու իր նմաններին: Սակայն մարդու ստրկական, ողբալի վիճակը, նրան ի վերուստ սահմանված տառապանքը ի շիք է դարձնում այն.

Ահա Մարդերդ, ահա Մարդերդ ալ, աստված,
Տխուր հյուրերն այս հրաշագեղ աշխարհին,
Թափառական, վաղորդայնին ընկճված,
Ճղճիմ, թշվառ, հողին կառչած ախտագին:
Ճակատագրին մտրակի տակ խելահեղ
Անոնք կուլան ու կը վազեն մտացիր,
Իրենց ճակտին վրա մահվան գիրն ահեղ,
Անոնք զոր դու պատկերիդ վրա ձևեցիր...

Ահա Մարդերդ, ահա Մարդերդ, մե՛ծդ աստված...

Անկարող լինելով լուծելու իրեն այնքան մտահուզող սոցիալական հարցերը, անսահման ատելութուն տածելով դեպի բուրժուական իրակառուցությունը, ոսկու ամենագոր տիրապետությունը—բանաստեղծը դիմում է փախուստի դեպի անցյալը, ետ, գյուղական նահապետական հովվական կյանքը, որտեղ չկա սոցիալական կյանքի աղաղակող դասակարգային հակասությունները, որտեղ դեռևս չի ապականված մարդու հոգին ոսկու շլացուցիչ փայլից, որտեղ ամեն ինչ լավ է, երանելի:

Բանաստեղծը համակված է ատելի բուրժուական միջավայրից խելահեղորեն փախչելու անզուսպ մոլուցքով: Աղմկաշատ քաղաքներից դեպի հայրենի խաղաղ գյուղը, բարոյական անկման հասած միջավայրից դեպի հովվական պարզ կյանքը, դեպի նահապետական արևելքը: Ինչո՞վ է գրավել վերջինս բանաստեղծին.

Հոն երկիրքներու տակ հավետ ծավի,
Առանց ժպիտի և առանց ցավի
Կապրեին մարդե՛ր, մրջյուններ, բույսեր.
Հոն շէին ճանչնար ո՛չ կռիվ, ո՛չ սեր...

Սեակի պատկերած լիրիկական հերոսին համակած այս տրամադրու-
թյունը ավելի խորն է արտահայտված՝ «Սրինգ» ոտանավորում.

Երթանք կապույտ սարն հեռակա,
Մարդերեն վեր, աստղերուն տակ,
Մեր լացին լսկ սերը վկա,
Ու ձայնակից ըլլա վտակ:

Սակայն այստեղ էլ Սեակը տեսնում է նույն աղաղակող հակասու-
թյունները՝ բնություն, սոցիալական անհավասարություն, դրամի ամենա-
զոր իշխանություն, մի բան, որից նա խելահեղորեն փախել էր: Այս-
տեղից էլ կյանքից փախչելու, հեռանալու, «ամեն ինչ, ամենին մոռանալու,
խավարում, ցավերում քարանալու» մտայնությունը—մի քայլ է միայն:

Երթա՛լ՝ առանց գիտնալու թե դեպի ո՞ւր,
Երթա՛լ՝ հեռու, ոստաններեն այս տխուր,
Երթա՛լ խավար գիշերին մեջ թարթարուր...

Երթա՛լ՝ մարդոց կույտին մեջն լռելյայն,
Օտար մնալ իրենց ցավին, գիտություն,
Երթալ տգե՛տ, խո՛ւլ, հա՛մբր, կո՛ւյր հավիտյան...

Երթա՛լ, երթա՛լ, չըճանչնալ Մա՛րդ ու Աստվա՛ծ,
Զույգ երթալ, ձեռքը քույր ձեռքի մեջ դրած,
Անբջանքի՛ն ու Սիրույն պես—աքսորվա՛ծ...

Բուրժուական հասարակության անարդար օրենքները, սոցիալական
անհավասարությունը, կարիքն ու աղքատությունը ամենուրեք են: Սոցիա-
լական հարցերի լուծման անկարողությունը Սեակի համար դառնում է
ոչ միայն փախուստի, այլև մահերգության հիմնական պատճառը, որը
տիրապետող մտայնություն է նրա մի քանի բանաստեղծություններում և
«Մարդերգություն» պոեմում:

Տեսնել կյանքն առանց սոցիալական աղաղակող հակասությունների,
առանց ազգային ու դասակարգային ճնշման, տեսնել մարդուն ազատ ու
անկարիք—որպես բնության հզոր ու անկաշկանդ տերը—ահա բանաստեղ-
ծի հասարակական-քաղաքական բաղձանքները, որին հասնելու կոնկրետ
ուղիները Սեակին այնպես էլ մութ մնացին:

Սևակը դերազանցապես լիրիկ բանաստեղծ է. այդպիսին է նա մնում անգամ իր մի քանի պոեմներում («Մարդերգություն», «Թրուպատուրներ», և այլն):

Սևակն իր «Սիրո գիրքը» բանաստեղծությունների շարքում լիրիկական քարձր շնչով, անկեղծությամբ կարողացել է դեղարվեստական մարմնավորում տալ կերտած լիրիկական հերոսի հոգեկան ապրումներին.

Իմ կյանքը թող առվին երգին պես ըլլա,
Ու երգս անվանդ կրկնումն ըլլա թող հավե՛րժ,
Իմ կյանքը թող մութ ջրվեժի պես ըլլա,
Ու դեպի քեզ անկում մ'ըլլա գահավե՛ժ...

Բանաստեղծի լիրիկական հերոսին համակած այսօրինակ հույզերն ու ապրումները անկեղծ են, անմիջական ու հուզաթաթափ: Սևակի այս կարգի բանաստեղծություններում իշխող տրամադրությունը առույգ է, կորովի և խորասլես լավատեսական, լեցուն կյանքի խորունկ զգացմամբ, ապրելու, սիրելու անսահման տենչով: Խորասլես մարդկային, հումանիստական ազնիվ մտայնությամբ ու զգացումներով են տոգորված Սևակի «Սիրո գրքի» բազմաթիվ բանաստեղծություններ:

Փառաբանելով սերը որպես մարդկային երջանկության աղբյուր, ամենագոր ուժ, որի առաջ ծնրադրում է ինքն՝ աստվածը, Սևակն իր այս շարքի բանաստեղծություններում պատկերել է նաև սիրո վայելքի ճաշակման քաղցր պահերը, լիրիկական հերոսին համակած ինքնամոռացության հասնող երջանիկ հոգեվիճակը:

Օ՛, երջանիկ տարիք, ուր մարդ կրնա գեթ
Տաք համբույրի մը անհունին մեջ մոռնալ
Գոյությունն ալ, տիեզերքն ալ, ինքզինքն ալ,
Ու աշխարհին ժստիլ անփուլթ ու անգետ:

Սևակին հաջողվում է լիրիկական հերոսին համակած նմանօրինակ հոգեկան խանդավառ պահերը, սիրուհուն տեսնելու անհուն տենչը արտահայտել ուժեղ, շեշտված տրամադրությամբ.

Ես խոյացա նվիրումես տենդահար,
Հո՛ն ուր նիհար ճառագայթ մը կար լույսի,
Հո՛ն ուր սիրո վրտիտ երգ մը կը դողար,
Հո՛ն ուր դողդոջ ծիածան մը կար հույսի...

Ստեղծագործական նույն ձևը Սևակը հաճախ օգտագործում է հուսահատ, թախծոտ, աշխարհից հեռանալու, մարդկանց մոռանալու տրա-

Ճագրություններն արասհայտելիս: Այս առումով շատ բնորոշ է հատկապես նրա «Երթալ» բանաստեղծությունը:

Անհուն սերը, այն ճաշակելի՞ անհասությունը Սեակի մի քանի բանաստեղծություններին ումանտիկ շեշտեր է հաղորդել: Նման պարագաներում Սեակը դուրյանական ումանտիկական, աստվածացնող գծերով է օժտել լիրիկական հերոսուհուն.

Երա՞զ, տեսի՞լ, անգո սավե՞ր մ'անհոգի,
Ճառագայթի փրփուրի խա՞ղ մը տարտամ,
Քմայապաշտ ծաղի՞կ մ'արդյոք ցնորքի,
Քու մշուշոտ դիծերուդ ի՞նչ անուն տամ...

Յուրաքանչյուր իսկական բանաստեղծ միաժամանակ փիլիսոփայոգ է: Փիլիսոփայական խոհականությունը, կյանքի և մահվան հավերժական հարցերը շատ են մտահուզել Սեակին: Այս մտայնությամբ են տոգորված հեղինակի բազմաթիվ բանաստեղծություններ՝ («Երնեկ ջուր», «Գացող մարդը», «Ասպետի երգը», «Ինչո՞ւ», «Երեք ձիավորներ», մանավանդ «Կարմիր գիրքը» պոեմի «Մարդերգություն» բաժինը):

Ե՛վ սիրային, և՛ մանավանդ սոցիալական թեմատիկա ընդգրկող մի շարք գործերում Սեակն իր լիրիկական հերոսին, նրա հոգևվիճակը կերտում է որոշակի սյուժետային իրադրության ստեղծմամբ: Թեպետև սակավ են նրա պոեզիայում այս կարգի ոտանավորները, սակայն եղածներն ուժեղ են, տպավորիչ, կո՛ւտ երբեմն էլ խոր վշտով և տրագիզմով համակված («Զղջում», «Հայրը», «Եհսվային արցունքը», «Պոռնիկը» և այլն):

Բուրժուական հասարակության մեջ տիրապետող սոցիալական-դասակարգային ազազակող հակասությունները և հեղինակի կողմից դեպի այս ամենը տածվող անսահման ատելությունը Սեակի պոեզիան համակել է ուժգին պաթոսով, քաղաքական պայքարի խանդավառ տրամադրություններով: Այս մոմենտը առանձնապես ցայտունորեն դրսևորված է նրա պոեմներում և հատկապես՝ «Այս դանակ»-ում:

Սոցիալական, դասակարգային հակադիր, իրարամերժ ուժերի պայքարի ու բախման վրա է Սեակը կառուցել և՛ այս պոեմը, և՛ «Կարմիր դրոշակ», «Պվ իմ հայրենիք», «Զանգակներ» բանաստեղծությունները: Այս հանգամանքը հեղինակի վերոհիշյալ գործերը համակել է կրքով, ցասմամբ, բուրժուական հասարակության նկատմամբ տածված շանթարձակ ատելություններով:

Հոգիիս հազար խուլ զանգակներով,
Գուռացե՛ք, զանգեր, ու կատաղորեն
Գահավիժեցեք ձեր երկաթ թառեն,
Ուրկե միայն լալ գիտցաք դարերով...
Օ՛, ղողանջեցե՛ք, աստված է մեռեր...

Սեակը, և՛ սոցիալական թեմատիկա ընդգրկող բանաստեղծություններում և մանավանդ պոեմներում, միշտ ստեղծում է մարդկանց դասակարգային գոյավիճակի ուժեղ հակադրություններ, որով առավել ցայտուն է դառնում պատկերածը, ընդգծված կերպով է դրսևորվում հեղինակի դեմոկրատական աշխարհայացքը, նրա քաղաքական դիրքորոշումը: «Կարմիր գիրք» պոեմի «Գյուղական եկեղեցիին մեջ» գլխում բանաստեղծը հետևյալ կերպ է պատկերել սոցիալական տարբեր խավերից սերված երկու երեխաների կնունքը.

Մե՛կը նորածին որդի մեծատուն,
Մյո՛ւսը աղքատի մը ծնունդ անտուն,
Մե՛կը բեհեղով քնած, մյուսն արթուն,
Մեկի՛ն ժանյակներ, մետաքսի հյուսկեն,
Մյուսի՛ն ձորձ մը խեղճ՝ հորը շապիկեն...

«Փողոց ավլող» պոեմում Սեակը դրսևորել է իր բանաստեղծական տաղանդի մի այլ կողմ ևս՝ հրգիծելու կարողությունը: Ցավոք սրտի՛ հեղինակի ստեղծագործական այս կարողությունը անժամանակ մահվան պատճառով իր հետագա զարգացումը չստացավ:

3.

Սեակի պոեզիայի լավագույն բանաստեղծություններն աչքի՛ են զարնում լեզվի հարստությամբ տաղաչափական արվեստի բազմազանությամբ, ոտանավորի կառուցման, հանգավորման վարպետությամբ, երաժշտականությամբ:

Նա մեծ հմտությամբ է օգտագործել Գուրյանի պոեզիային այնքան հատուկ ալիտերացիան.

Սուտ են սիրո սարսուռներ սուրբ,
Սառեն սուլելով սառերը կսուրան:

Կամ՝

Կարուններուն պես ահա ինձ կուգա
Միլ ծոցդ օծուն, ծաղիկով լեցուն...

Ե՛վ պոեմներում, և՛ խանդավառ, անհուն սիրով ու նվիրվածությամբ, բարձր հումանիզմով տողորված բանաստեղծություններում, և՛ հուսախար, տրամագին ու մոռացման վհատ տրամադրություններով լեցուն գործերում Սեակը մնում է որպես գերադանցուպես ռեալիստ բանաստեղծ:

Նրա բազմաթիվ բանաստեղծություններն իրենց անկեղծությամբ, անմիջականությամբ, ձևի և բովանդակության ներդաշնակությամբ հիանալի

Քչեր են («Ինչս'», «Սրիհո», «Հին եղանակ», «Յնժուն մահ», «Սրդ հրգոց» և այլն, և այլն) և վաղուց արժանացել ընդհանուր ճանաչման և գնահատման:

Սևակի լեզուն հստակ է, մաքուր և զերծ ձևապաշտությունից, լեզվի խրթնությունից, ոճի մանվածապատությունից: Եվ ի պատիվ նրա՝ պետք է նշել, որ նա իր գեղարվեստական ստեղծագործությամբ և հրապարակախոսական հողվածներով պայքարել է արևմտահայ գրականության մեջ մեծ շափերով արտահայտված գաղափարազրկության, լեզվի ճամարտակման և «արվեստը արվեստի համար» ռեակցիոն լողունդի ջատագովների դեմ:

«Չե՞ր տեսներ արդեն, թե ի՞նչպիս շատ մը գրագետներ լիրը րաջությունը ունին հայտարարելու, թե ժողովրդին համար չէ որ կզրեն,— գրում է Սևակը— Հեռո՞ւ մեզմեն ախտագին մտավորականներ,— բացազանչում է բանաստեղծը նրանց հասցեին,— ուլքեր սարտաբուխ, հուժկու քարբառի փոխարեն շինարեն տաղեր կզրեն, որպեսզի մարդ մը չհասկընա»:

Սևակը տաղանդավոր լիրիկ բանաստեղծ է: «Այն լիրիկը, որի ապրումները շունեն ոչ մի հասարակական նշանակություն,— գրում է Լունաչարսկին,— ընդհանրապես դուրս է մնում գրականությունից»:

Լիրիկ Սևակի ստեղծագործության հասարակական նշանակությունն այն է, որ այն հանդիսանում է աշխատավորության տառապանքին ցավակից, աշխատավոր մարդու ազգային, սոցիալական ճնշման, նրա անազատ վիճակի գեղարվեստական արտացոլումը:

Եվ այս էլ հասարակայնորեն արժեքավորում է Սևակի ստեղծագործությունը, տաղանդավոր դեմոկրատ բանաստեղծին դարձնելով մեր կլասիկ գրականության խիստ ուշադրության արժանի դեմքերից մեկը:

Ռուբեն Սևակի երազանքը՝ ի մի հավաքած, հրատարակված տեսնել իր երկերը՝ անկատար մնաց: Սևակի ընտիր երկերի ներկա ժողովածուն վաղամեռիկ բանաստեղծի գործի դնահատման և հավերժացման լավագույն առհավատչյան է, որը հնարավոր եղավ միայն մեր օրերում, հաղթանակած սոցիալիզմի երկրում:

Եղիշե Պետրոսյան

ՄԻՐՈՒ ՊԻՐՔԸ

Թուրք Սեպ—2

ՎԱՆՈՂ ՌԱՅԻԿ ՍՊԻՏԱԿ

ԼԵՄԱՆ

Ի՛նչ անուշ է հանդարտիկ հովն իրիկվան
Մայրամուտի քաղցրիկ շունչովը լեցուն.
Ծաղիկները կըմթագնին, կըհեան,
Կընվաղի թռչնիկին երգը ցնծուն:
Ի՛նչ անուշ է հանդարտիկ հովն իրիկվան.
Ու սիրատարփ նայվածքներուն պես մթին՝
Երեկոյան իջնի ստվե՛րը քնքուշ,
Մեղմ կըհպի լեռան շուրին մարմանդին.
Երազներու դյուլթիչ քողին պես անուշ:
Բլուրն ի վար, սեգ ծառերուն շուքին քով,
Կըստվերոտի շքնաղ լիճը Լեմանի,
Չնաշխարհիկ պճրուհիի նազանքով
Ափին ավազը կըգզվի, կըշիկնի,
Բլուրն ի վար, սեգ ծառերու շուքին քով:
Ու կլայննա՛ լիճը շքե՛ղ, աննմա՛ն,
Մինչև փեշը Ալպյաններուն սադափե,
Մինչև Ռոնի մեծ լայն դաշտերն, ուր Լեման
Իր կապուտակ ալյակները կըթափե:
Ու կլայննա լիճը շքե՛ղ, աննմա՛ն,
Մութը քիչ-քիչ կըթանձրանա սիրալիր
Լիճին ամեն ափունքներեն հեռավոր
Փոքրիկ լույսեր կըպլպլան, կըփայլին,
Սեգ լեռներու ձյունե ճակատը աղվոր.
Մութը քիչ-քիչ կըթանձրանա տխրալի:

Հեքով ուռած կուրծքին վըրա ջուրերու
Ահա կանցնին թեթև նավերը մութին,
Ահա դողդոջ տարփոտ երգերն ալ հեռուն
Սիրատողոր շրթունքները կը փթթին,
Հեքով ուռած կուրծքին վըրա ջուրերուն:
Լեմա՛ն, Լեմա՛ն, պատմե ինձ սիրտըդ լոկի,
Անհուն սիրտըդ, որ քու ջուրերըդ կապույտ
Կուռեցընե ալյակներով հանդարտիկ,
Եվ որ սարսուռ կուտա քո ջինջ հայելվույդ:
Լեմա՛ն, Լեմա՛ն, պատմե ինձ սիրտըդ լոկի:
Ահա ջուրերըդ կը դողան տենդահար,
Ըսե՛, կուրծքիդ մեջեն ցցվող գեղեցիկ
Ալյայաններու դու ձյունի՞ն ես սիրահար,
Կարապներուդ արդյոք վզի՞ն սլացիկ,
Ահա ջուրերըդ կը դողան տենդահար:
Խոսե՛, Լեմա՛ն, ձայն տուր ջուրիդ ալքերեն,
Նավեն թռող սիրո երգերն հըրավառ,
Որ իմ սըրտիս պես քո սիրտդ ալ կը գերեն:
Ա՛հ, վերք մը ունիս կապույտ, կուրծքիդ տակ
թըշվա՛ռ.

Խոսե՛, Լեմա՛ն, ձայն տուր ջուրիդ ալքերեն.

Լեմա՛ն, Լեմա՛ն, պատմե ինձ սերըդ լոկի:

ԿԱՐԱՊՆԵՐԸ

Գիշեր է լուռ, հանդա՛րտ գիշեր ամառվան,
Մութը պատեր է երկինքը համորեն.
Հեռուներեն քանի մը լույսեր միայն
Իշենց ձյունը վար կը կաթեն հուրորեն:
Ո՛չ մի շշուկ, լռությունը կըթրթռա,
Անծա՛յր, անծի՛ր լայնության մեջ օդերուն.
Ու բացխփվող աչքերու պես, ափին վրա,
Քաղաքներու կը պլպլա լույսն հեռուն:
Բարձրը, մութին ալքերուն մեջ, հեռակա,
Ժյուրաներու սավերը լուռ կը մրափե,
Ավելի՛ վեր արհամարհոտ ու հըսկա
Ալպյաններու սեգ ճակատն է սատափե:
Զույգ ալեփառ շղթաներու դարավոր,
Օրրանին մեջ ընկողմանած հոլանի՛,
Լեռներու վեհ հուրիներուն պես աղվոր
Կը քնանա կապույտ հոգին Լեմանի:

Գիշերն է լուռ. լիճը տրտում: Հեռուեն,
Ճաճանչներու, փրփուրներու պես աղվոր,
Քնացող ջուրին երեսին վրա մեղմորեն
Երկու կարապ կը սահին լուռ մենավոր:
Իրենց մարմինը քնքուշ է, գեղեցիկ.

Իրենց թևերն արծաթակերտ, ձյունագես
Ու մարմարի իրենց վիզը սըլացիկ՝
Երազային տաճարներու սյունին սլես։
Կը մոտենան անոնք իրար մեզմորեն
Ու կտուցնին իրար կուտան ուղղակի,
Այնպե՛ս ինչպես ո՛չ մի շրթունք տակավին,
Այնքա՛ն սիրով չէ՛ մոտեցած շրթունքի։

Ու ձյունափառ իրենց թևերն կառնեն վեր,
Կը գալարին իրենց վիզը երկնասլաց,
Այնպե՛ս ինչպես երկու բազուկ անձնվեր
Այնքա՛ն սիրով իրարու չեն գալարած։
Գյուղերու լո՛ւյսը կըցուլա հեռուն,
Վերը շուքը ժյուրաներուն հեռակա,
Ավելի՛ վեր Ալպյանները համորեն
Ավելի՛ վեր Երկի՛նք կանդներ է վրկա։
Վա՛րը քնացող ջուրին վրա տրտմաբար,
Վեհ պարտքի մը գիտակցությա՛մբը լեցված,
Բերան-բերնի, վիզը վզին անբարբա՛ռ
Կարապները կմնան լո՛ւտ, քարացա՛ծ։

1907 թ.

ՀՈԳԻՍ

Հիվանդ տերև մը տեսա կանաչին մեջ դաշտերուն:
Ի՞նչ աղվոր էր գարունը, փափուկ հովեն օրորուն,
Սիրուն խոտերը դաշտին, ծաղիկներն ալ բյուր գույնով,
Կըխնդայի՛ն լռելյայն գաղջ արևին տաք գինով:

Բայց գարնային կենսավետ այդ պահին մեջ օրորուն,
Հիվանդ տերև մը տեսա, կանաչին մեջ դաշտերուն,
Չորցած տե՛րև մը նիհար, որ զեփյուռին հրպումով,
Մեռելամերձ կըդողա մարգերուն մեջ ակնաթով:

Սիրտս անհո՛ւն ցավով լի, ես հեռացա սրգահար,
Մատներու մեջ առի զայն, ու իր մարմինը նիհար,
Գուրգուրանքով, արցունքով մոտեցուցի շըրթունքիս:

Անժամանակ թարշամած գարնան տերև մ'է հոգիս.
Ծաղիկներու մեջ կյանքին, զեփյուռին տակ մայիսի,
Ալ ժըպտալու անկարող, ան կըդողա՛, կըմըսի՛...

Հիվանդ տերև մը տեսա կանաչի մեջ դաշտերուն...

1907 թ.

ԱՀԱ ԿԵՐԳԵՍ, ԴԱՍԻԱՆԱ՛... .

Ահա կերգես, Դասիանա՛, պաշտելի՛,
Ու դաշնակիդ ստեղնաշարն սպիտակ,
Նուրբ մատերուդ կախարդական խաղին տակ՝
Հիացումի մրմունջներով կըհալի.
Դասիանա՛, պաշտելի՛:

Ահա կե՛րգես. ձայնըդ կյանքոտ կըխաղա,
Կոհակ, կոհակ, շըրթունքներուդ կարմիրեն,
Հորդող վանկերդ դըժգույն հոգիս կօրորեն,
Քւ ես կիչնամ երազներուս գիրկն ահա.
Ձայնըդ կյանքոտ կըխաղա:

Դասիանա՛, ահա, ստվերն իրիկվան,
Երազներու տարտամ գույնին սլես աղվոր,
Մովթ սենյակիդ առարկաները բոլոր
Կանհետանան, կըգինովնան, կըհեա՛ն:
Ահա ստվերն իրիկվան:

Դաշնակիդ վրա ծաղիկներըդ կերազե՛ն,
Կըդժգունի՛ն ծաղիկներըդ դեմքիդ քով,
Ու սարսուռով ու համբույրով ու խունկով,
Օծուն շո՛ւնչը քեզի կուգա պարտեզեն:
Ծաղիկներըդ կերազեն:

Ու դուն կերգես: Դասիանա՛, պաշտելի՛:
Ո՛վ քրմուհի, ու դուն կերգես մեղմորեն,
Ու ձայնիդ մեջ ըղձանույշներ կը պարեն
Նվիրումով, պաշտամունքով, սիրով լի,
Դասիանա՛, պաշտելի՛:

Դասիանա՛... ու վանկերըդ հըրատապ.
Ու հըրավերը շրթունքներուդ կախարդող,
Ու երգիդ հետ ալիք-ալիք վետ-վետող,
Կյանքս կուրծքիդ մեջ քերթվածը հոյակապ
Ու վանկերըդ հըրատապ:

Դասիանա՛... ու քու աչքերըդ գինով,
Ու ցնծումի արցունքներըդ բյուրեղե,
Ու սարսուռը, որ մարմինըդ կո՛ղողե,
Զգայնության անաշխարհիկ հույզերով...

Դասիանա՛, Դասիանա՛, պաշտելի՛,
Ալ դադրեցուր խաղը ձայնիդ դշուժական,
Այս վայրկյանն է խորհրդանույշ լռության,
Ուր համբույրի մը մեջ հոգին կը հալի...
Դասիանա՛, պաշտելի՛...

ԱՐՅՈՒՆՔԻՆ ՔԵՐԹՎԱԾԸ

Այտերն ի վար, այտերն ի վար ուր հավետ
Կը տոշորի հետքը վերջին համբույրին,
Իջի՛ր, արցունք, զովությանդ մեջ երկնավետ,
Թող սերերու հետին բոցերը մարին:

Գդվանքներու ծովուն վրա ալելիետ
Մեռած, թռչնած խոստումներուն վրա ցրտին՝
Իջի՛ր, արցունք, զովությանդ մեջ կենսավետ,
Իջի՛ր սառած երազներուն վրա սրտին:

Համբույրներս թերթերուն վրա ցիրուցան,
Անոնց վրա որ ժպտեցան ու անցան.
Ու խեղճ սրտին մոխիրներուն վրա, տրտում
Փլատակներուն վրա տենչին ու հույսին.

Իջի՛ր, արցունք, գորովանքովդ անդադրում:

1907 թ.

ՔՆԱՑՈՂ ԱՂՋԻԿԸ

Մնդուաներու դյուրթական փրփուրին մեջ սպիտակ՝
Տեսա որ ան կը մրափեր՝ ինչպես կաթիլ մը ցողի,
Կը քնանա հուլորեն շուշանի մը շուքին տակ,
Բյուրեղ մարմինը գինով երազներով իր հըղի:

Կիսխուփ կոպին տակ աչքերն կը հալեի՞ն կապուտակ,
Մերկ ուսերես վար կարծես թեթև արշավ մ'էր դողի.
Ու ալեւտ մազերու խարտիշագեղ քողին տակ
Կ'ելեվէջեր դեռահա՛ս, փոքրիկ լանջքը կատաղի...

Այսպես մութին մեջ փռվա՛ծ, դիցուհիի մը պես հին,
Չես գիտեր ի՛նչ մը ուներ ան պաշտելու ահավոր,
Դեռափթիթ աղջընակն իր մրափին մեջ լռին:

Ու իր շունչին մեջ համակ, անրջանքի, համբուլրի,
Դե՛ռ չի ծծած բույրերու պատարագ մ'էր հեշտօրոր...
Օ՛հ, քնացող կիրքերեն ծորող նեկտա՛րը վայրի...:

1908 թ.

ՏՐՏՈՒՄ ՈԳԻ...

(Սիրերգ)

Իր փառամոլ ճամբուս վրա քերթողի,
Տրտո՞ւմ Ոգի— ահա դարձյալ գըտա քեզ,
Հո՛ն ուր քեզի օր մը մենա՛կ ես թողի,
Քարին վրա, աղբյուրի մոտ, կը հիշե՛ս:

Մեր հրաժեշտի օրեն ի վեր դուն այսպե՛ս,
Հեռուն հառած մութ աչքերըդ սևածիր՝
Սպասեցիր ճամբուս վրա տրտմապես,
Ու արցունքիդ լոկկ ե՛րգը միշտ լացիր:

Ես հեռացա՛ տարտամի մեջ խոլաբար,
Իմ երազած ճամբաներեն անդադրում,
Գիշերներու հովի նման մեղմաբար,
Վերջալույսի՛ թըռչուններուն պես տրտում:

Ու վազեցի—անուրջներու ուխտավոր—
Թավշին վրա կյանքի ծիծղուն մարմանդին.
Ու վերքերու ծաղիկները ախտավոր
Տարի մինչև հորիզոնները մութին:

Ես խոյացա, նվիրումե՛ս տենդահար՝
Հո՛ն ուր նիհար ճառագայթ մը կա լույսի,

Հո՛ն ուր սիրո վտիտ երգ մը կը դողար,
Հո՛ն ուր դողդոջ ծիածան մը կար հույսի...

Ու թևաբեկ ահա քեզի կը դառնամ
Երջանկության ճամփաներեն հետադարձ,
Տրտո՛ւմ Ոգի, ոգու միակ բարեկամ,
Դուն իրակա՛ն, դուն ճշմարի՛տ, դուն անդա՛րձ:

Զեռքերու մե՛ջ դիր ձեռքերըդ մահաթույր,
Ու հողեղեն շրթունքներըդ շրթունքիս,
Երակներու մեջ քո շունչըդ տրտմաբույր,
Արցունքներուդ բյուրեղի մեջ՝ իմ հոգիս...

Տրտո՛ւմ Ոգի, թևըդ-թևիս գալարո՛ւն,
Համբույրի մը անհունին մեջ սգավետ,
Մեր ցավերուն, արցունքներուն, վերքերուն
Պատարագը պիտի տոնենք քեզի հետ:

1908 թ.

ԵՐՆԵՎ, ՋՈՒՐ

Ո՛վ պիտի երգե քու անփառունակ
Կյանքիդ միամիտ տաղը, մատա՛ղ ջուր,
Որ լույծ դալլալլի մը պես շարունակ
Կը փրփրիս, կերթաս դաշտերուն մեջ ուր
Դարե՛ր դարերով ե՛րգդ է դոհունակ:

Ո՛վ պիտի պատմե վազքերդ մշտուլոր
Վայրի վարդերու երազանքն ի վար.
Ո՛վ պիտի ցույց տա փրփուրներուդ խոր
Հե՛վ ի հե՛վ կյանքիդ սերերն հոգևար,
Տարփոտ սեղերու շոյանքն ալ բուլոր:

Լուռ անըջանքի պահուն ցայգային,
Ո՛վ պիտի պատմե խիճերուդ լեզուն,
Ու հեքիաթունակ սերն ուռենիին
Երբ մութ դիշերով իրեն ազազուն
Ոստերը փախչույ հոգվույդ կը հայի՛ն...

Միամի՛տ վտակ, դարերե ի դար
Դուն մամուտ ճամբեդ կերթաս անմուլոր.
Ու երբ կը մեռնին շուրջըդ անմխիթար՝
Գարնայնի գույն-գույն ծաղիկներդ բուլոր,
Երկու քարի մեջ կերդես անդադար:

Երնե՛կ քեզ, վտակ, մեռնիլ շունիս դուն.
Արցունքե մարմինդ կը վարես անվերջ,
Գիշերներու մեջ միայնակ, արթուն,
Անսկի՛զքն, անվե՛րջ, վտիտ փոսիդ մեջ.
Կերգես, երնե՛կ, ջուր, վախճան շունիս դուն..

Ու երբ այս տողերն մրոտող նիհար
Ձեռքեն օր մը լո՛կ պուտ մը հող ապրի,
Ուրիշ քերթող մ՛ալ ինձի շափ հիմար՝
Պիտի գա հարկավ երգերըդ վայրի,
Հանգի, շափի տակ առնելու համար:

Մինչ հավերժորեն կյանքո՛ւտ, զվարթո՛ւն,
Պիտի կարկաչի քու ջուրդ մշտաշարժ՝
Հեզնելով արվեստն ու կյանքը մարդուն...
Ո՛վ անմահության ստվեր գետնաքարջ.
Վտա՛կ, երնե՛կ քեզ, մեռնիլ շունիս դուն:

1908 թ.

Երա՞զ. տեսի՞լ, անգո ստվե՞ր մ'անհոգի,
 Ճառագայթի, փրփուրի խա՞ղ մը տարտամ:
 Քմայապաշտ ծաղի՞կ մ'արդյոք ցընորքի,
 Քու մշուշոտ գիծերուդ ի՞նչ անուն տամ.
 Երա՞զ. տեսի՞լ, անգո ստվե՞ր մ'անհոգի:

Քու կապույտիդ վճիտ, աղվոր ջուրերու
 Եթերային անրջանքին է հանգույն.
 Ու քու կարմի՛րըդ Պենկալյան վարդերու
 Երազամած կարմըրության պես տժգույն.
 Գողն աչերուդ կապույտն ունիս ջուրերու:

Արցունքիդ մեջ նայադներ պար կը դառնան:
 Այդ ի՞նչ հեշտանք որ շրթներուդ մեջ կը՛մպես.
 Շունչըդ գինո՛վ է հովերու պես գարնան,
 Չայնըդ տարփոտ՝ աղբյուրներու երգին պես...
 Արցունքիդ մեջ նայադներ պար կը դառնան:

Կը հմայեն զիս քու աչերըդ, կը շոյե՛ն,
 Ու մարմինեդ ծորող խունկը մեղավո՛ր,
 Ավելի քաղցր է Քանանու գինիեն...
 Հազարբուրյան այս պատարագն է աղվոր,
 Թե լո՛ւյծ աչերդ որ մութ հոգիս կը շոյեն:

Հրաշագոռ ո՛հ, քու անդրիդ բյուրեղե.
Սրունքներուդ սարառացող ձյունն հրաշեկ,
Ու անանո՛ւն ցուլքը որ քեզ կողողե,
Մորթիդ թաքուն գանգուրներուն խուրձը շեկ...
Հրաշագո՛... ո՛հ, քու իրանդ բյուրեղե:

Տենչերուս վրա պիտի հսկեմ այս գիշեր
Որ բազուկնե՛րըս չը փրնտուն քեզ իմ քով,
Սիրտս ո՛ւր էր որ կուրծքեդ ոչինչ չը հիշեր,
Մինչև առտու պիտի հալեր արցունքով...
Կիրքերուս վրա պիտի հսկեմ այս գիշեր:

Իզո՛ւր: Հոգիս թաղվիլ կուզե հուլորեն
Ստինքներուդ մտերմությանը մեջ կույս.
Ու անութիդ որոշ ծալքերը նորեն
Գիտեմ որ զիս պիտի տանջեն մինչև լույս...
Քու մե՛ջդ հոգիս թաղվիլ կուզե հուլորեն:

Տժգույն աղջի՛կ, հյուսիսայգի աչքերով,
Կոպերուդ վրա ու բիբերուդ մեջ խոնավ
Այդ ի՛նչ անճառ երանություն, ի՛նչ գորով...
Ո՛չ մեկ արգանդ քե՛զ պես հրաշք չըծնավ,
Տժգո՛ւյն աղջիկ, հյուսիսայգի աչքերով:

1908 թ.

ՎԵՐՋԱԼՈՒՅՍ

Վերջալույս է. կը քայլեմ. հովը վայրագ կը փչե.
Խոռվեր է լրճակին կապուտակ սիրտը աղվոր,
Հովին շունչին տակ ընդհատ՝ զանգակատան երգ մը չէ՞
Որ սարերուն կը պատմե հին մեներգ մը սգավոր:

Հեռուն ծառեր կան տեղ-տեղ՝ ափունքն ի վար լճակին.
Տերևաթափ, հողմակոծ, անոնք կանգներ են հըլու,
Ու ճյուղերնին դեպի ջուր դողդողալով կը հակին
Կարծես հազար գաղտնիքներ ունին լիճին պատմելու:

Ամպի թեթև ծվեններ՝ հովեն տարված անդադրում՝
Ցածեն կանցնին հուպ տալով սարին, ծառին, լճակին,
Անոնք կանցնին հալածող անուրջներու պես տրտում,
Զը հասկցված բաներու աղվորությամբն անմեկին:

Վերջալույս է. կը քայլեմ. հովը վայրագ կը փչե.
Միապաղաղ ամպերու սառնության մեջ մարմարի.
Հորիզոնին վրա լուռ արեգակին ցոլքը չէ՞
Որ այսօր ալ ինչպես միշտ դողդողալով կըմարի:

Բայց ի՞նչ տրտում վերջալույս: Երկնքին վրա աշունի
Ո՛չ արևի բյուրակնյա շառավիղներ թըրթըռուն,
Ոչ երազներ բոցավառ, ոչ երակներ ծիրանի,
Ոչ իսկ երիզ մ'ոսկիե, եզերքն ի վար ամպերուն:

Անշրջագի՛ծ, անորո՛շ, սառած ծովու մը նըման
Հորիզոնը համորեն անհուն մըն է կապարի,
Ուր աշնային օրերուն տժգույն արևն անսահման
Զգալաբար կը հալի, կը տարտամնա, կը մարի:

Ու իրիկուն է արդեն, հով ու ալիք կը հեան.
Երազներու գույնին պես, մութն իր հողը կը թափե,
Հեռվե հեռու, — մենամուլ, տրամուլթյան մեջ իրիկվան
Ուշ մնացած թռչուն մ'է որ դեպի սար կըշտապե:

1908 թ.

ՍԻՐՈ ԱՂԲՅՈՒՐ

Ահա՛ կուգամ երջանկության ակերեն,
Արյունըս դեռ երազորեն կը հեվա
Ու արցունքներ արտևանունքըս կ'այրեն:

Աղբյո՞ւր, աղբյո՞ւր, ի՞նչ հըրճվանքով տենդագին
Երկարեցի թըշվառ շրթներըս ակիդ
Ու ի՞նչ սիրով ըմպեցի ջո՛ւրըդ անգին:

Ոհ, կուզեի մընալ հավետ ակին քով,
Նիհար ճակատս կռթնցընել քու քարիդ.
Թաղվիլ ջուրիդ երջանկությա՛ն պատանքով:

Ու կուզեի հալել կուրծքիդ մեջ անհետ,
Լույծ մարմնույդ մեջ կաթի՛լ մ'ըլլալ, կե՛տ մ'ըլլալ,
Երգե՛լ, հեա՛լ, քեզի նըման, քեզի հետ:

Ի՞նչ մոգություն կար մարմինիդ մեջ համակ,
Ի՞նչ կըսեին ալիքներըդ վազելով,
Ու ինչ հմայք կար փրփուրիդ մեջ ճերմակ:

Շրթունքս դեռ քեզ կը փնտռեն տենդագին,
Ու հըրատապ այտերես վար մեղմորեն
Դողդողալով կը սահի ցո՛ղը կյանքին...

Ահա՛ կուգամ երջանկության ակերեն:

1908 թ.

ՍԻՐՈ ՄՐՄՈՒՆՋ

Անոնք գացի՛ն խորհուրդով ու գաղտնիքով բեռնավոր,
Գացին նավերը սիրույս իմ աչքերուս առջևն,
Ցրոռկնին վեր, դեպի մութ եզերքները հեռավոր,
Առագաստները գինով, մայրամուտի գաղջ հովեն:

Ու տեսա, որ հինավուրց դիցունհի պես աղվոր,
Իրենց ձյունի անարատ սրբության մեջ համորեն,
Թւերնին վեր, անծանոթ ափունքներու ուխտավոր,
Անրջանքիս կարապները սահեցան համրորեն...

Իրիկուն է: Կըդիտեմ ես լույծը անհուն ջուրի,
Հովը լըռիկ կըպատմե ինծի հուշքեր երջանիկ,
Ու անպատում խորհուրդով անսահման ջուրը կուտի:...

Քար ու փրփուր ափին վրա կը համբուրվին իմ առջիս...
Ես կը դիտեմ հեռավոր հորիզոնին որ լըռիկ
Գացին նավերը սիրույս ու կարապներն անուրջիս:

Անոնք գացին խորհուրդով ու գաղտնիքով բեռնավոր:...

1908 թ.

ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ

Պատասխանը դեռ չը գրեց թղթիկիս.
Ուր արտամության նոպայի մը մեջ գինով՝
Դըրի ամբողջ իմ սերս ու ամբողջ հոգիս,
Ու զրկեցի վարանումով, հուզումով:

Ըսի իրեն՝ թե սիրտս իրմով է առլի,
Ու գիշերներս՝ իր երազով օրորուն,
Թե կարոտի վայրկյաններու դառնալի
նս կըսպասեմ վերադարձի՝ օրերուն:

Ըսի իրեն՝ թե հուշքերըս կը թռչին,
Կը թևածին իր պաշտելի դեմքին քով,
Թե բաժանման տրտում վայրկյանը վերջին
Աշքերըս դե՞ռ կըպղտորե արցունքով...

Ըսի թե ես գինովն եմ իր նայվածքին,
Թե կախարդող իր աչքերուն մեջ ծավլի՝
Հավետ սուղի՛լ կուզեի ես տրտմագին,
Շրթունքներըս իր համբույրի՛ն ծարավի...

Ու ըսի դեռ ինչ որ ունեք տխտավոր՝
Սուվերամուլ բանաստեղծի իմ հոգիս,
Պաշտամունքնե՛րս, արտասունքնե՛րս բոլոր...
— Պատասխանը դեռ չը գրեց թղթիկիս:

Կը կարծեի թե հուզումեն պիտի լա՛ր,
Ու նամակըս պիտի տաներ շրթունքին,
Կը կարծեի՛.— այնքա՛ն գորով ու սեր կար
Իր հրաժեշտի համբույրին մեջ տենդագին:

Թերևս հեզնեց իմ հառաչնե՛րըս երկչոտ,
Որոնց ամբո՛ղջ հոգիս հանձնել կարծեցի.
Բառերուս վրա թերևս խնդա՛ց ան պշրոտ
Իր նենգամիտ ժրպիտովը կանացի:

Ու մտածել, թե շատ շանցավ այն օրեն,
Որ պաշտումիս առարկան դեռ իմ քովս էր,
Երբ աչքերը կես մը փակած, մեղմորեն,
Երջանկության քաղցր երազներ կը հյուսեր,

Ու մրտածե՛լ բաժանումին իր հետին,
Ավա՛ղ, հետի՛ն համբույրին վրա սիրակեզ,
Երբ անկարող իշխելու ի՛նք իր սրտին՝
Գլուխը կուրծքիս՝ կը հեծկլտա՛ր տըղու պես...

Ո՛վ կընոջ սիրտ, պաշտամունքով, արցունքով,
Ու կեղծիքով հրաշակերտված սի՛րտ աղվոր,
Ուր կարկաչող սիրո շքնա՛ղ ակին քով՝
Մոռացության անդո՛ւնդը կա ահավոր...

ԵՐԵՔ ԾԱՂԻԿՆԵՐ

Աղվոր գիշեր մ'ուր կը գեղու հոգին՝
Ցորեններու մեջ՝ կապտածաղիկին
Համբու՛լյր մը տվի, համբուլյր ջերմագին.
Ո՛վ դուք՝ որ կանցնիք, քաղեցի՞ք դուք զայն:

Թախծոտ էր հոգիս, երկինքըս տրտում,
Բայց ծաղիկներուն անուշն էր բուրում,
Իմ սիրտըս դրի ես վարդի խորքում,
Ո՛վ դուք՝ որ կանցնիք, պիտի քաղե՞ք զայն:

Սրած փուշին քով, ծարաված, թախծոտ,
Որ իր անձկությամբ զիս քաշեց իր մոտ,
Վերքերըս թողուցի ես մեղամաղձոտ.
Ո՛վ դուք՝ որ կանցնիք, ո՛հ, մի՛ քաղեք զայն:

1908 թ.

ՀԱՄԲՈՒՅՐԸ

«Հոգի՛ս, դո՛ւն, հո՛ս...» հեկեկաց ձայնը լալեն.
Գիշերն ուշ էր, գաղջ գիշեր էր Ապրիլի.
Իր գրկին մեջ լուսնակն առած սխրալի՝
Թուփերն ի վար ջուրը կերթար հեալեն:

«Հոգի՛ս, դո՛ւն, հո՛ս...» Ու տեսա որ ոչ հեռու,
Գետափին մոտ հանկարծաթափ, ուժգնովին,
Հովերու պես որոնք իրար կը ձուլվին,
Երկու ստվեր կը նետվեին իրարու...:

Տարօրինակ ինչ ուներ օդն այդ գիշեր,
Որ դեռ կուրծքիս տակ հետքն ունիմ սարսուռի
Ու բիբերուա մեջ խոնավ կետ մը կուռի
Ես այս գիշեր առանց հույզի շեմ հիշեր:

Ու կը տեսնիմ աչքիս առջևն են ահա՝
Իրար ձուլված-անքակտելի, տենդագին,
Բերան բերնի, հուժկու բազուկը մեջքին,
Ու մազերու ծովը որ լայն կը դողա...

Օ՛, երջանիկ տարիք ուր մարդ կրնա գեթ
Տաք համբույրի մը անհունին մեջ մոռնալ
Գոյությո՛ւնն ալ-տիեզե՛րքն ալ, ինքզինքն ալ,
Ու աշխարհին ժպտիլ անփուլթ ու անգետ:

Օր մը սիրո ծաղիկները կը դեղնին,
Ծ՞րբ անբաժան եղան փուշերը վարդեն,—
Պետք է տքնել, ցավը ըմպել ու արդեն
Քիչ հետո ժամն է խորհելու սև հողին...

«Հոգի՛ս, դո՛ւն, հո՛ս... երկար, երկար քարացան
Այդ դիրքին մեջ բերան բերնի անձնվեր,
Իրենց շունչերն կարծես իրար հանձնեը
Այնքան սեր կար այդ պաշտումին մեջ սնձայն:

Ու ես լըռիկ, ու ես անշարժ, երկյուղա՛ծ,
Կը նայեի իրենց երկա՛ր, ու վաղվա՛ն,
Կը խորհեի, հաջորդ վաղվան, ու մահվա՛ն...
Երբ զգացի որ էությունըս դողաց...

1908 թ.

ԷՏՐԼՎԵՅՍ

Պատիս վրրա անխոսուկ, մունջ
Գամ մը մեջքիդ՝ կը մտածես,
Կը դժգոնիս, կուլաս կարծես
Էտըլվեյսի ո՛վ վախտ փունջ:

Թառամեր են թերթերդ բոլոր,
Հյուծեր է ցո՛ղըդ տրտմորեն,
Ո՞ր դժբախտ հո՛վը սարերեն
Քեզ հոս նետեց քայլամուրր:

Ծաղիկներուդ գոգը վայրի,
Ու թերթերուդ մեջ գալարուն,
Անհա՛ս, հըպարտ բարձունքներուն
Հիվանդ կարոտն է որ կա՛յրի:

Ու կերագե՛ս դուն անշշունչ
Գամ մը մեջքիդ ու կոլորի
Գունատ թավիշըդ մոխիրի,
Էտըլվեյսի ո՛վ նիհար փունջ:

1908 թ.

ԺՊԻՏ

Յանկահարույս ու միամիտ,
Բույրի մը պես տարտամորեն,
Հոգիիս մեջ կ'իջնես նորեն,
Ո՛վ կանացի միստիկ ժըպիտ:

Մութ բաժակիդ գոգը վայրի
Հազար բույրեր կեռան գինով.
Դու ի՞նչ ունիս՝ որ հատնումով
Թարթիչներուդ վրա կ'այրի:

Անգաղտնապահ վանկերդ ամեն,
Սիրով, տենդով, ցավով հըղի,
Գիշերներուն գաղտագողի
Փլատակները կը պատմեն:

Ու ամպարիշտ խունկի մը պես.
Անուրջի մը պես տարորեն,
Ալիքներըդ զիս կո'ղողեն,
Կարծես հոգի՛ս լացնել կուզես:

Ահա գերին եմ հըպումիդ.
Սև աչերուդ մութը բոլոր,
Զիս կը վարե քայլամուր...
Ո՛ւր, ո՛ւր այսպես, ահե՛ղ ժպիտ...

1908 թ.

ԱՄԱՌՎԱՆ ԺԱՄԵՐ

Մաղկի թերթեր կանձրևեն...
Կը ծըռի բոցը հովեն,
Երկու աչքերս քեզ ունին,
Աչքերս լալու պետք ունին:

Վշտե շինված ո՛վ կավ հին,
Ցավերն քեզ հետ ի՞նչ ունին,
Որ հոգիդ կը վրդովեն.
Մաղկի թերթեր կանձրևեն...

Կիյնան վարդերն տրտմապես,
Ես չեմ խոսիր, կունկնդրես
Մազերուդ տակ քարացած:

Սերը ծանր է, սիրտս հոգնած...
Ի՞նչ է այս թևն, պաշտելի,
Որ մեր վրա լուռ կը սահի:

1908 թ.

ՊԻՏԻ ՍՊԱՍԵՄ

Սարերի վրոով գնաց, յա՛ր, յա՛ր:

Երեք տարի: Դեռ կըսպասեմ ես իրեն:
Ահա տարտամ հորիզոնը հեռավոր,
Ահա ճամբան որ կերկարի տրտմորեն,
Լռիկ ճամբան, որ դայն տարա՛վ մենավոր:

Ու ահա հո՛ն գյուղին վերջին տունը ցած՝
Որուն ետին՝ եղևինի ծառին քով
Երկա՛ր, երկա՛ր ես մնացի քարացած
Ու իր մեկնիլը դիտեցի արցունքով:

Երե՛ք տարի: Այս հեգ ճամբուն եզրն ի վար
Երեք անգամ ծնան մարգերը դաշտին,
Երեք անգամ ձյունի փաթիլն հողմավար
Անձայն հյուսեց անոնց պծտանքը ցրտին:

Հուսա՛լ, հուսա՛լ վերադարձի օրերուն,
Բայց ո՞վ իրեն պիտի երթար պատմելու
Թե երկրի մութ մեկ անկյունին մեջ հեռուն,
Ես կըսպասե՛մ իրեն՝ սիրույս իմ հըլու:

Երե՛ք տարի: Մութ ձայն մը կա անդադրում,
Իմ վիրավոր հոգույս մեջ շար ձայն մը կա,

Հացող ձայն մը որ գիշերիս մեջ տրտում
Կրսե ինձ. «Խեղճ աղջիկ, ան չի պիտի գա...»
Ա՛խ, կը ճանչնամ քու բողոքի ձայնըդ, վի՛շտ.
Սակայն իզուր, այս է իմ գիրըս նըսեմ.
Գնա՛ պատմել տարիներուն թե ես միշտ
Պիտի սպասե՛մ, պիտի սպասե՛մ, սպասե՛մ...

1908 թ.

ԱՅԴ ԳԻՇԵՐ

Ո՛վ մոռցնել պիտի տար այդ գիշերը հիվանդոտ.
Զոր հեռավոր կղզիի մ' օփերուն վրա թաղեցի.
Ահա՛ աչքիս առջևն է, կտեսնեմ մո'ւթը տենդոտ,
Ծովափը լերկ ու ծերուկ եղրեվանին փողոցի:—

Ու ո՛վ ըսավ այդ կընոջ որ այդ պահուն մենա՛կ, հոտ,
Իր բեհեզին մեջ ճերմակ ձեռքերն կուրծքին խաշացի,
Հեկեկալով առջևս տաներ ստվերն իր գըթոտ,
Վայրագո՛րեն մեղմանուշ ու տրտմորեն կանացի:

Անկե ի վեր որքա՛ն խինդ, որքա՛ն ժպիտ ու քրքիշ,
Սիրո, կիրքի ի՛նչ հայրատ պատարագներ անպատում.
Ու քանի՛ կին իրենց բյուր հրաշքներովը մոգիչ:

Բայց ան հոն է, կուրծքիս տակ, լացող կինը անխնա.
Հեկեկալով ան հանկարծ կանցնի մութին մեջ տրտում.
Ու մութն հոն է, կուրծքիս տակ, ուր կլայննա՛, կլայննա՛:

Ո՛վ մոռցնել պիտի տար ինձ այդ գիշերն հիվանդոտ:

1908 թ.

ՆԱՄԱԿԸ

Կես գիշեր է. ես կը գրեմ քեզ նորեն:
Ձեմ գիտեր ինչ միսթիք խորհուրդ մ'է անտես,
Որ գիշերին մեջ սիրույս մութ դաշտէրեն,
Ձեռքը ձեռքիս՝ կտանի զիս տըղու պես
Հեռվե՛հ հեռու կաժաններե անհամար,
Դեպի հոն ուր անուրջիս մեջ կանացի՝
Քու ստվերիդ բնակութեանը համար
Առասպելին դըղյակները կանգնեցի...:

Կես գիշեր է. ո՛չ մեկ շշուկ, ո՛չ մեկ կյանք,
Ես կըգրեմ, լռութեան մեջ մեռելի.
Գրիչս է որ սրտիս կուտա արձագանք,
Օ՛հ, մտերիմ, մենամուլ ձայն սիրելի...
«Խեղճ սիրուհի» կհեծծե ան անդադրում,
Ու պատիս շոր էտըլվեյսներն ալ կարծես,
«Խեղճ սիրուհի»... կհանգերգեն ինձ տրտում,
Անո՛նք զոր քեզ հետ քաղեցինք, մոռցա՞ծ ես:

Մոռցա՞ր նաև այն Մեծ գիշերը վընեմ,
— Բայց ինչո՞ւ սիրտս այնքան ուժով կտրուփե.—
Վարը Ռոնն էր, իր երգը դե՛ռ կըլսեմ,
Ալպիաններուն վերը կողն էր սատափե.
Պատշգամբեն կ'երկարեր ձեռք մը նիհար
Որուն վրա՝ անհունորեն՝ երկնային

Ծրկու շրթունք կվառեին տենդահար...
Չեռքը իմս էր, շրթունքները քուկդ էին...

Ու կըտեսնես որ գրիչըս կսարսռա,
Ես հիվանդն եմ հին հուշքերուս, կընեբես,
Այս խոնավ բի՛ծը նամակիս թուղթին վրա,
Արցունք մ'է որ ինկավ հիմա աչքերես...
Բաղդը մերժեց ինձ որ սիրտերն ուղեցին.
Դուն քու ճամբեդ քալե մինակ ու հըլու.
Քենե հեռու, քենե անգետ, առանձին,
Իս միշտ հոս եմ, քեզ տենչալու, քեզ լալու...

Պիտի սիրեմ քեզ այսպես միշտ հեռուն
Ավա՛ղ, հեռվեն, դեռ վայրկյան մ'ալ, մինչև որ
Հոգիս երթա երազներուս դաշտերեն,
Առասպելին դղյակները հեռավոր:
Ու կփակվին արդեն աչքերս արցունքով,
Նախազգացում մը կըսե ինձ լիահույս.
«Պիտի գտնես զայն այս գիշեր ակին քով»
Ու այն ատե՛ն... ա՛հ, այն ատեն... մինչև լո՛ւյս...

Գիշեր բարի, դո՛ւն ճառագայթն արևուս:

1908 թ.

ՔԵՐԹՈՂԸ

Օ՛հ, ինչո՞ւ ըսի: «Այլ քերթող չեմ ես»:
Ի՞նչ դառն հայհոյանք: Երբ վիճի մը պես
Սիրտիս վրա կզգամ գլուխդ ոսկեգես,
Երբ երջանկության տա՛ղըդ ինձ կ'երգես,
Ո՛հ, ես քերթող եմ. քնարի մը պես
Հրճվանքեդ մատիս տակ կընվագես,
Շրթունքըդ կայրի համբյուր-կրակես,
Ու կըգինսովանամ ձայնեդ հըրակեզ...
Քերթո՛ղ եմ, աղվոր, զայն կպարտիմ քեզ...

1908 թ.

Կ՝ԱՅՐԻ...

Տղա էի: Սիլեմբրիո ժայռերեն
Մո՛ւթ հրճվանքով օր մը տեսա թե ինչպե՛ս
Մեղմ գիշերով, հանդարտորե՛ն, ծուլորե՛ն,
Նալ մը հսկա կրնար այրիլ շյուղի պես:

Այն ատեն դեռ չէի գիտեր թե ինչպե՛ս
Ներոն մը բոց է տվեր Մեծ-քաղաքին,
Պատշգամին վրա հուրին ի հանդես՝
Տավղին թրթիռ տալու համար քաղցրագին:

Զէի գիտեր, բայց հոն, բոցեն ապահով,
Երկա՛ր, երկա՛ր կը նայեի ժայռն ի վար
Ու անսահման, անամպ ցայգին մեջ անհով,
Կունկնդրեի ճարճատյուններն հոգևար:

Բոցն էր հանդարտ, ու հոյակապ, ու շտապ,
Ան կը լարեր քիչ-քիչ պարան պարանի,
Սև շառագույն հրեշի մը պես հըրատապ
Որ հարվածն իր վերջին տալու վարանի:

Դավադիր ծով մ'էր, անալիք, ահավոր,
Արյունի գույն ներկած էր ջո՛ւրը գինով,
Այն իրիկուն չէր շառաչեր մինչև որ
Նոր կայմ մըն ալ շիյնար կարմիր ճողփյունով:

Երբ ա՛լ հրաշեկ կուլտ մը մնաց բոլորեն,
Տեսա թե ինչպես նավավարը հետին
Նավակի մը՝ մեջ հեկալո՞վ, մահո՞րեն,
Կը հեռանար վիզը ծռած, աչքն հետին:

Տղա էի: Բայց դեռ հիմա քանի որ
Արյուն կերթա իմ ծեր սրտիս մեջ վայրի,
Ու կը պատե աչքերս մութն ահավոր
Կը տեսնեմ նավը որ կ'այրի, որ կ'այրի...

Ու այս անգամ կը հասկանամ քեզ, կյանք-նավ,
Դուն որ անձայն աղաղակի պես գուժկան,
Անհուսովյան, անդունդներու վրա խոնավ
Լռին կայրիս, եղերնական, հեզնական...

Ու ինձ այսպես կը թվի թե Սերն է այն
Որ կը մեկնի նավավարին պես հետին,
— Սեր մը եթե վարեր դեկըդ լոնլյայն—
Ան ալ կերթա, վիզը ծռած, աչքն հետին:

Ու դուն կ'այրիս. եղերնական, հեզնական...

ՀԻՆ ԵՂԱՆԱԿ

Այս գիշեր երգ մը հոգեցունց
Հովին մեջեն՝ հեռվե հեռու՝
Զյունոտ տրտում ճամբաներու
Խոր անրջանքը արթնցուց:

Ես մենավոր ու տրտմունակ
Քեզ կունկնդրեմ պատուհանես,
Որ աղոթքի մ'ոլորքին պես
Կարձագանքես, հի՛ն եղանակ:

Արվեստ շունիս, իմաստ շունիս,
Կըկըրկնվիս դուն անդադրում,
Ու ձյունին հետ դանդա՛ղ, տրտո՛ւմ,
Դուն տարուբեր կըտատանիս:

Շնչհատ մարմինդ կըդողդոջե...
Վանկերուդ մեջ տժգույն, վտիտ,
Ու հանկերգիդ մեջ միամիտ
Ապրելուն խուլ մահերգը չէ՞...

Կըկըրկնե հովն աննպատակ
Աղաղակներդ ծառին, սարին,
Ի՞նչ կպատմես դուն գիշերին,
Որ կուլա մայթը հեքիդ տակ:

Այս իրիկուն, ձյո՞ւն իրիկուն,
Հին եղանակ մը հոգեցունց,
Ծուլլ երազանքը արթնցուց
Մո՞ւթ, ամայի ճամբաներուն:

Երգը մեռա՞վ հեռուն անհետ.
Բայց ա՛յդ շափով, ա՛յդ հանկերգով,
Պատուհանիս գիշերին քով,
Հոգիս կուլա՞ դեռ երգին հետ...

1909 թ.

ՄԱՀԱԶԳԱՅՈՒՄ

Այսպե՛ս, այսպե՛ս... անո՛ւյշ, անո՛ւյշ սիրական,
Մոտեցուր մա՛նրը մատներըդ մանկական
Տաք կոպերո՛ւս, տաք կոպերո՛ւս դժոխքին,
Զգո՛ւյշ, զգո՛ւյշ, ա՛խ, շըլլա որ բորբոքին:

Կուրծքի՛ս հակե փոքրիկ գլուխդ հաղթական,
Լսե՛, դեռ հոն հոնդյուններ, ողբեր կա՞ն,
Լսե՛, անույշ իմ սիրական: Ո՛հ անգին
Արբանք մ՛է այս որ կխնկե իմ հոգին:

Մեռնի՛լ, մեռնի՛լ... Անմահանալ մահվան մեջ.
Մեռնի՛լ... գրկիդ գոգն, այսպես մեր սերն անշեջ՝
Անհունին մեջ ծառացրնել տիրական...

Մեռնի՛լ... կուլա՞ս... կը խորհեի սիրակա՛ն...
Թւերուդ մեջ քարանալու հաճույքին,
Քո՛ւյր մահանո՛ւյշ, քույր մահազոր, մահագին...

1910 թ.

ԱՍՊԵՏԻ ԵՐԳԸ

Ճերմակ ձին է թամբեր, տեսեք,
Ոսկի թամբին վրա կանգնած սեգ
Լուին կերթա ասպետն, ըսեք,
Ասպետը սեգ դեպ ո՞ւր կերթա...

Կը խրոխտա վե՛ս ձին՝ կուլսի պես.
Արշալույս է, ծաղկի հանդես.
Հաղար թռչներ կ'երգեն անտես.
«Ասպետն, ըսեք, դեպ ո՞ւր կերթա...»

Հետևորդներն ո՞ւր են աղվոր,
Ռազմի՞ կերթա ան ահավոր.
Ո՛չ, իր սրտեն է վիրավոր,
Ասպետն, ըսեք, դեպ ո՞ւր կերթա:

Ահա հասավ ժայռին դագաթ,
Դեմքը ծածկեց ձեռքով երկաթ,
Խոյացավ վար ձին խանդակաթ,
Ասպետը սեգ՝ մահվա՞ն կերթա...:

1911 թ.

ԳԱՅՈՂ ՄԱՐԴԸ

Չեմ գիտեր ո՞վ, չեմ գիտեր ո՞ւր
Կերթա... հի՛ն-հին ասպետ մը լուռ,
Կըսեն ձիուն վրա տխուր
Կերթա շուտ-շուտ, չեմ գիտեր ո՞ւր...

Կը տեսնեմ մեծ շուքն իր նիհար
Վերջալույսին, ամպերեն վար,
Սև նժույզին վրա հոգևար
Սարին կերթա, չեմ գիտեր ո՞ւր...

Կերթա, շուտ-շուտ ու չի տեսներ
Որ հետևեն բյուր կմախքներ
Ա՛լ վազելեն շատ են հոգներ,
Ան կերթա շուտ, չեմ գիտեր ո՞ւր...

Կըսեն՝ դղյակ մ'ունի աղվոր,
Կամ ուխտ մը սուրբ, սեր մ'հեռավոր,
Ու հող կերթա... Եվ գիտեմ որ
Տապան մ'ունի, չեմ գիտեր ո՞ւր...

1911 թ.

ԼՈՒՍՆԱԿ ԼՈՒՅՍՈՎ

Սա ծառին տակ բազկատարած
Մարմար լի՛ճ կա լայնատարած,
Լուանակ լույսով լեզու առած
Քարեր հեքիաթ մը կը խոսին....

Ասպետ մ'ամեն վերջալույսին
Ջուրի հոգվո հետ միասին
Հոն կը ձոներ սիրած կույսին,
Քարերն արյուն կիրք կը հոսին...

Քարացեր էր Սիրո Արքան,
Ինչո՞ւ կուլաս, լուռ սիրական,
Ծա գիտեմ սեր մ'ահավոր քան
Ա՛յն որ քարերը կը խոսին...

Սերն անոնց որ տարիներով
Կապրին անխոս՝ դողդոջ հույսով,
Հուսալով որ լուանյակ լույսով
Իրենց քարերն օր մը խոսին:

1911 թ.

ԱՆԿԱՐԵԼԻ ՍԵՐ

Ես այգերով ու ցայգերով
Հաճախ մենակ կ'անրջեմ,
Անհնարին, երկնագորով
Սեր մը որուն տերը չեմ...

Այրող աչքերս քուն շունին,
Կը տեսնեմ մերթ մեդի պես
Զույգ մը աչեր որ գույն շունին,
Բայց կըսպանեն տեդի պես...

Կուզեմ մեռնիլ դյուցազնային
Սիրո մ'համար աղջըկա,
Հետո աչերս վար կը նային՝
Ո՞ւր է այն Սերն, ա՛խ, չըկա'...

1911 թ.

ԵՐԵՔ ՁԻԱՎՈՐՆԵՐ

Դաշտեն երեք ձիավորներ
Անցան երեք մրցորդի պես.
Առաջինը սև ձի մ'ուներ
Ու մութ շարժում մը կընէր վես:

Դաշտեն երեք ձիավորներ
Անցան, երկրորդը կը խնդար,
Ան կույս կարմիր նժույզ մ'ուներ
Որուն պայտեն վարդ կը պոռթկար:

Դաշտեն երեք ձիավորներ
Անցան, երրորդը սպիտակ
Ծե՛ր ձի մ'ուներ, ճերմակ ոսկրեր
Կը շարդվեին իր պայտին տակ...:

Սև ձին Մեղքն է, մյուսը Սերն է,
Որի վրա ուզես հեծիր,
Ճերմակ ծե՛ր ձին քեզ կը բռնե...
Ծեր ձին Մահն է, որ հեզնեցիր...

1911 թ.

ՎԵՐՋԻՆ ԿՈՉԸ

Ծրբեմնի Դշխոս երևցավ ինձի,
Վար քաշեց դեմքես՝ թևերս պղնձի,
«Կարտասավե՞ս, Ասպետ»։— Ո՛չ, հեծկլտացի։

Ինչո՞ւ եկեր ես նորեն խոռվիլ զիս,
Ղրկեր եմ արդեն զինվորներն Հուլսիս,
«Գիտե՞ս ուր», ըսավ։— Ո՛չ, հեծկլտացի։

Սուրացին նետերն արձակելով վես
Արևուն դեմ, օրն անիծելուն պես,
«Կը դառնա՞ն», ըսավ։— Ո՛չ, հեծկլտացի։

Ահա Մինակս եմ, անզեն, հուսահատ,
Ու ահա դեմս ես, ուշ է արդեն, վա՛տ,
«Սիրե՛ զիս», ըսավ։— Ո՛չ, հեծկլտացի։

1911 թ.

Ե Կ ՈՒՐ

Եկո՛ւր, եկո՛ւր, ճամբաներեն անուրջիս,
Սրտիս ջահերն այրեցի քեզ ի հանդես,
Վերջին անցորդ տառապանքի կամուրջես,
Երգի մը պես, քրոջ մը պես, մոր մը պես
Եկո՛ւր, եկո՛ւր ճամբաներեն անուրջիս...

Եկո՛ւր, ես քուկդ եմ, քեզ արքա ու գերի,
Ես, մեղապարտ անոթը սուրբ համբույրիդ...
Հեքս աղոթքի պես դեմքիդ շուրջ կ'դեգերի,
Պաշտամունքիդ ես խնկանոթ միամիտ:
Եկո՛ւր, ես քուկդ եմ, քեզ արքա ու գերի...

Քու տաճարիդ ես քուրմ երգիչն եմ դողդոջ.
Ու դուն մարմինն ես անմարմին երգերուս,
Խենթեցընող հավերժահարսը բողբոջ,
Ցող մահացնող սրտի հազար վերքերուս.
Սուրբ տաճարիդ ես քուրմ երգիչն եմ դողդոջ...

Քու անունովդ պատանքեցին ծեր հոգիս,
Քեզ երգելեն արյունեցան, խենթացան
Յոթը վերքերն իմ բարունակ սրինգիս,
Սրտիդ ճամբուն վրա մերկ ոտներս այրեցան,
Քու անունովդ պատանքեցին ծեր հոգիս...

Բա՛ց ինձ կարմիր շրթներդ կարմիր վերքի պես.
Բա՛ց ինձ թևերդ, հավերժական բա՛նտ անուշ,
Բա՛ց ինձ հոգուդ հրաշքներուն մուտքն անտես
Ու տուր ինձ հոն անեանալ, լուռ, անհուշ,
Բա՛ց ինձ կարմիր շրթներդ լայն վերքի պես...

Ահա, թոշնած շուշաններով քեզ կուգամ,
Ահա ոտքիդ տակ փառքիս խեղճ Սարդենին.
Չըծաղկելով սիրո նիհար վարդենին,
Ահա իմ սև շուշաններով քեզ կուգամ...

Եկո՛ւր, եկո՛ւր, եկուր սիրե՛նք կաթոգին,
Ով չի սիրեր պիտի մեռնի առհավետ.
Սերը պետքն է, երազն է կյանքը կյանքին.
Սերը մահվան մեջ անուրջն է արփավետ.
Եկո՛ւր, եկո՛ւր, եկո՛ւր սիրենք կաթոգին:

1911 թ.

ՀԱՎԻՏԵՆԱԿԱՆ ՀԵՔԻԱԹՐ

Ահա վասիկ, որ կը՛ղձամ քեզ անդադրո՛ւմ
Չար, վիրավոր ու անիծված ու տրտո՛ւմ.
Ահա վասիկ որ կը սիրեմ ես քեզի...

Ո՞վ քու ստվերդ պտըտցուց իմ հոգվույս
Անարձագանք դամբաններուն մեջ անհո՛ւյս
Ու երդմնեցուց որ դեռ սիրեմ ես քեզի...

Ապրի՛լ ահեղ ճակատագրին միշտ հլու,
Մեռնի՛լ առանց վայրկյան մը քովդ ըլլալու,
Ըսե ինձ, Քո՛ւյր, ա՛խ կը սիրեմ ես քեզի:

Թող այս գիշեր հոգիս մեջ երգ մը՛լլա,
Ինչ փուլթ, թե չար, թող այդ երգը քուկդ ըլլա,
Որովհետեւ, Քույր, կը սիրեմ ես քեզի...

Ահա հոգիս շիրիմներեն փակ ու չար,
Ահա հոգիս զոր դուն սիրել չը գիշար.
Ահա հոգիս որ կը սիրե դեռ քեզի...

Ոտներուդ տակ կոխոտե ու հետո ալ,
Ինչո՞ւ քայլերըդ համբուրե՛լ, գուրգուրա՛լ,
Ինչո՞ւ մահվան սև բաժակեդ սեր մուրալ:

Ների՛ր ինձ, Քո՛ւյր, ա՛խ, կը սիրեմ ես քեզի:

1911 թ.

Ի Ն Չ ՈՒ Ի

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ զիս սիրեցիր,
Փոքրիկ աղջիկ, քեզի մե՛ղք էր.
Փոքրիկ ծոցիդ թիթե՛ռ պետք էր.
Դուն ծեր արծի՛վ մը բանտեցիր...

Կապույտ աչվիդ երբ որ բացիր,
Կապո՞ւյտ աղջիկ՝ պլպլուն երգ էր.
Քե՛զ ալ սիրո մրմունջ պետք էր,
Դուն գուժկան մոունչս ընտրեցիր...

Ես կերթա՛մ մի՛շտ, անծայրածի՛ր
Դամբաններ են ոտքիս հետքե՛ր,
Քեզ սիրո մեղմ սյուք մը պետք էր,
Դուն փոթորկի՛ն կուրծքըդ բացիր...

Կայրի՛ն աչերըդ սևածիր,
Պիտի մեռնիս, այդպես մ՛երգեր,
Քեզի փոքրիկ սեր մը պետք էր,
Դուն Սեր-Աստվա՛ծը սիրեցիր...

1911 թ.

ՍԻՐՈ ՄԱՐԱՎ

Հեծծեց... «Ժարավն ունի հոգիս
Աղբյուրներու գեջ կարկաշտն.
Արցունքներու մեջ պաղպաջուն
Զովացների հիվանդ հոգիս...

Ծարավ, ծարավն ունի հոգիս
Արշալույսի գաղջ ծովերուն,
Ծո՛վ-ծով սիրո գաղջ հովերուն
Տայի թերթերն տառապանքիս»...

Իր ճամբուն վրա ծլած հազար
Կույս ծաղիկները կը՛սեին.
«Ա՛ռ, մեր նեկտարը կուսային...»
Կանցներ Պարմանն ու կը հազար...

Ծարավեր էր: Շուրթերն անահ
Հուսան ծծել նեկտարն ակեն...
Տեսեք Սիրո սուրբ բաժակեն
Պարմանն հիվանդ կըմպե իր Մահ...

1911 թ.

ՍԻՐՈՒ ԵՎ ՄԱՀՎԱՆ ԵՐԳԸ

Իմ կյանքս թող աղաչավոր երգ մ'ըլլա,
Եղերական՝ ու միամիտ, սև՝ ողբերգ,
Իմ սիրտս թող անհունիս մեջ վերք մը ըլլա,
Հսկայական ու տխրորեն քաղցրը վե՛րք,
Իմ կյանքըս թող աղաչավոր երգ մ'ըլլա...

Իս կըսիրեմ իմ տրտմությունս դյուրթական...
Իմ տրտմությունս աստվածներո՛ւ ցավին պես,
Քո՛ւյր, սրտիս մեջ ի՛նչ խավարներ, վիհեր կան,
Ձոր նայվածքովդ կոսկեզօծես ու կօրհնես,
Իս կըսիրեմ իմ տրտմությունս դյուրթական...

Եկո՛ւր ինձի, լուսնյակին պես գեղեցիկ,
Եկուր ինձի, լո՛ւյս ու ցնժում հեալով
Քու արծաթի շողերուդ մեջ սլացիկ
Լուսավորե ավերակներըս լալո՛վ,
Իս Մահն եմ, ե՛կ ինձ կյանքին պես գեղեցիկ...

Իմ կյանքը թող առվին երգին պես ըլլա
Ու երգս անվանդ կրկնումն ըլլա թող հավե՛րժ,
Իմ կյանքըս թող մո՛ւթ ջրվեժի պես ըլլա
Ու դեպի քեզ անկում մ'ըլլա գահավե՛ժ,
Իմ կյանքըս թող առվին երգին պես ըլլա...

Ծս կըսիրեմ երկու աչերդ վիհի պես,
Ուր խավարներ կը փոթորկին մուկեզին,
Ծրկու աչերդ՝ աստվածներու սկիհին պես,
Տուր ինձ անոնց մեջ սրբացնել իմ հողին,
Ծս կը սիրեմ երկու աչերդ վիհի պես...

Եկո՛ւր ինձի, քեզ կըղձա շունչըս անզոր,
Եկո՛ւր, ես մութ բաներ պիտի քեզ ըսեմ
Սիրո պես քաղցըր ու Մահվան պես հրզոր.
Գերեզմանիս լացող սյուքին պես նըսեմ,
Եկո՛ւր ինձի, քեզ կըղձա շունչըս անզոր...

Իմ կյանքս թող կորած նավուն պես ըլլա,
Շունչդ ուռեցնե ծեր առագաստըս անահ.
Մի՛, մի՛ լսեր հողնած հողիս որ կուլա,
Տա՛ր զիս Սիրո կղզիներեն դեպի Մահ,
Իմ կյանքս թող կորած նավուն պես ըլլա...

1912 թ.

Խ Ա Պ Ր Ի Կ

Հովերն ի՛նչ ըսին քեզի. ո՛վ ճամբորդ,
Որ հեռվեն կուգաս, հեռվեն արփավետ,
Այն հեռվեն կուգաս, ուր աչերըս հորդ
Արցունք է ինկեր սրտիս արյան հետ...

Հովերն ինչ խապրիկ, հողերն ինչ եղեռն
Պատմեցին քեզի, ո՛վ ճամբորդ ընկեր,
Այն հովերն հեռվի, այն հեռվի տեղերն
Ուր ամեն քայլիս արցունք մ'է ինկեր...:

Հովերն ի՛նչ ըսին, հողերն ի՛նչ ըսին,
Անոնք կըճանչնան միայն իմ հոգիս,
Այդ սուրբ տեղերուն վրա—լուսնակ լույսին
Արցունք մ'է ինկեր իմ ամեն քայլիս...

Այն մեծ գորշ թռչունն սր համակրորեն,
Կը դադրեցըներ ողբիս՝ իր երգեր,
Հոն չէ, գաղթած է անշուշտ այն երկրեն
Ուր ամեն քայլիս արցունք մ'է ինկեր...:

Ու առվակն ալ, որ հո՛ն կը խոխոջե,
Իմ առվակս չէ՛, այն երգը չ'երգեր,
Ան ծո՛վ թափեցավ. այն նույն ջուրը չէ՛
Ու ջուրերու պես արցունքս է ինկեր...:

Խամրած են անշուշտ սեզերն ալ դալար,
Ուր կը խեղդեի ողբերըս կերկեր.
Նոր ծլած մարգերն ինձ չեն, չեն ճանչնար,
Որ տեղին վրա ո՞ր արցունքս է ինկեր...

Բայց հո՞ղն ինչ ըսավ. այն որ մայրաբար
Աչքիս ցողին հետ ծծեց իմ հոգին,
Ան զիս կը ճանչնար. ծաղիկ մը նիհար
Չըսա՞վ թե ինքը ծիլն է իմ արցունքին...

Ու հո՞վն ինչ ըսավ, ան զիս կը թովեր.
Լուռ խապրիկներով ամեն իրիկուն,
Ինձ սիրականիս սիրտը կըգովեր,
Կը շորցըներ թաց աչքերըս անքուն...

Չար հովիկ, սրտիս միակ լրաբեր,
Գիտնալո՞վ, գութով կը խաբնեիր զիս:
Գնա, ըսել իրեն թե հեռու ափեր
Կը փախչիմ իրմե. ճամբեն արցունքիս...:

... Հովերն ի՞նչ ըսին քեզի... ո՞վ ճամբորդ,
Որ հեռվեն կուգաս, հեռվեն սըգավետ.
Այս հեռվեն կուգաս՝ ուր աչքերես հորդ
Արցունքն է ինկեր, սրտիս արյան հետ...

ԱՄԵՆՈՒՆ ՊԵՍ

Գեղեցիկ էր, — կուզեր ըլլա՛լ:
Հըրաշակերտ մարմին մ'ուներ,
Աղվոր էին իր աչերն ալ
Մի'այն... մորը շատ կը նմաներ:

Աշխույժ, գործոն ու հարատև
Շատ պարկեշտ էր ու շատ ալ հեզ,
Հիմնապես լուրջ, կուզեր թեթև
Ըլլար քիչ մը... ամենուն պես:

Մայրը «անմիտ» կըսեր իրեն,
— Խեղճը քիչ մը շատ էր հլու, —
Ինչե՛ր կանցներ սրտի խորեն՝
Բայց կըփաշվեր միշտ ըսելու:

Հոգին կըզգար թերևս սեր,
Բայց սենյակին մեջ ներքնապես
Գիշերն իր սիրտը... կը' մսեր,
Կո'ւզեր ընել... ամենուն պես...

Կուրծքը կյանքոտ, սիրտը տրոփուն,
Հետևեցավ պարկեշտորեն
Իր սիրեկան մորը ճամբուն,
— Խելոք էրիկ մ'ընտրեց իրեն:

Իրարու շատ բաներ ըսին՝
Քիչ մը հինցած,— բայց սիրակեզ
Շրթունքնին ալ մեկը մյուսին
Մոտեցուցին... ամենուն պես:

Ու ճըվալեն տրդան ծնավ.
Մնաք բարով համբույր ու սեր.
Միշտ տանջըվիլ, շի հրճվիլ բնավ,
Ասանկ բանի չէր սպասեր:

Ջանձրույթ իրեն սիրտը խոցեց.
Կյանքեն հոգներ էր պարզապես.
Խեղճը աչերն օր մը գոցեց
Ու շի բացա՛վ... ամենուն պես:

1912 թ.

Ե Ր Թ Ա Ղ...

Երթա՛լ, երթա՛լ, երթա՛լ անձայն, անհանդես.
Երթա՛լ առվի՛ն պես՝ մարգերու տակ անտես.
Կապույտին մեջ՝ հե՛զ, հողմավար ամպին պես...

Երթա՛լ՝ առա՛նց գիտնալու թե դեպի ո՞ւր.
Երթա՛լ հեռո՛ւ ոստաններեն այս տխուր,
Երթալ՝ խավար գիշերին մեջ թաքթաքուր...

Երթա՛լ, երթա՛լ, երթա՛լ առանց ճրագի,
Երթա՛լ՝, առա՛նց սուգի, լացի, փափաքի.
Երթա՛լ՝ առա՛նց սովի, առա՛նց պապակի...

Երթա՛լ՝ մարդոց կույտին մեջեն լռելյայն.
Օտար մընալ իրենց Յավին, Գիտության.
Երթա՛լ տգե՛տ, խո՛ւ, հա՛մըր, կո՛ւյր հավիտյան...

Աննյութանա՛լ, անրջանա՛լ, վըսեմ, վե՛ս.
Երթալ անցա՛յգ, անա՛յգ երթա՛լ վերջապես.
Աչքերը գոց՝ ցայգաշրջիկ խեղճին պես...

Չըգիտնալ որ հո՛ս իդեալը չիկա՛...
Ուխտագրնա՛ց երթալ ափերն հեռակա,
Դեպի ուղին երջանկության մշտակա...

Երթա՛լ, երթա՛լ, չը ճանչնալ Մա՛րդ ու Աստվա՛ծ,
Ջո՛ւյգ երթալ՝ ձեռքը քո՛ւյր ձեռքի մեջ դրած
Անըրջանքի՛ն ու Սիրույն պես—աքսորվա՛ծ...

1912 թ.

ՏԺԳՈՒՅՆ ԵՐԳ

Կուզեի լալ ես իմ սերես,
Հեզնեցիր զիս ու ժպտերես
Թերթ թերթ հոգիս փետրտեցիր,
Իմ սիրեկա՛նըս, ավա՛ղ...

«Նրզենք, երզենք, ինձ հծծեցիր,
Երզը սիրո շինչ բարձունքն է».
— Քերթողին երզն իր արցունքն է,
Իմ սիրեկա՛նըս, ավա՛ղ...

Գացիր, գընա, իմ մոլորած
Ճամբուն վրա քու շրթներուն՝
Վես ապառաժը կանգնեցիր,
Իմ սիրեկա՛նըս, ավա՛ղ:

Օր մը թերթերդ ցա՛նուցիր
Երբ թարշամեն, ու դուն կըքիս,
Քեզ համար ալ կուլա հոգիս,
Իմ սիրեկա՛նըս, ավա՛ղ...

1912 թ.

ԿԱՐԱՊԻ ԵՐԳԸ

Մեծ քաղաքին աղմուկին մեջ մոռցըված,
Ծեր պարտեզի մը մեջ լքված, ամայի,
Վանդակապատ ափ մը ջուրի վրա ցած
Տարեց կարապ մը օրն ի բուն կը սահի...

Փոքրիկ, աղքատ հրապարակ մըն է հոս,
Ուր գաղջ օրեր՝ աթոռներու վրա քարի՝
Աչերնին գոց, իրենց շուքին հետ անխոս,
Տաքնալ կուգան քաղքին ծերերը բարի...

Ոչի՛նչ կյանքոտ, ոչ իսկ երգ մը թռչունի:
Արմավենին որ կ'երկարի ջուրին քով՝
Իր հայրենի հողերուն փառքը շունի.
Նարնջենի մը կըշնչե տաժանքով:

Ավազանին մոտ փոշելից, ախտագին,
Տարաշխարհիկ անտառ մ'է լայն տերևի,
Որու մեջեն՝ թաթը ուլի մը կուրծքին՝
Թափծու առյուծ մը շատ հըպարտ կերևի...

Ուրիշ ոչինչ... Ու կարապը կսահի...
Խեղճ ծեր կարապ՝ հուշքը հին-հին օրերուն,
Դեռ կ'օրորե մարմինդ՝ ինչպես ամայի
Լիճերու վրա կըսահեիր օրորուն:

Անշուշտ լռիկ ժամերուդ մեջ դուն քեզի
Կը պատմես հին արշալույսներն ոսկեփառ,
Երբ կերթայիր թավուտներուն մեջ սեզի՝
Վայրի երազըդ ապրելու անբարբառ...

Ու կըհիշես գիշերներն ալ դուն լուսնակ,
Երբ ձյունափառ հսկա ծաղկի մը նման,
Գլուխըդ թևիդ՝ կը ծփայիր գոհունակ,
Մեծ լիճերու կապույտին մեջ անսահման:

Հիմա քաղքին արևուն տակ հըրակեզ՝
Վանդակապատ լճակդ ստվեր մը շունի,
Ու դուն, կարա՛պ, երգ մը շունիս որ երգես,
Ո՛չ իսկ ողորմ ճիշ մը վայրի թռչունի:

Ս Կ Ե Պ Տ Ի Կ Ը

Գիտե՛ս որ թռչնիկն է՛ն անուշը կերգե,
Այն որ ծնունդն է առաջին գարնան.
Դեռ իր շուրջ ամեն բան խինդ ու երգ է,
Թիթեռ ու ծաղիկ դեռ պա՛ր կը դառնան...:

Այն՝ նոր թռչնիկին գարունն է առջի.
Կե՛րգե սիրահար, կը դառնա գարնան.
Հետո ամեն բան քիչ քիչ կըսառչի,
Տերևներն հազար փոշի կըդառնան...

Ուրեմն սո՛ւտ էր կարմիր վարդը նուրբ,
Գարունը սո՛ւտ էր, սո՛ւտ էր փոսուտան,
Սո՛ւտ էին սիրո սարսուտները սուրբ,
Սարին սուլելով սառեր կը սուրան...

Գիտե՛ս որ թռչնիկն է՛ն տըխուր կերգե,
Այն որ մոտիկ է իր վերջին գարնան.
Դեռ իր շուրջն ամեն բան խինդ ու երգ է,
Բայց, գիտե, շուտով մոխիր կը դառնան...

— Դուն ալ նո՛ր գարնան նըման ինձ կու գաս,
Ծիլ ծոցըդ օծուն, ծաղիկով լեցուն.

Այս քանի՞երորդ անգամն է կուգաս,
Բայց ես կը սիրեմ ժրպիտըդ ցնծուն...

Եկո՛ւր, ես խաբվիլ կուզեմ գիտնալով,
Քանիներ եկան ու գացին անտես,
Բայց դեռ կը սիրեմ գինովնալ սուտով,
Փառքդ երգել կուզեմ թռչուններու պես:

Գիտե՞ս որ քերթողն է՛ն տխուր կերգե,
Այն որ չի հավտար սիրո ու գարնան.
Դեռ իր շուրջն ամեն բան խինդ ու երգ է,
Բայց, գիտե՛, շուտով մոխիր կը դառնան:

1913 թ.

Ս Ր Ի Ն Ք

Ո՞վ խեղճ սըրինգ, տարաբախտ ոստ,
Ան ո՞ր անգութ ձեռքն էր անտես,
Կամ ո՞ր կայծակն որոտընդոստ
Որ խլեց, շորցուց քեզ ոսկրի պես...

Ո՞վ ծակոտեց քու նիհար ցող,
Չիկա նեկտար մ'ալ որ ըմպես,
Ոչ իսկ կաթի՞լ մ'առտվան ցող,
Ցամքե՛ր, հյուծե՛ր ես ոսկրի պես...

Մոտեցուր կուրծքըդ համբույրիս,
Թող օծեն վերքըդ արցունքներս,
Գիտեմ պիտի չը դալարիս,
Բայց կյա՛նք փշեմ երակեդ ներս...

Բաբե՛, սըրինգ, սիրտդ խոց է,
Հին ծաղիկներդ ա՛լ չեն ծլիր,
Բայց տաք շունչես ծնին դուցե
Վերքեդ երգի ծաղիկներ հիր...

Եկո՛ւր սիրենք, եկուր սիրվինք,
Եկուր պատմեմ քեզ մեկուսի,
Գաղտնի, ահեղ սեր մը, սըրի՛նգ,
Որ տակավին մեկուն չը՛սի...

Երթանք կապույտ սարն հեռակա,
Մարդերեն վե՛ր, աստղերուն տակ,
Մեր լացին լոկ սերը վըկա.
Ու ձայնակից ըլլա վըտակ...

Երգե այնպես, ինչպես կուլար՝
Երբ գիշերի սյուքն աշնայնի
Կը սարսռացներ ոստդ դալար...
Շունչս ալ սյուքն է գերեզմանի...

Ո՛վ իմ սըրինգ, ո՛ստ երկնատուր,
Չորցած կուրծքիդ ես տամ հոգիս.
Ու դուն ե՛րգ տուր, դուն վերե՛լք տուր,
Երկինքներ տուր հիվանդ շունչիս...

1912 թ.

ՅՆՄՈՒՆ ՄԱՀ

Քերթողն ըսավ, — «Անո՛ւշ վըտակ,
Շյուղերու տակ, ճյուղերու տակ
Ո՛ւր կը վազես աննըպատակ...

Վարդեր կուլան շուրթիդ վերև,
Սեզեր կուտան քեզ բյուր բարև,
Քե՛զ կը կանչեն ծաղիկ, տերև...

Լուսնակի ցուքը ծոցդ առած,
Դաշտերու մեջ լայնատարած
Ո՛ւր կվազես դուն շվարած...

Կյանքդ արդեն կարճ է, ա՛յ վըտակ,
Մի՛, մի՛ վազեր, ծովն անհատակ
Պիտի թաղե քեզ ալյաց տակ...

Վտակն հծծեց. — «Թող անդադրում
Վազեն ջուրերս. մի՛, մի՛ տրտում
Արցունք կաթեր անոնց սրտում:

Թո՛ղ, որ երգեմ լույսն ու մութին,
Ի՛նչ փուլթ թե մահն է քայլ մ'անդին,
Ես սիրահար եմ մարմանդին...

Ու մինչ քերթողը կերազեր՝
Կալո՛վ, վըտակը եռուզեռ
Երգով իր մահը կը վազեր...

1914 թ.

ԳԻՇԵՐՆ ԻԶԱՎ

Գիշերն իջավ անամպ, անհուն,
Բյուր բյուրեղե ի՛նչ նուրբ անուն
Տալ անուրջի այս սուրբ պահուն.
— Ա՛խ, ապրելո՛ւ երջանկություն...

Կանխանա նավն հեռակա,
Լիճն երազ մ'է, կա ու շրկա.
Ջուրի շշուկն է լոկ վրկա,
— Շշնջելո՛ւ երջանկություն:

Վերն հազար աստղ, վարն հազար լույս,
Կիսաստվերին մեջ հոգեհույզ
Կը խոսակցին քար, վրտակ, բույս.
— Ա՛խ, իրերո՛ւ երջանկություն...

Ու կը ձայնե մատուռն հստակ.
— Սա ծերունի ծառերուն տակ,
Այս քաղցրության մեջ բովանդակ
Քարանալո՛ւ երջանկություն...

1914 թ.

ԳԻՇԵՐԻՆ ՄԵԶ

Կը լայննա երկինքը անծա՛յր ու ջի՛նջ,
Գյուղին վրա քիչ քիչ մութը կը կոխե,
Ամեն բան իրեն գույնը կը փոխե,
Հանդա՛րտ ամեն կողմ, մո՛ւթ է ամեն ինչ:

Վարդն իր աչքերը կը գոցե մութին.
Ծառերն են կեցեր լո՛ւռ, բազկատարա՛ծ.
Նոճին իր գլուխն է վեր կարկառած.
Լույսեր կարյունին ծառերեն անդին:

Ահա կը քնանա բնությունն համակ,
Կյանքը դադրեցավ. թռչուն մը մենակ,
Միս մինակ—ինչո՞ւ—կ'երգե տրտմունակ:

Գիշերային այս լռության մեջ խորին,
Իր սիրտբուխ երգերն սրտես կը թռին,
Ու մինակ—մինա՛կ—ես կուլամ լռին...

1914 թ.

Չ Յ Ո Ւ Ն Ի Ն

Երգը մեռավ շրթներուս,
Միայն մահ կա կաղկանձյո՞ւն,
Ներե՛՛ ծաղկող ծիլերուն,
Ճերմակ ոչինչ, ճերմակ Չյուն...

Ներե՛՛ սրտին իմ անահ,
Անուրջներուս վաղանցիկ,
Ճերմակ Աստված, ճերմակ Մահ,
Չէ՞ դու ես լոկ գեղեցիկ...

Կարծեցի գաղջ հովն ըլլալ,
Հովիվն ըլլալ սիրերգակ,
Աստղերուն բոցը գողնալ,
Ըլլալ անմահ արեգակ...

1909 թ.

1. ՎԵՐՋԻՆ ԱՐՔԱՆ

Հուլա՛, ո՞վ կա... հոգի մը չի տըրրոփեր... Ոչ մեկ շունչ:
Ու առյուծն իր առջևի թաթին վրա անմըռունչ
Արձանացած՝ կը թարթե իր մութ նայվածքը հեռուն,
Արշալույսի առաջին արյունոտող գիծերուն:

Արյունոտող... Բայց առյուծն այնքան տխուր է ու մունչ:
Կարո՞տն ունի թռչնիկի հովերգությանց քաղցրահունչ,
Կամ միամիտ, մտերիմ եղնիկներու խաղերուն.—
Ամայությունն է իր շուրջ, իր մեջ ձանձրույթն է անհուն:

Ո՞ւր, ո՞ւր են հին ատեններն՝ ուր ան կ'իշխեր անողորմ:
Մարդը, խոնարհ ու գաճաճ, արշավեր է ամեն կողմ:
Թոքախտավոր առյուծներն հարցո՞ւր երկաթ-վանդակին.

Այսպես, առտուն, քարացած, ան կերազե ախտագին,
Ամայության մեջ բանտված, Աստուծո մը պես ինկած...
— Առյուծ-Արքա՛, գնդակ մ'ալ քեզ կը փրկե անկասկած...

1909 թ.

2. ՊԻՏԻ ՄԵՌԻ...

Ճի՛շ, ճի՛շ մըն ալ... անօգուտ: Փոթորկին մեջ աշունի,
Անծիր ծովուն վըրա գորշ, դեպի ափերն հայրենի,
Միծառներուն կը սուրա լուռ քարավանը փութով:
Իրենց վերջինն, ուժասպառ, կը փորձե ճիշ մ'ալ թոթով:

Պիտի մեռնի: Ան գիտե: Բայց մութ հոգին թռչունի,
Անմահությանը գո՛նե ճարտար հավատքն ալ շունի,
Որ կը շոյե մեր վերջին ժամերն Հուլսով ու Սուտով...
Միայն գիտե թե աչքերն խավարելու են շուտով:

Որովհետեւ մոնշող գորշ ծովուն վրա անհատակ,
Ինչ դիակներ տեսավ ան՝ ուխտին ճամբուն նահատակ...
Հեռո՞ւն... ո՛չ գիծ մը տարտամ: Հեռո՞ւն, ո՛չ կայմ մը նիհար:

Մեռնի՛լ... ո՛չ, ո՛չ. դեռ թռչիլ կը փորձե ան տենդահար...
— Ինկիր, ինկիր խեղճ թռչուն, ծովերու մեջ թե ծաղկանց,
Պահ մը առաջ, պահ մը ուշ, Մահը նույն Մահն է անա՛նց...

1909 թ.

3. Ի Ժ Ը

Ինչպես Ամոթն, ինչպես Մեղքն, ինչպես Դժոխքը, տեսեք,
Ան կը ննջե: Մաղրելի, գարշատեսիլ, անշարժ, սեգ.
Անգիտակից անմեղի իր քունը խո՛ր կը ննջե...
Մենե որո՞ւն համար քունն սփոփիչ, կարճ Մահ մը չէ:

Ո՛վ նորածին իժի ձագ: Քնացի՛ր, կողըդ հրաշեկ,
Երազորեն փոշի տաք ավազուտին վըրա շեկ.
Եթե հեռվե հեռու մեղմ ջուրը տարփոտ կարկաշե,
Քու գետնաքարշ մարմինիդ հովերգությանն համար չէ՛:

Դուն հո՛ղ պիտի ճաշակես, դուն պիտի Մահը ըմպես,
Պիտի շնչես ժայռերու թաքուն ճեղքին մեջ անտես,
Անիծելով ախտաժետ արգանդը որ քեզ ծընավ...

Զէ՛, չի պիտի թողում որ ապրիս: Հարված մը... Մեռա՛վ:
Ա՛խ, հողակերտ, նզոված, սողուն որդվոցը մարդկան,
Փրկարար մեծ հարվածն ո՛վ պիտի շնորհե վերջնական:

1909 թ.

4. ՉՂՋԻԿԸ

Քու սուգըդ ո՞վ պիտի լա, շղջիկ, զազիր ու մութ քույր,
Ահա իջնող մութին մեջ կը խարխափե վազքըդ կույր.
Ո՞ւր, շղջիկ քույր: Ինչո՞ւ լուռ կը հեռանաս երգիկես,
Ո՞ր թարշամած վարդն հետին պիտի հաճի ժպտիլ քեզ...

Եվ ո՞ր սարյակը պահած թավուտին մեջ հեշտաբույր,
Քեզ դայլայլովն իր հրավեր պիտի կարդա ի համբույր...
Դուն ի՞նչ ունես, ոչ փետուր, ոչ իսկ ձայնիկ մ'որ երգես,
Ոչ իսկ լույս մը մտերմիկ փոսուռայի բոցին պես:

Մերկ թևերըդ, որ հեզ կողըդ կը ծեծեն անընդհատ,
Քընած կյանքը թունելու շարժումն ունին հուսահատ
Ու միջոցին մեջ անեծք ցանելու տենդը անշեջ:

Եղո՞ւկ, դուն չես սավառներ, կը տապալիս մութին մեջ:
Դարձի՛ր, դարձի՛ր, շղջիկ քո՛ւյր, եկուր անխոս և հըլու
Երգիքիս մեջ, հոգվույս մեջ, սև նըզովքդ խոկալու...

1909 թ.

5. Հ Ա Յ Ր Ը

Աստանդական մ'ալեհեր, ցուրտ գիշերով բուք-բորան,
Մթին փողոց մը, քարի նստարանի մը վըրան,
Իրեն խարխուլ կողին վրա ընկողմանած էր արթուն
Երբ ապաստան փնտռեց հոն նիհար տըղա մը անտուն:

Խավարին մեջ նայվածքներն իրա՛ր զարկին, շաշե՛ցան...
Ծերը հեռու քաշկուտեց հիվանդ մարմինն իր անձա՛յն.
Ճանչցե՛ր էր, բայց չի կրցավ ըսել՝ «Որդյակ մոլորուն,
Ձավա՛կս ես, որ լքեցի անոթությանս օրերուն»...

Թշվառության հյուրընկալ նստարանին վրա քարի,
Կյանքի խավար գիշերով, Մարդն ու Աստվածը բարի,
Պատահաբար, կող-կողի, երբոր զիրար տեսնեին,

Իհովան իր լուսեղեն պսակին մեջ երկնային՝
Չէ՛ր ամչնար ըսելու թշվա՛ռ, անտե՛ր, խե՛ղճ Մարդուն,
— «Ես եմ քու հայր Արարիչդ, ամենակալ, մշտարթուն...»:

1909 թ.

ՍԱՔԻԱ ՄՈՒՆԻ

«Սաքիա՛, Սաքիա՛, կը կանչեր ձայնը հեռվեն:
Կը թավալեր արևն իր գունդը ոսկյա
Ու անապատն իր մրափին մեջ հուլորեն:
Կարձազանքեր կերկերուն կոչը «Սաքիա՛»:

Իմաստունին աշակերտը մոլորուն.
Սըշալույսին մթնաշաղեն շատ առաջ,
Սկսեր էր իր անվերջ վազքն, ու Սաքիան
Վաղուց, տխուր կընվաղեր իր հստաչ:

Քաղաքներեն ան կը դառնար տխրագին,
Նվիրական հովիտներեն Գանգեսի,
Ռաճեբուրեն, Բենարեսեն, ուր կրկին
Կը մատուցվեր խունկ և կնդրուկ հանդեսի:

Մազերը խոփվ, ոտքերը մերկ, անձնվեր,
Ի զո՛ւր գյուղե գյուղ իր ստվերը տարավ,
Ի զո՛ւր մարդոց ան խոսեցավ անվեհեր
Իմաստունին պատվերները սրտագրավ:

Ան նիրվանա կը քարոզեր, նիրվանա՛.
Ինքնամոռաց անէությո՛ւնը հոգվույն.

Տենչանքներու ոչնչացումն անխնա,
Երազամուլ վերացումը գերագույն:

«Ա՛հ Նիրվանա, ոչ մեկ փափագ, ոչ մեկ սեր,
Ոչ իսկ հետին գոհացումը մեր սրտին.
Ոչ տառապանք, ոչ ալ ժպիտ, ոչ հույսեր,
Ա՛հ, Նիրվանա, ինքնակամ մահը ցրտին»:

Մարդերը զայն քաղաքներեն վանեցին:
Ոտքերը մերկ, մազերը խռիվ, անձնվեր,
Անպատիւն ճամբան բռնեց առանձին,
Ու հուսահատ իմաստունը կը փնտռեր:

Արեգակին հրատապ գունդին տակ հսկա,
Տաք ավազը թմրած, անշարժ կը ննջեր,
Ու տանջվող, գալարվող ձայնը «Սաքիա՛»
Մենության մեջ լացի մը պես կը հնչեր:

Սարսափ: Իր մեծ բազուկները լա՛յն, արձա՛կ,
Հրրատապ շեկ ավազին վրա կտարածեր,
Սրբությունը, գիտությունը բացարձակ,
Սաքիա Մունի, Պուտտա ինքը մեռած էր:

«Սաքիա՛, Սաքիա՛» հեկեկած ձայնը լալեն,
Կը թավալեր արևն իր գունդը ոսկյա.
Ու անապատն իր մրափի մեջ հուլորեն
Արձագանքեց հուսահատ ճիշը «Սաքիա»:—

«Սաքիա՛, Սաքիա՛», հեկեկաց ձա՛յնը լալեն...

1907 թ.

ԳՐԱՄԻՆ ԱՂՈԹՔԸ

Խեղճերուն

Հողագունդիս կեղևին վրա տրտմածին
Թափառահած իմ ոտքերս քալեցին՝
Եղբայրության տաքուկ շունչը փնտռելեն,
Ու ամեն տեղ իմ հեգ աչքերըս լալեն
Տեսան փարթամ մեծատունին դրրան քով
Աղքատ մայր մը՝ որ կըսպասեր արցունքով:

Ո՞վ ես, ուրեմն, թշվառության դու գործի՝
Դրրամ, որուն լուռ ցուքին մեջ կարծարծի
Ճակատագիրը տառապող մարդկության:
Ըսե՛, քու կամքդ պիտի իշխե՞ հավիտյան,
Ու պատմե ինձ, պիտի ըլլա՞ն միշտ, ավա՛ղ,
Ըզբեզ լալով մեռնողները անսըվաղ:

Մարդն, առաջին այն մարդը որ տենչավար
Պեղեց, խուզեց հողին արգանդը խավար,
Ու շարանենգ թաքստոցեդ դարավոր
Խըլեց զքեզ, հղկեց, մաքրեց փառավոր,
Այն մարդը, վա՛խ, ժանտ ցուքերուդ մեջ ժպտուն
Չը նշմարե՞ց տխուր անկումը Մարդուն:

Տառապանքի, անհուսության որբեր խուլ
Կը խեղդըվին քար պատերու տակ խարխուլ,
Սովալըլուկ բյուր թշվառներ տրտմորեն

Իրենց նիհար ձեռքերը քեզ կերկարեն,
Ու տենդահար, փողոցին վրա, ամեն դի
Քանի՜ փոքրեր կան՝ մայրագուրկ, անոթի:

Իջի՛ր, իջի՛ր խոնարհորեն, մեղմորեն,
Իջի՛ր ոսկի սանդուխներուդ մատներեն՝
Թշվառության խշտյակներուն մեջ խոնավ,
Ուր քու ցուլքերդ նըշուլած շեն բընավ.
Ցամքած շյուղեր բոլորը քեզ կը դառնան.
Իջի՛ր, իջի՛ր անձրևներու պես դարնան...

1907 թ.

ԵՂՈՎԱՅԻՆ ԱՐՑՈՒՆՔԸ

Երբ բոլորն ալ տվին համարն այդ օրվան
Աստվածատուր իրենց զատ զատ պաշտոնին,
Ու երբ Տերանց Տերը, հզոր Եհովան՝
Կրժպտեր գոհ—հասավ Խորշակ-թագուհին,

Շեկ մագերու ծով մը ուներ բոցահեր,
Կուրծքին վահան մը հրաշեկ արույրի,
Գեհենը կար աչքերուն խորն անվեհեր,
Ու իր շունչին Տուրևառին մեջ վայրի:

Եհովայի լռեց ատյանն ունկնդիր.
Ու երբ նշան ըրավ երկնից արքան մեծ՝
Խորշակ-ղշխույն ճակատն հակեց ծնրադիր,
Ու միակերպ ու անայլայլ ան պատմեց.—

— «Ամեն տեղ կյանք տեսա, խայտանք ու ժպիտ,
Սարին վերև, ծործորին մեջ, ակին քով,
Շուշան, սմբուլ կրխնդային միամիտ,
Ու լեւակները կ'երգեին խայտանքով:

Ու թիթեռնիկ, միջատ, ծաղիկ ու թռչուն
Կրծձեին երանություն մ'անհրնար.
(Փոփոխ էր իրենց Տիեզերքին մեծ ինչո՞ւն),
Երանություն, զոր մենք դեռ հոս չենք ճանչնար...

Ու լսեցի որ վայրի վարդը կըսեր.—
«Ի՞նչ աղվոր է...» կըսեր վարդը հովերուն.
«Ի՞նչ աղվոր է... կըկրկներ հովն հեշտասեր՝
Փայփայելով լայն մրգաստանն օրորուն:

Սուրա՛ցի դաշտ, մագլցելու սարն ի վեր:
Քայլերուն տակ հեծեց արոտն հետնագուն:
Ծղրիտներուն երգը լռեց կարևեր.
Մոխի՛ր տեղաց ծաղիկներու վրա գուն-գուն:

Ու դաշտերու անփառունակ շյուղերեն
Մինչև հըպարտ էտըլվեյսները լերան,
Իրենց ցողին վրա խարեցան տրտմորեն,
Դողդողացին ու համբյուրիս տակ մեռան:

Օդին մեջ հոտն էր խարակվող ծիլերուն...
Ու լսեցի որ «խեղճ վարդեր»... կըհեծծեր
Հետին թռչունն, որ կըփախեր շվարուն...
Ես կիզեցի. Քու հըրամանդ այս էր...»

Եհովան մո՛ւթ ժըպիտ մ՛ըրավ անզգա՛ծ...
Ու երբոր դուրս ելան բոլորն ալ հըլու,
Իր հոգին դեռ անծանոթ պետք մը զգաց.
Նվաստացուցի՛չ, ահռելի՛ պետքը լալու...

1909 թ.

ՊՈԼՍՈ ՈՐՈՎԱՅՆԻՆ ՄԵՋ

Մեք փայրերուն

Առանց ուզելու, կարծես բնազդորեն,
Քայլերըս ծերուկ տարին զիս նորեն
Այս գիշեր Մեղքի քառուղիներեն:

Անցա՛ այն տեղեն, ուր աչքե գաղտնի
Քսան տարիքիս արյան ծիրանի
Ապերախտ փրփուրը կը ցանեի:

Նո՛ւյն երգերն էին, նույն թա՛ղը անքուն,
Նո՛ւյն բուրումը գարշ՝ մեջքերու թաքուն.
Նո՛ւյն սյունը մըսի՛ Սեմին վրա կանգուն:

Նայեցա. իրենք ալ ինձ նայեցան:
Խորշում մորթիս վարդ թևեր քսվեցան,
— Միայն ծեր հոգիս կարտասվեր անձայն:

Հավիտենական ով մեղքի Քաղաք...:
Ի՞նչ կընեք Կյանքըն, որոնք կուլ կուտա՛ք...
— Ո՛վ ինկած քույրեր այժմ հողերու տակ:

Տուփա՛լ, ինչո՞ւ չէ, բայց աչքե հեռու,
Քուրջի մը նըման վաճառվիլ հըլու՛
Այն ապուշին որ դրամ ունի տալու...

Վա՛խ, քույրե՛ր, քույրե՛ր: Մեր պիղծ, հեղեղուկ...
Կյանքեն զրկըված ծաղիկներն եք դուք...
Մարդկության թքած թուփին նետած թո՛ւք...

Անդին Սուրբ բյուր կյանքեր թող հնձե,
Թող Սովը հազար քաղաքներ ցնցե,
Վաղը Մարդկության վախճանն է գուցե...

Ի՛նչ փուլթ... Հոս պիտի երգե «Լաթեոնան»,
Հոս տրտում զույգեր պիտի արփենան...
Հոս պիտի ծախվին Օլկան, Մառինքան:

Ի՛վ արյան ծաղիկ՝ բացվա՛ծ խոլական՝
Ավերակներու վրա բյուզանդական...
Մշտնջյա Մեղքի մշտնջյա Ական...

Ո՛վ խավարական մսեղեն գավաթ
Ուրկե մարդկությունը թերահավատ
Կատիպվի ըմպել գինիդ հուսահատ...

Սողոմեն բերած ընծա մահազին՝
Որ ծեր Արևմուտքը Արևելքին
Կերկարե ժպտով Վոսփորի կողքին...

Ո՛վ մահաժըպիտ գա՛րշ, արյունալի,
Հակադարձ երեսը այն «մետալ»-ի
Ուր Մարդ ոսկետառ անուն կը փայլի...

1909 թ.

Կես գիշերե վերջ մըն էր, խոնավ գիշեր մ'անձրևի,
Հապտերին թաց լույսին տակ կանգներ էիր տրամովի.
Ջուրը կերգեր մայթին վրա, հոս հոն վազքեր կառքերուն,
Կսպասեիր դուն ա'փ մը հողիդ շուրջը դեգերուն:

Բռնի ժպիտ մը կուլար աչերուդ խորը ծավի,
Ներկված լիրբ շրթներուդ վրա պրկում կար ցավի,
Ու անառակ ծիծերուդ զույգ սահանքին տակ սիրուն՝
Ցայտքը չը կար այդ գիշեր ցայգազըվարճ կիրքերուն:

Կը սպասեիր դուն պատրա՛ստ ու համակե՛րպ ու հըլո՛ւ,
Առանց սիրո, ընտրության, նվիրվելու համար կո՛ւյր
Այն բարեհաճ Արուին, որ հաց ուներ քեզ տալու...

Գու՛թի, կիրքի պես փարթամ բոց մ'զգացի սրտես ներս՝
Ու թերևս այդ գիշեր նվիրվեի քեզի, քո՛ւյր,
Եթե կաթիլ մը արցունք շրսառեցնե՛ր իմ այտես...:

Կես գիշերե վերջն մըն էր, խոնավ գիշեր մ'անձրևի...

1909 թ.

ԱՐԳԱՍԱՎՈՐՈՒՄ

Մառախուղի առավոտով, ծե՛ր, ձիերը կը քաշեն,
Դանդաղ, անիվը շի ճոռար ձյունին վրա: Միայն շեն
Խարազա՛նն է որ կխոսի թաց ոգերու մռայլ սուգին,
Ու կերկարի ճամբան, մինակ՝ անհորիզո՛ն, սհագի՛ն:

Ինքնասուզված, նախատիպար այդ կառքին մեջ գյուղաշեն,
Ես կդիտեմ սառած ձյունը կախված իրենց լայն բաշեն:
Ծե՛ր, կքաշեն: Խեղճ ամուլը: Աջն Արուն է, ձախն էգին,
Խորշոմ ծաղիկը կերևա, պոչին շարժքեն, ցավագին...

Հալածվա՛ծ զույգ: Ու կը խորհիմ թե այդ երկուքը միայն.
Մշտնջնեկան Տառապանքն է զոր կտանին լոելյայն,
Եվ թե մեկը մյուսին բավէ՝ խեղճ բնագրի մը հլու՝
Տառապագին սերունդի մը ամբողջ սերմը դնելու...

Այսպես, թշվառ արքայափառ մտրակի մը ներքև շեն,
Հավիտյանին Անեծքն իրենց Արդանդին մեջ ախտաշեն,
Մառախուղի առավոտով, ծե՛ր, ձիերը կը մաշեն...

1909 թ.

ԿԱՐՄԻՐ ԴՐՈՇԱԿԸ

«—Անոթինե՛ր, անգործներու կուռ բանակ,
Փոս աչքերնիդ դեպի երկինք զո՛ւր բանաք,
Տառապանքի ոստանյակներ, ի՛հ կըռփվ...
Ի զե՛ն, կիներ, ի զե՛ն, ծերեր ալեխոփվ...»

Դուրսը ձմրան սուլլին միջեն կը լավեր
Բողոքի ձայն մը գալարվող կարևեր,
Ընդհատված խուլ հոնդյունով կատաղած,
Որ արձագանք կուտար երկար «հա՛ց, հա՛ց, հա՛ց...»:

Ի՞նչ կար: Կուրծքիս տակ ուժգին սիրտըս դողաց:
Զյուն-ձմեռով, այսպես գիշեր ատեն՝ հա՛ց...
Գաղջ անկողնես վար նետվելով, մրափած,
Պատուհաններն բացի փութով, ու, Աստվա՛ծ...:

Մի՞թե... Ամեն բան հասկացա ու լացի...:
Բոլոր վայրագ պայքարողները հացի.
Հաղարներով հոն, վարն էին, խեղճ ու վես,
Կուտված, կատղած, մրջյուններու շեղջի պես...

Ցո՛ւրտ, իրենց վրա դանդա՛ղ կիջնե ձյունն համակ,
Անհուաության ծաղիկներու պես ճերմակ,
Ցո՛ւրտ, կը պատեր դիրենք գիշերն անսահման,
Թըշվառության մթին դավի մը նման:

Իրենց մեջտեղ, խեղճ կառքի մը վրա խարխուլ,
Հաղարներու հոնդյունին մեջեն խուլ,
Աշխատանքի նույն ստրուկ մը ալեփառ,
Կանգնած, դողդոջ, կը բողոքեր, կը պոռթկար:

Ու իր խոսքերը կիշնային փրփրադեզ,
Անիծապարտ հեք ամբոխին վրա այնպես՝
Ինչպես ժայռեր օվկիանոսին մեջ կատղած...
Ու օվկիանոսը կը ճողփար... «հա՛ց, հա՛ց, հա՛ց».

«— Ինչու ոմանք սնդուսներով օրորուն,
«Ոմանց գլուխը մայթին ձյունոտ քարերուն...
«Ինչո՞ւ մեկը՝ ձեղուններու տակ ոսկի,
«Մյուսը՝ խոնավ խշտյակի մեջ սողոսկի...»

«Մեկուն դիակին վրա դամբան, վարդ մարմար,
«Ողջը շունի բարձ մ'ուր հանգչիլ կամենար...
«Բույն-ընտանիք ունի թռչունն օդաշու,
«Ան երգ ունի, իսկ մենք Անեծք՝ միայն. ինչո՞ւ...»

«Ինչո՞ւ հազար պերճ տաճարներ հրաշակա,
«Աստուծո մը հոգավույն համար, որ շիկա...
«Մեր խեղճ որբերը կը հալվին, տեղ չի կա...
Մեր խեղճ կիներն են հոգեվար՝ դեղ չի կա:

«Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, ու մինչև ե՞րբ, սեփական
«Մեր քրտինքով պիտի շաղվին պատվական
«Համադամներ մեծատունին, իր շանի՛ն,
Մինչ աշխատող բազուկները հաց շունին...»

Մերը դողդոջ իջավ կառքեն այն խարխուլ,
Ու կատաղի գոռյաններու մեջեն խուլ,
Կառքին գեղջուկ բեմին վրա՝ հյուծահալ.
Խեղճեր ելան խոսք առնելու, կիներն ալ...

Կը խոսեին, — անուս դեմքեր ապաքեն,
Ինչ որ պոռթկար իրենց նորի աղիքեն,
Իրավունքի կոպիտ բառեր ինքնաբեր,
Զոր կապուտցած իրենց շրթունքը թափեր:

Խո՛ւլ աղաղակը կը ընդհատեր պահ մը «հաց»,
Ու ամբոխը լուս կունկնդրեր ծարաված.
Արդարության շքնաղ ձայնին այդ տըկար,
Արդարությո՛ւն, որ երբեք չի պիտի գար...

Վայրագ գոռչուն մը գիշերին մեջ թնդա՛ց,
Զյունոտ ցայգին անբավ սուգին մեջեն թաց,
Բոցերու պես շրքեղ, տեգի պես հըպարտ,
Կարմիր դրոշակը բարձրացավ անհանդարտ...

Ու ես տրտամ, ու ճմլված, անբարբառ,
Կը դիտեի որ կերթային տրտմաբար,
Զյունին միջեն, մութին միջեն անսահման,
Գրաստներու սև բանակի մը նման...:

Ո՛ւր, դեպի ո՛ւր... քաղցած կյանքեր համորե՛ն,
Իսպառ լքված աստվածներե՛ն, մարդերեն,
Լուս կերթային, խուլ բնազդի մը հլու,
Նոր օրենքի նոր նժար մը կերտելու...

Ու ինձ այսպես թվեցավ թե լռելյայն,
Ճակատագրին թևը կիշխեր իրենց վրան.—
Բայց կերթային անոնք. ի՛զեն, ի՛պայքար,
Արդարության կը դիմեին խոնջ, տըկար,

Արդարություն, որ այս կերպո՛վ պիտի գար...

Ո՛Վ ԻՄ ՀԱՅՐԵՆԻՔՍ...

Ցայգն ի՛նչ անուշ է, ցայգը ի՛նչ գինով:
Ցավերես տարված կը քալեմ երկար
լեմանի ափին՝ խոր տրտմությունով:
Ի՛նչ խաղաղություն, ի՛նչ անճառ չըկար,
Ու ցայգն ինչ անուշ, ցայգը ի՛նչ գինով:

Հեռվեմ թնճակի շառաչներ դողդոջ
Երգը կ'օրորեն սիրող զույգերու,
Ջուրին մեջ աստղեր ինկեր են բողբոջ.
Ու տարփոտ մութին մեջ հեռվե հեռու
Թնճակներու թա՛ց համբույրն է դողդոջ:

Լուսնյակն ալ ահա՛ շքեղ կը ծաթի
Առասպելներու լույս-դշխոյին պես՝
Ալպյաններու ձյո՛ւն-հրաշքեն արծաթի:
Նոր հովվերգությանց հի՛ն հանդիսատես՝
Տժգույն տարփավորն ահա կը ծաթի:

Ի՛նչ անհունություն, ի՛նչ երազ, ի՛նչ շունչ...
Լռին լեռներու կողեն սատափի
Մինչև՛ սխրացած անտառն անշշունջ,
Ու մինչև դաշտերն ուր Ռոն կը թափի,
Ի՛նչ անհունություն, ի՛նչ երազ, ի՛նչ շունչ...:

Ով դո՛ւն, ո՛վ դժբախտ երկիր հայրենի,
Որ արյունի տա՛ք շամանդադի մեջ,
Զոհ՝ գազաններու խաղին վայրենի,
Ու համայնասպա՛ռ բոցերու անշեջ,
Կը մըխա՛ս, դժբա՛խտ երկիր հայրենի...

Ո՛վ իմ հայրենիքս...: Ու դո՛ւք, հեռավո՛ր,
Եփրատ ու Արաքս ու Վանա ծովակ,
Ո՛ւր են կարապնե՛րը սիրախտավոր,
Որ իրենց երա՛զ թևերով ճերմակ
Ճեղքեին կարմիր ձեր կո՛ւրծքն ախտավոր:

Հովվերգություններդ ո՛ւր են սխրալի,
Ո՛վ Արարատյան ձյունափառ հսկան:
Ու դո՛ւն միամիտ դրախտն առասպելի,
Ինչո՞ւ այսքան մո՛ւթ է քու լուսընկան,
Հովվերգություններդ ո՛ւր են սխրալի:

Լեռնանույշ կուսա՛նքըդ Հայաստանի,
Ո՛ւր են ձեր սիրո երգերն անհամար,
Որ հովը դեմի բլուրը տանի,
Ուր սրինգ մը խեղճ կուլա ձեզ համար...»
Ո՛վ հավերժահարսք կույսք Հայաստանի:

Բաբե՛: Վայուննե՛ր են որ կը լսեմ,
Հետքերնին ցրված, փախչող խելահեղ,
Ընդիմադրումի մը պահուն, վսեմ,
Պիղծ յաթաղանով ընդկիսված ահեղ՝
Կույսերու վայո՛ւնն է որ կը լսեմ...

«Հո՛ւ, մե՛նք ենք, մե՛ղք ենք, եղբայրնե՛ր, քույրե՛ր...
Մե՛նք ենք լափլիզված բոցերե անշեջ...
Մերկ սուսերներով հալածված կույրեր...
Մե՛նք ենք կվազենք Մութի՛ն, Մահվա՛ն մեջ,
Հո՛ւ, մե՛նք ենք, մե՛րկ ենք, եղբայրնե՛ր, քույրե՛ր...»

Մե՛նք ենք դիվահար ծնո՛ւնդ արյունի,
Հի՛ն շքեղ ցեղի զավակներ հետին,
Բոբիկ երեխա՛, դողդոջ ծերունի,
Մե՛նք ենք ո՛ղջ գանկերն, որ կի՛յնաւ գետին...
Մե՛նք ենք դիվահար ծնո՛ւնդ արյունի...

Հո՛ւ, նզո՛վք, նզո՛վք: Մեր վերքին փրփրուն
Շոգին խավարե՛ր է ձեր աչքերը, ա՛հ,
Մեր արյունը ձեր զավակաց գլխուն.
Թո՛ւյն շնչելիք դուք, ու ըմպելիք Մահ...
Հո՛ւ, նզո՛վք, նզո՛վք, ձեր սերունդներուն...»

Ցայգն ի՛նչ անույշ է, ցայգը ի՛նչ գինով:
Երգեցեք սիրո համբյուրներ զվարթ,
Ու դո՛ւք երգեցեք երանությունով,
Դուք երազ ափեր, ալյակներ, լազվարթ,
Ձեր ցայգն ի՛նչ անույշ, ցայգը ի՛նչ գինով,—

Կը քալե՛մ: Քալե՛, հիմա՛ր տարագիր,
Ժպիտ մը շուրթիդ՝ կարապի՛ն համար,
Ներքնապես լալով, միտքդ դեպ երկիր,
Շեղջված մահերու վրայեն անհամար,
Քալե՛, դուն քալե՛, հիմա՛ր տարագիր:

Քնարի զառամա՛ծ թելի մը փարած,
Թալանե՛, բո՛ցե հեռու, ա՛հ, հեռո՛ւ,

Քալե՛, դուն, քերթող հայրենահալած,
Հո՛ւր, արյո՛ւն երգե ազատ լեռներու.
Քնարի զառամա՛ծ թելի մը փարած...

Քալե՛: Մինչև ե՛րբ: Քա՛լե կուրորեն,
Քալե՛ մինչև որ Արևն հրակեզ
Իր մարը մտնե նորեն ու նորեն՝
Ու օ՛ր մը այլևը՛ս չի ծագի քեզ...
Բարե՛... Կյա՛նքն է այս... Քալե՛ կուրորեն:

1909 թ.

ԻՆՉՊԵՍ ԵՐԲԵՄՆ...

Քերթող, պատմե՛ մեզ հայրենի հուշքերեդ,
Երգե մեզ հի՛ն օրերու երգ մը անհետ,
Թափառական թրուպատուրի երգ մը զո՛վ,
Արբշիռ ու զով մեր Գողթանի ուկուլզո՛վ:

Մեռելի շեն երգ մը հանե թոքերեդ,
Հի՛ն, կռապաշտ ա՛յն երգերեն որոնց հետ՝
Մեր ասպազեն քաջերն արույր թափորով,
Սաղավարտնին շողացնելով, ջահերո՛վ,

Արքայական հանդեսներուն վայրա՛գ, վե՛ս,
Կը պարեին, աստվածներու պարին պես...
Երգե՛ մեզի հին օրերու հի՛ն հուշեր:

Մենք դարավոր մեր մահացումն այս գիշեր
Պիտի պարենք եղեռնորեն շեն, խելա՛ռ...:
— Քերթողը, ծե՛ր, շրխոսեցավ: Ան կուլա՛ր:

1909 թ.

ԶԱՆԳԱԿՆԵՐ, ԶԱՆԳԱԿՆԵՐ...

Զանգակներ, բարի՛, բարի՛ զանգակներ,
Ի՞նչ բան կասեցուց ձեր գուժկան լեզուն,
Խոսք ելլել կուզե արյունը վազուն...
Կըլռե՞ք, բարի՛, բարի՛ զանգակներ:

Արդյո՞ք ձեր միսթիք հագագն արույրե,
Ուր կեղև պատեց աղոթքի փոշին,
Եվ ուր կերպեր խունկի գոլորշին,
Հեղակարծ ցավեն՝ անզոր կը լռե:

Ո՛չ: Ձեր դարավոր հոգին պղնձի—
— Որ շա՛տ, շա՛տ հաճախ տեսեր է Բարին,
Հաղթված Չարեն—այժմ իր բարբառին
Ու իր Աստծուն վրա կը կասկածի...

Ա՛խ, որովհետև տեսաք ձեր բարձրեն,
Հավատավորներ հազարով, բյուրով,
Ինկած հեթանոս տապարով, բիրով—
Ձեր ոտքերուն տակ, երկյուղածորեն...

Ու ձեր գմբեթեն դիտեցիք անձայն,
Թե ինչպես խնկոտ տաճարներու մեջ՝
Որբ, կին, ծերունի, բոցերով անշեջ,
Իրենց Աստծուն գահին զոհվեցան:

Բայց... պիտեք նաև թե մեր դարավոր
Դիակներու բուրդը ամպերն անցավ,
Ու մեր արյունի ժահրեն նեխեցավ
Սրբություններու ծուլ գունտն երկնավոր.

Արդ՝ ո՞ւր եք, չքնաղ խոստումներ հաշին,
Եղբայրության զուր բարբառներ, ո՞ւր եք,
Կրակ կը փսխե հողն ամենուրեք,
Գետերն արյունով, դիակո՞ւլ կուռչին...

Ու կիյնա այն որ կըծնկե ահով,
Զի թուրն ավելի արդար է հաշեն,
Զի կյանքն անոնց է միայն որ քաջ են,
Անոնց որ կապրին ուրիշի մահով...

Որովհետև դեռ հեռու է օրն այն,
Երբ գայլն ու գառնուկ սիրով արածին...
Թե ապրիլ կուզե գառը նորածին՝
Պետք է իր ահռան սրե լռելյայն...

Լուռ եք, զանգակներ՞ր, Աստված է մեռեր:
Գույժ տվեք վաղվան, իր հասկը մեռավ.
Գույժ տվեք հայուն, դի ազգը մեռավ:
Զանգակներ՞ր, ծերուկ, բարի՞ զանգակներ...:

Ինչպես կուզեի ես ձեր պարանին
Կախվել ու ցնցել երկաթ բազուկով.
Անոնք որ ինկան բյուրով, քովե քով,
Ձեր զողանջին հետ՝ լալու պետք ունին...

Հոգիիս հազար խուլ զանգակներով
Գոռացեք զանգեր ու կատաղորեն
Գահավիժեցեք ձեր երկաթ թառեն,
Ուրկե միայն լալ գիտցաք դարերով...:

1909 թ.

ԿԻԼԻԿՅԱՆ ԵՐԳԵՐ

1.

Վերջին սերմնացանք

Քե՛զ, ցասումի վայրագ հեղեղ դահավեժ,
Արդարության փայփայելի մութ հըրեշ,
Խավարներու ահեղ ծընունդըդ Վրեժ,
Ողշո՛ւյն. տաղերս քեզի...

Մոխրի՛ն կուտամ սրտիս վերքերն ախտագին...
Ամենուն վերքն, անսահման վերքը ազգին,
Արդարության ծարավը, մահն հավատքին,
Երգեն՝ տաղերըս քեզի՛...

Ու ես կուգա՛մ.— Մութ շանթերու սերմնացան—
Այդ ակոսեն, ուր արյուններ լճացան,
Գիշերներով, շար հովերով, ցիրուցան,
Ցանել՝ տաղերս քեզի...

Բաբե՛, եթե այս բազուկս կարևե՛ր
Չը սորվեցավ զարնել... Գոնե անվեհեր
Ցանքես Մահու առաքյալնե՛ր, հսկանե՛ր
Կը ծնին՝ տաղերը՛ս քեզի...

2.

Վերջին օրոք

Օրո՛ք, օրո՛ք... օրոր ըսեմ՝ քնանաս,
Վիրավոր հորըդ ճիշերն ալ շիմանաս:
Ծիծես ծըծածըդ թույն է... կաթ չի գիտնաս,
Օրո՛ք ըսեմ՝ քնանաս:

Արյան հեղեղ հորդեց այս սուրբ ձորերե,
Բայց չի փախիս, փարե երկրիդ, զայն սիրե,
Հողիդ վրա գերի մ'ըլլար, այլ տիրե,
Օրո՛ր ըսեմ՝ քնանաս:

Հորըդ վրա եթե անշունչ շինկա ես,
Զի ուխտեցի Հոռմի էգ գայլին պես
Նոր Ռոմուլոս մը դիեցնել ստինքես,
Օրո՛ր ըսեմ՝ քնանաս:

Բազուկներու պարան, ոտքիս ալ կացին,
Ստինքիս զույգ պտուկներն ալ կտրեցին:
Վերքիս արյունը ծծե, որդյակ միածին...
Օրո՛ր ըսեմ՝ քնանաս:

Ահա կի՛ջնամ... Հայաստանը մա՛յր քեզի,
Կտակ կուտամ այս կոտրած սուրն երկսայրի՝
Ուր հայրիկիդ դեռ տաք արյունը կայրի...
Օրո՛ր ըսեմ՝ քնանաս:

1910 թ.

ՇԱՆ ՀՈԳԻ

Մյս իրիկուն Բըթի-Շանի կեղծ-զվարթ
Սրճարանի շարքերուն մեջ, ես հանդարտ
Օղիի ումպըս կըմպեի քիչ առ քիչ,
Վերջալույսի ճաճանչներուն դեմ մոգիչ:

Ներսը, թուղթե ճոխ բեմի մը վրա սուտ,
Կղմինտրագույն հունգարուհի մը մսուտ,
Շոյված հազար թուրք աչքերե մարդակեր՝
Իր զույգ թոքերը պատռելու շափ կ'երգեր:

Դուրսը վազող հոսանքին մեջ եռուզեռ,
Պոլսո խղճուկ մեր շուներուն դասը ծեր,
Սալահատակ, զառիվերին վրա, անշարժ,
Կը գինովնար, — ո՞վ տեսարան սրտաշարժ...

Կը խորհեի իրենց մորթին աննշան.
Կը խորհեի Լամարթինեն պաշտված շան՝
Զոր հռչակեց Վինեի՝ ծախված՝ վատ մը նենգ...
Կը խորհեի այն շուներուն որ մե'նք ենք...

Հանկարծ սլացան անոնք շանթի մը հանգույն.
Ու տեսա որ բարակ իշխանն մը տըժգույն
Նվրոպայեն բերած շունն իր դեռատի
Հաներ էր քիչ մը իրիկվան պտույտի...

Ու մինչ ամենքս հիացումով, նախանձով
Կըղիտեինք իշխանն աչքով, ակնոցով,
Մեր ծեր շուներն՝ իր ազնիվ շունը գեղերփ
Հոշոտելու կըջանային ամեն կերպ:

— Ես որքան լավ հասկցա քեզ, Շան հոգի...
Մինչ մենք կոտրել կը ջանայինք երկուքի
Բարեկեցու այդ մակաբույծը շքեղ,
Գուն քու ակռադ ցույց կուտայիր խելահեղ:

Ա՛խ, Շան հոգի, դու չես գիտեր որ մարդիկ
Աշխարհ կուգան ազնվական կամ ուամիկ,
Եւ թե ազնիվ ժառանգություն մը որքան
Կրնա տեւել ավելի քան հավիտյան...

Միայն գիտես դուն խեղճությունդ անանուն,
Գիտես հոգուդ ատելությունը անհուն,
Գիտես քաղցը, ձյունը, ծեծը վայրենի,
Յոթազավակ հղիությունդ ալ մայրենի...

Ու չես կրնար դուն հանդուրժել որ քեզ պես
Պոչավոր շուն մը խրոխտար քուլեդ վե՛ս,
Ու ավելի լավ ապրեր քան միամիտ,
Ո՛ր և է խեղճ քաղաքացի մը թաղիդ...

1910 թ.

ՄԵԾԴ ԱՍՏՎԱԾ

Ահա ջուրերդ: Աղվոր լիճե՛րըդ ահա,
Ահա ծովերդ, օվկիաննե՛րըդ մըթին,
Որոնց վրրա շունչըդ կյանքոտ կը խաղա
Փայփայելով հսկանե՛րն այն անդունդին:

Խոտերուն մեջ սահող հեզիկ առվակեդ
Մինչև ջուրե՛րը դարավոր Նեղոսի,
Մինչև հոն ուր Նիագարան փրփրավետ
Գահավեժին մեջ գոռալով կը հոսի:

Ահա հողերդ: Լուռ անտառների մթաստվեր,
Ուր քու հոգիդ մենավորիկ կերազե՛.
Ու բոցավառ արևուն տակ կենսավեր
Տոչորող լա՛յն անապատների ավազե:

Կանաչավետ քու դաշտերեդ լայնածիր,
Մինչև ձորերն ու անդունդներդ ահավոր,
Մինչև լեռներդ, որ դուն ձեռքո՛վդ կանգնեցիր,
Ալպյաններեն՝ Հիմալայան ալևոր:

Ահա՛ երկինքդ: Երազամո՛լ, կապտագե՛ղ,
Անծիր, անծա՛յր տարածութ՛յնը անհուն,
Լույս մատներեդ վառված աստղերըդ շրթեղ՝
Խորհրդաստվեր կամարիդ վրա պլպլուն:

Ու արևուդ բոցափայլ գունտը կրակի,
Ու լուսնյակիդ սիրախտավոր դեմքն աղվոր,
Ու տրտմանո՛ւյշ վերջալույսները ոսկի,
Ու կենսալիր արշալույսներդ փառավոր:

Ահա՛ մարդերդ: Ահա՛ Մարդերդ ալ, Աստվա՛ծ,
Տխուր հյուրերն այս հրաշագեղ աշխարհքին,
Թափառական վաղորդյանե՛ն ընկճված,
Ճղճիմ, թշվառ, հողին կառչած տխրագի՛ն:

Ճակատագրին մտրակին տակ խելահեղ,
Անոնք կուլան ու կը վազեն մտացիր,
— Իրենց ճակտին վրա Մահվան դիրն ահեղ—
Անոնք զոր դուն պատկերիդ վրա ձևեցիր...

Ահա՛ Մարդերդ, ահա՛ Մարդերդ, Մեծդ Աստված:

1912 թ.

ՀԱՎԻՏԵՆԱԿԱՆ ՀԵԳՆՈՒԹՅՈՒՆ

Գերի տարվող Դյուցազնի պես ահավոր ու հսկա
Ես կքալեմ հեգնելով... հոգիս լոկ ցավքս կըզգա.
Մութ ներսիդիս անպատում վերելքներով կողողի,
Մինչ շոնդուն շղթաս շեշտ կըկապե ոտքքս հողի...

Հուլա՛, ո՛վ է այս ստվերն հորիզոնին հեռակա,
Թշվառությունն է՝ տժգույն ոսոխ, որ դեպ ինձ կու գա,
Մըռունչքս դեռ չերազված պայքարներով է հըղի,
Ու քնարն իմ ձեռքի՛ն մեջ հեգ խաղալիք մ՛ է տըղի...

Մոլորած մեծ Անուրջն եմ, ես հին Աստվածն եմ ինկած,
Ա՛խ ինչ ցավեր ապրելու զոր ոչ ոքի չեմ ըսած.
Ու ամեն բան հեգնելով՝ նույնիսկ Յավիս կը խնդամ...

Պատառոտուն բեհեղով ես Արքա՛ եմ, ես փարթամ,
Ու Արքայիս Հտպի՛տն եմ՝ իմ սկեպտիկ խինդով լա՛յն,
Միայն Արքա ու Հտպիտ գլուխ գլխի՛ մերթ կու լան:

1913 թ.

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն

Ո՞վ կուզա այսպես խշտյակիս շեմքին.
— Քո՞ւյր, դարիբն է, բա՛ց...

Կմա՞խք մը կանցնի դուրսեն լալազին.
— Սո՞վն է, դուռըդ բա՛ց...

Տապա՞րն է ջախջախ դռանըս կուրծքին.
— Զա՞րդն է, դուռըդ բա՛ց...

1913 թ.

ԱՅ ԱՂՋԻԿ

(Հատված «Կարմիր գիրքը» պոեմից)

— Որի՞ համար է այդ կարդ, ա՛յ աղջիկ,
Որի՞ համար է արցունքդ, հա՛յ աղջիկ:
Ջահիլ մը միթե՞ սարերու վերով,
Սիրտդ առավ կուրծքեդ ու գնաց բարով...:

— Ես ինձի համար կու լամ, աղբեր ջա՛ն.
Գիշերին գաղտնիքն առած սլատմուճան...:
Սիրտըս սգոտ է, սիրտըս սեր շունի,
Սիրտըս վերքոտ է, սիրտըս տեր շունի:

— Ինչո՞ւ համար է մետաքսդ, ա՛յ աղջիկ,
Ինչո՞ւ համար է հառաչդ, հա՛յ աղջիկ:
Միթե՞ հարսնիքիդ աղքատիկ ջեհեզ,
Հալավիդ համար կը հյուսես բեհեզ...:

— Եվ միթե՞ հարսնիք ունիմ, աղբեր ջա՛ն.
Թե մեկնիմ տունես, մեռնի՛մ դավաճան:
Այս ցուրտ սարերուն վրա ամայի,
Ծնողքս ու եղնիկս ո՞վ պիտի նայի...:

1910 թ.

ԱՍԵՂԻ ՀՅՈՒՍՔԸ

(Հատված «Կարմիր գիրքը» պոեմից)

Հայր, մայր, բակին մեջ, ծերուկ, կը ննջեն:
Խարխուլ տնակին ծակերուն մեջեն
Վայրագ կը սուլե ցուրտ ձյունը ձմրան.
Աստված, այս ի՞նչ հով, հիմեր կ'երերան:

Հողե կանթեղի մը լույսով դողդոջ,
Մինա՛կ, դեռատի աղջիկ մը բողբոջ,
Գաղտնի ձեռակերտ կը հյուսե ասվե,
Կը հյուսե լո՛հ՛կ, լո՛հ՛կ կ'արտասվե:

Անցած շաբթու երբ սարեն գյուղ գընաց,
Սուրբի մատուռին իբր ուխտագընաց,
Գաղտնի գներ է ապրուշում քաղքի,
Պունճուխներ մանրիկ, մետաքս, թել ոսկի:

Ու ամեն գիշեր, ծնողքը բարի՛
Երբոր ննջեն, ի՛ր գործին կը փարի.
Բարակ ասեղով ան իր կարն ասվե
Կը հյուսե լո՛հ՛ն. լո՛հ՛կ կ'արտասվե...

1910 թ.

ՊՆՏՆԵՐ

ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻԻՆ ՄԵՁ

Ա.

Անցյալ տարի էր: Հոգնած ապաքեն,
 Շատ քաղաքակիրթ այս Արևմուտքեն՝
 Ուր խիղճը բառ մ'է, մարդը՝ մեքենա.
 Աշխարհ գործարան մ'անխոնջ, անխընա.
 Սերը հաշիվ մ'է. կրոնքը՝ դրամ.
 Երջանկությունը՝ ձանձրալի մի տոամ.
 Մահն՝ անմտություն. կյանքն՝ անհաշտ կռիվ.
 Ուր ժամանակն իսկ վատ մ'է ալեխոիվ
 Որ ամեն բոպեն իր մանրակրկիտ
 Մուրճի հարվածով կը զարնե մտքիդ...
 Այսպե՛ս, հե ի հե՛, հոգնա՛ծ, հուսահա՛տ,
 Անմի՛տ այս վաղքեն անդո՛ւլ, անընդհա՛տ,
 Կարոտն ունեցա հին հին դարերու.
 Եվ հիվանդ հոգիս տարի ես հեռո՛ւ,
 Հեռո՛ւ, խնկավե՛տ, լո՛ւս, մշտնջե՛նի.
 Արևելքի իմ գյուղըս հայրենի...:

Բ.

Կիրակի մըն էր. քայլերս ուղղեցի
 Իմ ալևոր մորս հետ եկեղեցի:
 — Պիտի ծիծաղի՞ք, կարծրացած սրտեր.
 Կարդացեք Լյուքրես, էպիկուր, Վոլթեր,
 Մի քանի ուրիշ մութ գիրքեր ալ դեռ,
 Բայց անհավատի այդ տժգույն թուղթեր

Իրավունք չեն տար որ ամբարտավան
Զեր թույնը փշեք՝ կըրոնադավան
Հոգվույն ալևոր մոր մը ծերունի,
Որ ասլրելու դեռ հազիվ օր մ'ունի,
Որ ծովուն վրա՝ շյուղի մը նման,
Մեկ ոտքը մատուռ, մյուսը գերեզման,
Գերագույն, անհաս, անսկիզբ, բարի,
Մթին Աստուծո մ'անվան կը փարի.
Ու անիրավվա՛ծ, տառապա՛ծ, հուսա՛,
Մեծ Արդարության վճռին կը հուսա...:

Գ.

Ու դո՛ւք, ո՛վ Հորաս, Զենոն ու Վոլթեր,
Ի՛նչ որ ալ ըլլաք՝ երեկինն եք դեռ.
Մինչ հիսուն հազար այս տարի է որ
Անդու կը դառնա աշխարհն ալևոր՝
Հավատացեր են մարդերը բոլոր:
— Բաբե՛, հակառակ հավատքիս մոլոր,
Ծաղրել չի գիտցա՛վ բնավ իմ հոգին
Տաճա՛ր մ'ըլլա այն հեթանոս բազին,
Քար-քար ավերակ սյուններ Քառնաքին,
Հըրապաշտ Պարսիկ բըլուր բոցազին,
Բոցը Սիպիլի, Հնդիկ էլլորան,
Ասորյան հարյուր—զոհյան հին խորան,
Կամ Քրիստոնյա պետք եկեղեցին...
Հոն մարդերը Մեծ-Հույսը դարբնեցին...
Ու հո՛ն—գլխարկնիդ բացեք վեհերուն—
Գերեզմաննոցն է կենդանիներուն...

Դ.

Նկեղեցվույն մեջ մտա լռելյայն:
Շենքը փոքրիկ էր, բայց բավական լա՛յն՝
Աստվածն ու դարե՛րը ամփոփելու...:

Քար քարի վրա, ծներ էր, հըլո՛ւ,
 Առանց արվեստի, առանց մեծ ոճի,
 Պարզ, ինչպես ծառ մը որ հողեն կ'աճի.
 Ու քար, ու բազմոց, ու կերոն, ու խաչ,
 Հոն, հին դարերու բույրն ունեին գաղջ...:
 Ու առաստաղի աղքատ ջահերեն
 Կախված՝ ժամանա՛կը մեռելորեն
 Կը ննջեր անշա՛րժ, դարե՛ր քնեած
 Քշոցին ձայնեն երբեմըն շոյված...
 Հոն ո՛չ հեք, ո՛չ վազք, ո՛չ ժամ, ո՛չ վայրկյան.
 Անսահմա՛ն, անխոո՛վ, անծա՛լ, հավիտյա՛ն:
 Զո՛րս պատերու մեջ՝ Անհո՛ւն մը խորին,
 Ուր մեր գեղջուկներ մեռնի՛լ կը սորվին...:

Ե

Քայց բացառիկ տոն մ'էր այդ կիրակին.
 Կնո՛ւնքն էր ջոջի նորեկ որդյակին,
 Ինչ որ գյուղին նույնքան է կարևոր,
 Որքան Մնունդի տո՛նը դարավոր
 Նազարեթի հին քաղաքացիին:
 Ուստի ծեր, մանուկ, հավաքված էին:
 Ու քահանան այդ մե՛ծ օրվան համար,
 Պատրաստեր էր փոքր քարոզ մը հարմար:
 Պերճ խոսքի տաղանդ շուներ բնածին,
 Քայց զայն ընտրեր էր հովիվ՝ գյուղացին,
 Զի հասակով բարձր էր, վարքով արդար,
 Հայերեն գիտեր, նո՛ւյն իսկ կը կարդար:
 Կյանքի պայքարեն հոգնած հյուան մը հեզ,
 — Կույս Մարիամին կո՛ւյս նշանածին պես —
 Այնքան վայլեր էր մորուքն ու շուրջառ,
 Որ կարծես ան ա՛յնպես ծնած ըլլար...:

Զույգ կերտնի մեջ՝ կը խոսեր բեմեն,
 Ու կ'ունկնդրեին պեղջուկներն ամեն,
 Խոր երանությամբ սուզված անհրնար.
 — Թեև հայերեն մա՛րդ չի հասկնար...
 Հին Անեցարուֆն առած բնաբան,
 Կը գոներ Տեր-Հայրը շա՛տ բնական
 Որ տղերք աշխարհ դան անհամար—լուրջ—
 Ինչպես բյուր շյուղեր ձիթենիին շուրջ:
 Հանկարծ շլացին աչքերս քնեա՛ծ,
 Նարուլեոնին անս՛ան էր տված:
 Նարուլեոն... Ի՛նչ քառս անհատակ՝
 Աշխարհքեն քաշված այդ մատուռին տակ:
 Զէ՛ որ ըսեր է այդ մտորդն ահագին,
 «Մայրե՛ր, զավակնե՛ր շինեցեք ազգին...»:
 — Ա՛խ. զս՛րբ պետք էր այդ ամբարտավանին՝
 Որ թնդանոթներ դյուղե գյուղ տանին...

Պատարագեն վերջ, քով քովի անձայն,
 Երկու թափորներ իրար քսվեցան:
 Ան շէր դասական հանդիպումը հին՝
 Կնունքի թափորն՝ Մահվան թափորին.—
 Մեկ կողմ ծնո՛ւնդ, խինդ, մյուս կողմ մա՛հ ու լալ.
 Ու եկեղեցին կ'օրհնե երկո՛ւքն ալ...:
 Բ՛չ: Երկու թափոր, երկուքն ալ ժպտուն.
 Մե՛կը նորածին որդին մեծատուն,
 Մյո՛ւսը աղքատի ծնունդը անտուն.
 Մե՛կը բեհեզով քնած, մյուսն արթուն.
 Մեկուն ժանյակներ, մետաքսի հյուսկեն,
 Մյուսին ձորձ մը խեղճ՝ հորը շապիկեն.
 Առաջնույն ոսկի, ժանյակ բյուր տեսակ,

Երկրորդին ճակտին փուշի սև պսակ.
Մեկը Տե՛ր արդեն, մյուսը գրա՛ստ:
Ճակատագի՛ր, վա՛խ, տղաքները փաստ...:

Ը.

Բայց այս ի՛նչ արդար օրենք մ'է խորին
Որ հղփացա՛ծ, ճո՛խ Մեծերը երկրին
Իրե՛նց արգանդին մեջ կը հարվածե:
Հավասարության խո՛ւլ պետք մ'է գուցե
Որ վրիժաժընո՞ւնդ սերմերը Մեծին
Ի՛ր որովայնին իսկ գո՛գը հյուժին,
Որ հաշիվներե վերջ, երբ ի հարկե
Ոսկին ա՛լ պատրաստ է, հա՛յրը գրկե
Խանձարուրներու մեջ մետաքս գեղերփի,
Անժպի՛տ, տժգո՛ւյն հրեշ մը մարդակերպ...:
Մի՛նչ քանի՛ թշվառ խեղճեր է՛գ, արո՛ւ,
Որ հեղակարծ սեր մ'ունին իրարու,
Կայծակներու պես իրարո՛ւ կու գան,
Առանց հաշվելու վաղն ու ապագան,
Ու կ'երկնեն—խորշի մը մեջ անժանոթ—
Ի՛նչ հսկա կյանքեր, անեծքի անոթ...:

Թ.

Ապշա՛ծ, սարսափա՛ծ խորհեցա անխոս,
Սպարթական հի՛ն բարքին բարբարոս,
Որ խեղդելե վերջ կը հանձներ գետին
Մարդկային տժգույն տզրուկներ հետին...:
Բայց քառսուն դարեր անցեր են արդեն,
Ու սովրեցանք որ հրեշներն ալ մարդ են.
Անո՛նք ալ ունին զգացո՛ւմ, հոգի՛,
Անոնք ալ ունին իրավունք կյանքի,
— Հոգ չէ թե ապրին բյուրերու մահով.

Օրե՛նքը՝ իրենց վահան ապահով...
Չե՛մ համարձակիր վերցնել մեկդի
Կարմիր-վարագույրն որ օրենք կ'ըսվի,
Գիտելու ըմբոստ այն կյանքե՛րն հսկա,
Որ բանտերու մեջ, կառափնատի վրա,
Կախաղաններո՛վ մեռան անհամար,
«Կյանքի իրավո՛ւնք»... պոռալնուն համար:

Ժ.

Երկուքն ալ երկա՛ր, երկա՛ր դիտեցի:
Այլևս բնա՛վ մի խոսիք ինձի
Արժանիքին վրա, ու տարբերության,
Ու ազնվական զարմին վրա արյան:
Ահա երկո՛ւքն ալ. անկերպ բզեզներ,
Շյուղ մը իսկ զիրենք պիտի մեռցնեի:
Կ'ուզեն անուն տալ. ի՛նչ պետք անունի...
Յուրաքանչյուրն ալ իր անունն ունի.
Մին Ո՛ւլժն է անգուլթ, մյուսն Ստրկությո՛ւն:
Ուլժ շունի, կ'ըսեք, խլեզն անարյուն.
Ի՛նչ պետք արյունի—անհագ բորենի՛,
Հացի մը փոխան, կարմիր, ծիրանի,
Ան պիտի ծըծե Արյունը մյուսին,
Ու պիտի մըխե ժանիքն իր միսին.
— Օրե՛նքը՝ իրեն անքուլթ օթևան:
Ողջունեցեք զայն, Իշխանն է վաղվան...:

ԺԱ.

Ծնրադրած դողդոջ, աչքերըս ձեռքիս,
Կուրծքիս տակ զսպել կ'ուզեի հոգիս:
Հազա՛ր նկարներ կ'անցնեին մտքես:
Արյան շոգվույն պես, նոճիներու պես
Բյո՛ւր կախաղաններ անգուլթ մեծերու...

Ու հրդեհներու մեջ հեռվե հեռու,
Ստրուկներու կո՛ւռ, բարբարո՛ւս գունդեր,
Որ տաճա՛ր, աստվա՛ծ, կո՛ւռք, իշխա՛ն ու տե՛ր
Տապալելով վար, կ'երթային հեռո՛ւ
Հավասարության սե՛րմը ցանելու,
Ու լայն բաշխելու Արդարությո՛ւն, Հա՛ց...
Այտիս վրա հրաշեկ արցունք մը դողաց.
Աչքերըս բացի, տեսիլք էր միայն.
Ամենքն ալ գացա՛ծ, ժամն էր լռելյայն...
Ու ե՛ս ալ գացի՝ իմ սուգիս դարման՝
Հավասարության դաշտը—գերեզման...

ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ՃԱՄԲՈՒՆ ՎՐԱ

Ա.

Ծկեղեցիեն մինչև գերեզման
Տանող ճամբուն վրա, քարի մը վրան
Նստեցա տրտում, ու լուռ դիտեցի
— Հոգվույս ծարավովը արևելքցի—
Հեռուներն հանդա՛րտ, հեռուները լա՛յն,
Հեռուները ջի՛նջ, միսթի՛կ, լռելյա՛յն:
Հո՛ն, երկինքներու տակ հավետ ծա՛վի.
Առա՛նց ժպիտի ու առա՛նց ցավի,
Կ՛ապրեին մարդե՛ր, մրջյուննե՛ր, բույսե՛ր...:
Հոն չէին ճանչնար ո՛չ կռիվ, ո՛չ սեր:
Հոն Անշարժության օրենքին հըլու,
Առա՛նց աճելու, առա՛նց նվազելու,
Հազար դարերու ու անհուններու
Մտերմության մեջ կ՛ապրեին,— հեռո՛ւ
Սե՛գ Արևմուտքեն ու հեզնելով դայն...
Հեռուները ջի՛նջ, միսթի՛կ, լռելյա՛յն...:

Բ.

Ու հո՛ն, անուրջի մը մեջ անսահման,
Երկիրը իբրև անհո՛ւն խնկաման,
Իր ձանձրույթը — լայն աղոթքի մը պես—

Անշտա՛յ, անխոռ՛վ կը մխար կարծես...:
 Ու հո՛ն, հեռավոր հորիզոններու
 Անծալ երկինքնե՛րը հեռվե հեռու,
 Կը տեղային վար՝ օրհնության մը պես՝
 Ոսկեփողի լայն անձրև մը կարծես...:
 Ու հոն արևուն գունդին մեջ անշեջ,
 Ու ծածա՛ն-ծածա՛ն ցորեններուն մեջ,
 Ու խրճիթներու բույնին մեջ համակ,
 Ավերակներու սուգին մեջ ճերմակ,
 Բա՛ն մը կար Կյանքեն անշատ, Կյանքեն վե՛ր,
 Բա՛ն մը որ Կյանքեն բնա՛վ չէր ազդվեր,
 Որ կը նմաներ Երեկին, Վաղվան...
 Այդ՝ Մահվա՛ն իսկ մեջ ժխտումն էր Մահվան...:

Գ.

Ասոր համար երբ միտքն Արևմուտքին՝
 Կյանք բառին առջև՛ը զարմացագին
 Հարցական նըշան մը կը դնե նենդ...
 Մենք կախման երեք կետեր կը դնենք...:
 Ու երբ կը՝ վազեն անոնք տենդագին,
 Թվանըշաններով կը լուծեն հոգին,
 Կը քննեն Երկինքն ու Աստվածը, մենք
 Մեր կախման երեք կետը կ'երազենք...:
 Ու երբ կը խրոխտան անոնք, մենք կու լանք,
 Ա՛խ, որովհետև ի՛նչ որ ալ ըլլանք,
 Գլուխնիս երկինք, ոտքներուս տակ հող,
 Այգին ու ցայգին միջև տատանող
 Օրորոցներ ենք...: Ու ինչ որ անշե՛ջ
 է, պիտի շիջի շիրմին մութին մեջ...:
 — Լացը վերհիշում մըն է լուլյայն,
 Թե ի՛նչ ալ ըլլանք, մարդեր ենք միա՛յն...:

Դ.

Այսպես ապրեցան, ու այսպես կ'ապրին
 Բոլո՛ր որդիներ՝ ը Արևելքին:
 Խունկի՛, կնդրուկի՛ ծոցը լուակյաց,
 Իրենց հոգիին անծանոթ մընաց
 Պոռոտ գիտությանց շեփորը սոփեստ,
 Ու սուտ Փառքերու ծածկույթն հաստաբեստ...:
 Անոնք ստացան, առա՛նց ուզելու...
 Ու Կյանքեն անցան՝ առա՛նց հուզելու
 Անոր մութ հատակը աչքե անտես,
 — Ծովուն վրա սահող լո՛ւռ թեճակին պես...:
 Անոնք գինովցան, առանց քննելու...
 Ու լացի՛ն՝ սրտի պետքի մը հլո՛ւ...:
 Անոնք խոկացին Եդեմն. ու ծնան
 Անէության մեծ հսկան — Նիրվանան,
 Ու երազատես Նազովրեցին հեզ...
 — Ու Երկունքը հեշտ էր Մահվան մը պես...

Ե.

Անոնք նաչեցան հեռվե՛ն՝ մարդկային
 Հառաջդիմուրջան կուտ մեքենային,
 Ինչպես անտառին ծո՛ցը ամայի,
 Ծերունի եղնիկն հանդա՛րտ կը նայի
 Տքացո՛ղ, շաշո՛ղ սև շոգեկառքին՝
 Լայն «ինչո՞ւ համար» մը զարմացագին
 Թարթելով աչքին մեջ երազահալ...:
 — Ինչո՞ւ շտապել. չէ՞ որ ամե՛նքս ալ,
 Ոմանք հե ի հե, ու ոմանք դանդաղ,
 Անվրի՛պորեն պիտի հասնինք Մահ...
 Կյանքն է այս. միշտ սուտ սուտի ետևե.
 Մեկը հազի՛վ թե մյուսին շափ տևե...:
 Շառաշող ծովուն ալիքներուն պես,

Կը ծնինք ամենքս, կը բարձրանանք վես,
Բայց հազի՛վ ատեն մը կա փրփրելո՛ւ...
Պետք է կորսվիլ. կորսըվի՛նք հըլու...

Զ.

Ու այսպե՛ս պիտի կորչի ամեն բան...:
— Ժայռին վրա նստած՝ դիտեցի ճամբան,
Դեղին Փոշիի հուսահա՛տ ճամբան,
Խո՛ւլ «եքեկ»-ներու պատմիչը անբան...:
Ա՛խ, այդ գալարվո՛ղ, շի հատնո՛ղ, խոպա՛ն,
Արևուն ծագեն ի մո՛տքն՝ անխափա՛ն
Երկարող վտի՛տ, բարեկամ ճամբան,
Ծընող Մարդության առաջին օրրա՛ն,
Որուն ապալեր իրանին վըրան,
Հիմալայայի սարեն մինչ Իրան,
Ու Արարատեն մինչև՝ Վոսփորոս,
Մինչև՝ Դանուբի ակերն մշտահոս.
Ու մինչև շորս ծագը Արևմտյան,
Գացին առաջին հայրերն Մարդկության,
Այրող Արևուն գունդին տակ, խաղա՛ղ,
Ճռացընելո՛վ կառքերնին դանդա՛ղ...:

Է.

Առաջին անգամ ըլլալով հառա՛չ
Մը արձակեցի այդ ճամբուն առաջ...:
Սոսկա՛ցի իրմեն. ու ափ մը փոշի
Առի, մարդու մը նըման որ կ'ապշի...
Բա՛յց ինչ կիկլոպներ, իբրև թե անշե՛ջ
Ի՛նչ ազգեր, կյանքե՛ր այդ փոշիին մեջ:
Ի՛նչ արյան լիճեր, քանի՛ ոսկորներ
Դարերու մեջ հոն փոշի են դարձեր...:
— Դիտեցի ուշով. զի՛ս ճանչցա հոն շուտ.—

Նախ քարայրներու բնակիչ մազուտ,
 Հետո ասպազեն նետաձիգ մը սեգ,
 Հետո թագավոր մը — եթե կուզեք,
 Հետո ածիլված գլխով մեկ գերի,
 Հետո թրուպատուր մ'որ կը դեգերի...
 Ու հիմա տժգույն խեղճ մը գող ի գող,
 Ո՛չ մարդ, ո՛չ աստված, ու ո՛չ իսկ քերթող...:

Ը.

Հոն ճանչցա նաև ծեր Սողոմոնին
 Հալվե բեռցըված կարավաններն հին...
 Գանգեսեն բույրի, թանկագին քարի,
 Ու Կարմիր Ծովեն ալ ամեն տարի
 Ուղտերով կրված պերճանքները բուտ,
 Դամասկի մետաքս բեհեզն ալ հազուատ,
 Արքաներու ձոն՝ Քլեոբաթրային...:
 Ու վերապրեցա հոն եղեմային
 Ու գինովցընող հըրաշքը շքնաղ
 Շամիրամի պերճ պարտեզին առկախ...
 Հո՛ն. այդ փոշիին մեջ խոսեցուցի
 Տարաբաղդ Անդուանն Հռովմայեցի
 Որ վահանն իրեն ծախեց Տուփանքին...
 Հո՛ն, խոսեցուցի նաև տխրագին
 Ժողովուրդներ որ մեռա՛ն անհամար:
 Չեմ գիտեր, ո՛ր մեկ Արքային համար...

Թ.

... Հանկարծ ծանր՛ր թև մը զարկավ ուսիս:
 Հին երազներեն արթնցավ հոգիս.
 Ու տեսավ տարեց մշակ մը տժգույն:
 — «Ո՛վ ես դուն»: — «Անունս է Աշխատություն...»:
 — «Ի՞նչ կ'ընես այսպես»: — «Կը մուրամ...» հծծեց.

Ու լո՛ւտ հեռացավ, մինչ ես դառնահեծ
Գացի հետևեն մինչև իրեն տուն...:
Գետնի անկողնի մը վըրա, արթո՛ւն
Երկարած նիհա՛ր իր կինն հոգևար,
Ծեծված անասնի մը պես կը հևար...
Ու մինչ գնաց հինգ խլեզներեն մին,
Աթոռի պես բան մը ճարելու հին,
— «Հաց չի կա, կ'ըսեր հայրիկը ինձի,
Մի քանի օ՛ր է չեմ երթար գործի,
Կը տեսնես, վերջին օրերն են գուցե...
Առանց ինձ, աչքերն ո՛վ պիտի գոցե...»:

Ժ.

Ու կինը բարի կը նայեր իրեն,
Ինչպես կը նայի մարդ անա՛սնորեն
Իրեն Աստուծուն...: Ա՛խ, որովհետև
Իր կենակցության ժամը կարճատև
Սիրալի՛ր եղավ. կռիվ շունեցան
Ոչ դրամօժիտի, ո՛չ ժառանգության...:
Ժըրաջան տիկին, միշտ իր հարկին տակ...
Թանը առատ էր, անկողինը տաք...
Ու քիչ օրեն երբ Տիրոջ հրամանով,
Հողին տակ պիտի թաղվե՛ր ապահով,
Կը խրատեր էրկան՝ առնել գյուղակին
Այսի՛նչ ժրաջան աղջիկն իբրև կին,
Որովհետև խեղճ կինը կը հուսար
Թե՛ ան կը նայեր աչքով հավասար
Թե իր ամուսնույն, թե՛ իր խորթերուն
Եվ թե՛ գոմի իր փոքրիկ հորթերուն...:

ԺԱ.

Դուրս ելա տունեն, մարմինս փուշ փուշ.
Խորհեցա կյանքին իմաստին ապո՛ւշ,
Թե ինչպե՛ս ստրուկ կիրքերու հըլո՛ւ,

Մարդս ավելի վարժ է մուրալու,
Քան պապենական օրհնած դանակով,
Քի՛չ մը վախեցնել — գոնե՛ կատակով... —
Մեր ոսկեձույլ նո՛ր Աստվածները կո՛վ... :
Խորհեցա թե Դրամ միապետին քով՝
Ի՛նչ տժգույն ըմբիշ մ'է Աշխատություն... :
Խորհեցա անգա՛մ մըն ալ անարյուն
Այն բո՛ւռ մը «Նորին Վսեմությանց» վըրա՝
Որոնց շնորհիվ երկիր կը դառնա... :
Խորհեցա Ույժին վրա մըտովի,
Ու ա՛յն հտպիտին որ օրենք կ'ըսվի... :
Ու գացի ես լուռ, իմ սուգիս դարմա՛ն,
Հավասարության դաշտը — Գերեզման... :

ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏԱՆ ՄԵԶ

Ա.

Սկեպտիկ ժպտով մը դանդաղագին
Երբ մարդ ըմպած է մրո՛ւրը Գյանքին,
Երբ ծառայած է կամքով կորովի՝
Այն մեծ վարպետին որ Վիշտ կը կոչվի.
Ճանչցած է դողդոջ դշխուլն որ Սերն է.
Ազգաց, անհատին Պատմության դժնե
Նայած է անգամ մը մյուս երեսին,
Ճանչցած է մարդուն Գիտությունը սին,
Արվեստն հավակնոտ, սիրտն ամբարտավան,
Սուգը Երեկին, երկյուղը Վաղվան...
Ու ճշմարտության հոգին ծարավի
Զննած է երկնից պարապը ծավի
— Հի՛ն աստվածներու վիհն այն մշտակա՛,—
Ա՛յդ մարդուն համար ուրիշ վայր չի կա՛
Ավելի՛ քաղցրիկ հեշտանքով հըղի,
Քան գերեզմաննոց մ'աղքատիկ գյուղի...:

Բ.

Լո՛ւռ նստած քարի մը վըրա տապան,
Դիտեցի լռի՛ն այդ վայրը խոպան,
Ու զուր խորհեցա թե այս այն վա՛յրն է
Ուր վաճառական Աստված մը դժնե

Զարը կը պատժե անսահման վախով,
 Բարվույն շնորհելով դրախտ մ'ապահով...
 Ընկղմած ծոցն այդ Մահվան Քաղաքին,
 Զուր խորհեցա թե անմահ էր հոգին...
 Անմահ. բայց չէ՞ որ երկնից մեջ գարնան
 Բյուր գիսավորներ մոխիր կը դառնան.
 Աստղեր կը վառին, աստղեր կը սառչին.
 Կը լռե ցայգին պլպուլը վերջին,
 Բույս ու կենդանի կ'իջնան անկենդան.
 Ամեն, ամեն բան մահվան զոհ կ'երթան...
 Ու երկնքին հյուր՝ լոկ մարդն է տըխուր...
 Անմահ, մինչև ե՞րբ, և ինչպե՞ս, և ո՞ւր...

Գ.

Բայց ուսկե՞ կու գա այն Հույսը մարդուն,
 Որ մեծ ցայգին մեջ միայնակ, արթուն
 Կ'ուզե հսկել՝ երբ իր ոսկորոտին
 Երկու ափ հողի ներքև կ'անհետին:
 Ու ինչպե՞ս դիակը փտելե վերջ,
 Մարդ համառորե՛ն, Մահվա՛ն ծոցին մեջ,
 Անմահության Հո՛ւյս մըն է դիուցեր...
 — Անշուշտ սարերու երբ եղնիկը ծեր
 Կը նայի անդունդն ի վար անհատակ...
 Երբ գայլը փոքրիկ՝ մացառներու տակ՝
 Կը դիտե մա՛հն իր գնդակահար հոր...
 Երբ օվկիանին վրա անդնդախոր՝
 Շնագայլն հսկա՛ կը թավալի լո՛ւտ...
 Վերջալույսին դեմ Առյուծը տխուր՝
 Երբ կը մոնչե դաշտին մեջ խոպան...
 — Անմահությա՛ն վրա չէ՛ որ կը խոկան...

Դ.

Նո՛ւյն իսկ Մարդուն մո՛ւթ նախահայրն Ադամ,
 Անգե՛ն, անպաշտպա՛ն այդ խեղճն հաշմանդամ,
 Նետված ույժերո՛ւ միջև ահագին,
 Շա՛տ քիչ հաշիվի կ'առնեք իր հոգին,
 Երբ պտո՛ղի մը համար, անվեհե՛ր,
 Անմահութենեն կը հրաժարեք...:

Բայց ահա անբա՛վ միջոց մ'է անցեր.
 Հիսուն ծանրածանր դարով՝ Մարդը ծե՛ր,
 Որ իր ուղեղին դրդոմին հըլու,
 Հասեր է ամե՛ն ինչ գըրավելու,
 Ստրուկներ գտեր է անասնոց մեջ,
 Մնացածը զարկեր, հալածեր անվերջ,
 Աստվածնե՛ր շիներ է նախ անհամար,
 Հետո ամե՛նքն ալ այրելու համար...

Տիրե՛ր է Բնության Ույժին ահագին,
 Կը տենչա իշխել այդ ժամանակին...:

Ե.

Ա՛խ, անմահ ըլլալ...: Ապրի՛լ հավիտյան.
 Իսպառ շունենալ ո՛չ դար, ո՛չ վայրկյան.
 Ժամանակի՛ն պես, ժամանակին մեջ,
 Տքա՛լ, տառապի՛լ, բայց ապրի՛լ անվերջ...:

Սիրտը արյունոտ, մարմինը հիվանդ,
 Հոգնաբե՛կ, ի՛նչ փույթ, ապրիլ մանավանդ...:

Շյուղ մ'ըլլալ մարդի, ի՛ր մը լռելյայն,
 Բայց հավիտենին մեջ ապրի՛լ միայն...:

Քար մ'ըլլալ անարգ, ապառաժ մ'անխոս,
 Գեթ նիհար առվակ մ'ըլլալ մշտահոս,
 Ծա՛ռ մը դարավոր, մետա՛ղ մը միայն
 Անմի՛տ, անզգա. չի մեռնիլ սակայն...:

— Աստվածացյալդ Մա՛րդ, ամո՛թ քեզ, ամոթ,

Մուժ, անբարտաւիան խրոխտությանց անո՛թ,
Դեռ ամե՛ն գինով կը կառչիս հողին...
Նայելիր աշնան տերևին դեղին...:

2.

Ու երբ ըսեն թե գիտությունը նոր
Այրեց հի՛ն, փոշո՛տ գիրքերը բոլոր,
Թե նյութ կա միայն, Հոգին չէ՛ անմահ,
Հոգին չի կա՛ իսկ. — Մի հավատաք, ա՛հ,
Վճիտ մոմյաներն հին Եգիպտոսին,
Դարերու գաղտնի՛քը թող ձեզ խոսին...
Նայվածք մ՛ուղղեցեք դեպի Պարթենոն,
Նոր Անմահներն են որ կը խրոխտան հո՛ն,
Ու է՛ն շոր գիտունն իսկ՝ կրոնքին օտար՝
Քարե արձանի մը հոգին կու տար...
Ա՛խ, կյանքի, մահվան կռիվն անզգամ...
— Ու անշուշտ՝ մենե է՛ն խելոքն անզամ
Երբ տեսներ Մահն որ պաշտոնին հըլո՛ւ
Կու գար սիրելին մենե խլելու,
Թե Աստվա՛ծ ըլլար ան, թե Սատանա,
Շան մը պես պիտի խեղդեր անխընա...:

3.

Շա՛ն մը պես... ա՛խ, շատ չի պիտի ըլլար...:
— Բաբե՛, կը հիշեմ թե ինչպե՛ս կու լար,
Ինչպե՛ս կը խաժներ սնար ու սավան,
Ինչպե՛ս կը կանչեր արե՛ր վաղվան
Որ ա՛լ չի պիտի գար երբեք իրեն.
Ու ինչպե՛ս կ՛ուզեր խելահեղորեն
Մարմինն անկողնեն քաշել անհընա՛ր,
Ու ինչպե՛ս պատեն մագլիլ կը ջանա՛ր,
Սարսափած աչքերն ուղղելով ինծի...:

— «Ես եմ, բարեկամդ, ավա՛ղ...» գոչեցի,
Բայց ան աչքերուս խրեց իր մատները,
Ձի ես կ'ապրեի, մինչ ինք կը մեռներ...:
— Հասկըցա՛, ընկեր, լեզուդ վերջնագույն:
Բայց մահեն փախչող վատ մ'էի տժգույն,
Ձի Սերն իսկ սո՛ւտ է, մարդերը մա՛րդ են...
Ու մեր երկունքին մեջ մա՛հն էր արդեն...:

Ը.

Ինչպես նետահար թռչուն մ'որ հետին
Ճիգերն իր կ'ընե կառչելու օդին...
Ծովամույն ինչպես կը փարի վետ վե՛տ
Խլյակի մը որ կ'ընկղմի իր հետ...
Ինչպես սարի հեգ արծիվն հոգեվար
Կը կառչի ժայռին որ չի սահի վա՛ր...
Այնպես մատներուն ճիգովը հետին
Կ'ուզեր բռնվիլ սնարին պատին...:
Անկողին դամված, փտիլ, ցավիլ, լալ,
Դարերով, ի՛նչ լավ...: Բայց մեռնի՛լ, չ'ըլլա՛լ...:
Ահե՛ղ կը մղեր պայքարն անիրավ
Երբ բերնեն արյան ուղիս մը զայն տարավ...:
Այդ շքեղ սրտեն, կյանքեն ի՛նչ մընաց.—
— «Ե՛Ս» կ'ըսե աճույնն,— «Ե՛Ս» կ'ըսե Աստված:
Ու ե՛ս, իր գեղջուկ քարին վրա կու գամ
Հանգի զարնելու տաղերս անզգամ...:

Թ.

Դիտեցի գողտրիկ այդ վայրը բողբոջ,
Ու ես ակամա խորհեցա դողդոջ
Ծերուկ Տանթեյի ահեղ դժոխքին,
Ու հիմար վազքի մը մեջ մոլեգին,
Այրող խավարին, փրփրող արյան մեջ,
Երախնին բացած, անբարբա՛ռ, անվե՛րջ,

Տժգույն հերոսներ պար կը դառնային...
 Խորհեցա նաև սեզ Սատանային,
 Զոր Միլիթոն, աչքով կույր, հոգով արթուն,
 Իշխա՛ն հռչակեց հաղթված Մարդուն,
 Որ երեքժանի ցուպով կ'զբոսներ
 Անհանգիստ ընել դատարկ գլուխներ...
 Զը մոռցա նաև մտածել ահեղ
 Օրվան՝ երբ փողին ձայնեն խելահեղ,
 Կմախքներ երկի՛նք կը թռչին արդեն...
 — Ինչ որ քիչ մը շատ խնդրել է մարդեն...:

Ժ.

Մարդուն տանջըված խղճմտանքը վա՛տ
 Ի՛նչ մղձավանջներ երկնեց հուսահատ,
 Ի՛նչ սադայելյան ցավեր անհամար,
 Ի՛նչ եղեմ՝ մեր գարշ դիակին համար...
 — Հո՛ն, ոչի՛նչ կա մութ, ոչի՛նչ կա դժնե:
 Ան դանդաղ խմված պարապ գավաթն է,
 Առա՛նց քանդակի, առա՛նց սուտ զարդի,
 Առա՛նց նորագյուտ հնարքներու արդի,
 Որ տիտղոս, տարիք կ'անմահացրնեն...
 Վարդի թուփ մը հոն կ'իջնա ծարավեն...
 Ու եթե երբեմն ողբեր կ'ողողին
 Քարի մը տակեն.— Ծե՛ր բուն է գյուղին...
 Թե արշալույսին ստվեր մը հածի.—
 Իմաստասեր կո՛վ մ'է որ կ'արածի...
 Ու թե շիրիմներ պեղվին անընդհատ.—
 Բորենի մըն է, կամ քերթող մը վատ...:

ԺԹ.

... Ինկա ու մտիկ ըրի սգահար,
 Զայնի մ'որ քարին ներքև կը դողար. —
 — Ծ'ս եմ, Ծ'ս եմ, Ծ'ս, քեզ եղբա՛յր, քեզ քո՛ւյր.

Ե՛ս տիեզերքին հսկա աչքը կո՛ւյր,
Ե՛ս սկիզբը և վերջ, երա՛խ ու արգանդ,
Ե՛ս վի՛հ անհատակ ու ծոց արգավանդ.
Ե՛ս ա՛յն եմ որ քեզ ծընավ, նաև այն
Զոր պիտի ծընիս: Ե՛ս ձայն լռելյայն:
Ես օրհնությունն եմ, բարիքը վերջին.
Ե՛ս այն եմ որմե ամենք կը փախչին
Եվ որմե փախչիլ չի կա՛: Հավասա՛ր
Ներո՛ւմն եմ անոր որ ինձ կը հուսար,
Անո՛ր որ հեզնեց զիս առանց խղճի:
Ամենո՛ւն ալ վրա իմ մարգրս կ՛աճի...:
Մանգաղս ո՞վ պիտի համբուրեր անա՛հ...:
— Ինձ Աստված ըսին, իմ անունս է Մա՛հ...:

ԱՅՍ ԴԱՆԱԿԸ

Մարդը կռթնեցավ իր կրնոջ ուսին.
Այսպես երկուքն ալ լացին միասին:
Գետնափոր տեսակ մը նկուղ էր լայն,
Գետնափոր, ավա՛ղ, խլուրդներ միայն
Չէ՛ որ կապրին թաց նրկուղներու տակ...
Գետնի վրա հարդի տեսակ մ'այլանդակ,
Անկողնի վրա, լուռ, հրեշտակային,
Երեք փոքրիկներ կը քնանային,
Հարդին վրա, պզտիկ քույրն ալ իրենց քով
Կը ննջեր՝ մահվան ճերմակ պատանքով...

Ո՞վ ըսեր է որ կյանքը երազ մ'է,
Ուր սերն իր կապույտ բույնը կը կազմե:
Ո՞վ ըսեր է որ Այն որ կուտա բույր
Խոպան դաշտերու ծաղկին սխրաթույր,
Ա՛յն որ ձմեռին մեջ սըգամռունչ
Ապաստան կուտա գայլին անտերունչ,
Ա՛յն որ հունտ կուտա նոթի թռչունին,
Այն ստեղծեր է անոնց՝ որ շունին՝
Երեներն առատ, հասկերը բեղուն,
Արփավե՛տ գինին, մեղրավե՛տ մեղուն...
Ավա՛ղ, այն ամեն բաներն ապաքեն
Որ շնորհվեցան մեզի երկինքեն՝

Մարդկային օրենքն արգելեց մարդուն...
Ու մարդն անոթի՛, ծարավա՛ծ, արթո՛ւն,
Երջանկության հորդ գետին քով՝ հըլո՛ւ
Կըմեննի առանց ումպ մը ըմպելո՛ւ...
Մի քանիներու համար են միայն
Ոսկեգեղ հասկի ծուփ ծովերը լայն,
Լեռներու երեն, անտառի թռչունն՝
Դե՛ռ իսկ չի ծնած... Ով գիտե ինչո՛ւն:

Դուրսը ցուրտ գիշերը կը կողկողի:
Թաց նկուղի տակ լամբար մը հողի
Կը լուսավորե առաստաղը ցած,
Վտանգին առջև սեղմվա՛ծ, քարացա՛ծ,
Ամոլը ծեփուկ կ'արտասվե դողդոջ...
Իրենց դեռ ծաղի՛կ զավակին բողբոջ,
Այսպես անսվաղ, ցրտահա՛ր, սառած,
Մահը դիտել է վերջ բազկատարա՛ծ,
Առանց կարենալ բան մը ընելու,
Ինչ լավ է այսպես լալ՝ բաղդին հըլո՛ւ...

— Մահ... ի՛նչ տարբեր մահը հարուստ տըղուն:
Ան երազ մ'է լուռ ցնծումով բեղուն,
Ան կյանքեն միայն ճանչցավ նրբագո՛ւյն
Բեհեզները վա՛ռ, ժանյակը գո՛ւյն գո՛ւյն,
Մանյակներն ոսկի, ընծաներն առատ,
Թույլ իրանին նո՛ւրբ շղարշ անարատ...
Չը գիտցավ որ թանկ քարերը վզին
Հազար խեղճերու մահով կը դիզվին...
Ու մեռավ շա՛տ քաղցր երգի մը պես,
Հծծելով միայն՝ «Ի՛նչ լավ էր այսպես...»

Մինչդեռ այս փոքրիկ մեռելն աղքատին
Ճանչցավ կյանքն իր խուլ ցավին մեջ հետին.
Ո՛չ ծաղիկ, ո՛չ խինդ, ո՛չ ժպիտ, ո՛չ երգ.

Կյանքը վիշտ կարծեց, աշխարհքը մի վերք...
— Ա՛յ հիմար փոքրիկ, կյանքը խոլական
Հանդես է, քանի՛ երջանիկներ կան...
Սակայն դու մեռար ու հիմա հանգչե՛...
Պատանք մը ճերմակ՝ երկու ափ քուրչե՛
Քու նիհար մարմնիդ համար շա՛տ է լայն...
— Ողջունեցե՛ք, Նոր Վաղվան սերմն է այն...

Գլխուն քով, կարմիր կանթեղը հողե՛
Պատանքն իր աղքատ լույսով կ՛ողողե:
Ճերմակ մա՛հն է այդ. մահը անսվա՛ղ...
Նույն հարդին վրա են մյուսներն ալ խաղա՛ղ.
Ծանրը քունն իրենց աչքը կը գոցե.
Կ՛երազեն. ու ա՛լ շարթննան գուցե...
Դուրսը ուժգնորեն ոռնացող քամին
Դուռը կզարնե. զավակներեն մին
Կ՛աղերսե քնա՛ծ շրթներով կիսբաց՝
«Հայրիկրս բերա՛վ պատառիկ մը հաց...»

Հա՛ց... Ո՛վ ողորմո՛ւկ երեխա սովա՛ծ,
Հաց չկա՛. այսպես է տնօրինված...:
Դու դեռ շատ փոքր ես, դեռ չես հասկընար
Որ հարուստն ունի իրավո՛ւնք, հընա՛ր
Քեզ մեռցնելու ծանրածանր մահով,
Օրենքն է իրեն պաշտպան ապահով...:
Միայն փոքր ուղեղդ կզգա շվարուն
Թե ինք իրավունք ուներ արևուն
Տակ բողբոջելու, թերե՛ս, ու կատղած,
Կը փղձկի վճիտ հոգիդ. «Մայրի՛կ, հա՛ց...»:

Հա՛ց... Աշխատելեն հայրդ դարձավ ծեր,
Հացի խնդիրն ինքն ալ չէ՛ հասկըցեր:
Ինչո՞ւ ոմանք տեր են, ոմանք գերի...:
Թե Բաղդը կո՛ւյր մ՛է որ կ՛դեգերի,

Ինչո՞ւ օր մ'իրենց դուռին չի զարկավ...
Թե մարդը կավ մ'է, այս ի՞նչ շունչ, ի՞նչ կավ...:
Թե աշխարհ՝ անծիր երկիր մ'է անհուն՝
Ինչո՞ւ ոմանք քար մը շունին գլխուն...:
Թե ամեն տարի հունձք կ'ողողի՝
Ինչո՞ւ իրենց հա՛ց մը չիկա հողի...

Գործարաններու դուռները փա՛կ են
Ամիս մ'է արդեն: Հազարը մեկեն
Բանվորներն ամբողջ նետեր են փողոց,
Ամենքն ալ հայրեր մի քանի տըղոց:
— Մատուցումը շա՛տ, խնդրանքներ չիկան,
Կըսեն, ապրանքով լեցվեր է շուկան.
Գործի մեծ օրենքն է տնտեսավար.—
Այդ լա՛վ, բայց նոթի մեռնիլն է դժվար:
Թե բանվորն այնքա՛ն արտադրեր է շատ,
Ինչո՞ւ հաց շունի բանվորն անաշխատ...

Մարդկությո՞ւն, պատի՛վ... Թմբուկներ հնչո՛ւն,
Աչքըդ գոց հավտա, մի փնտոեր ինչո՛ւն:
Մուրալն ամոթ է, գողնալը ոճիր,
Իսկ թե խելոք ես՝ ո՛չ ոք չի հաճիր
Հավտալ որ տղադ մեռավ անոթի,
Կը խնդա վրադ առանց ամոթի...
— Մերը կռթներ է իր կնոջ ուսին.
Աչքին արցունքներն անդո՞ւլ կը հոսին,
Կը մթնա քիչ քիչ ներսի դին մաքո՛ւր,
Պարզ հոգին ինչե՛ր կը ծնի թաքթաքուր...
Բայց ահա տղան նորեն լացավ «Հա՛ց»:
Հա՛ց... Մայրը ոտքի նետվեցավ կատղած,
Հին դանակ մ'երկան տվավ այլայլվա՛ծ,
«Հաց ճարե, ըսավ. հետդ ըլլա աստված...»
— էրիկը գնաց: Գուտոցքը հովուն
Կարծես հարց կու տար իրեն խոռվուն՝

«Միթե ներագո՛րծ... միթե բարեբա՛ր...
Գանակը ձեռքին զարնելու կ'երթար,
Փրկելու համար անոթի տըղան...
— Բանվո՛ր, այդ ճամբան կ'երթա կախաղան...

Քամին կը գոռա, ձյուները կը թռչին.
Բանվորը կանգնած շենքի մը առջին
Նրզը կ'ունկնդրե — ցուրտեն երերուն —
Գործարաններու բոլոր տերերուն...
Մատուցումը շատ, իսկ խնդրանքը քիչ...
Որո՞ւ փուլթ. կուտեն, կարձակեն քրքիջ...
Նրբ դուրսը ձյուն է, գինվո շոգիով
Ի՛նչ լավ է ուռիլ՝ քանի մ'հոգիով...
Գործ շի՛ կա, ի՛նչ փուլթ, դաս մ'է անխընա:
Որ բանվորը քիչ մը խելոք մընա...

Բանվորը կուլա. կը գոռա քամին:
Ահա՛ դուրս ելավ այդ տերերեն մին.
Աստվա՛ծ, իմ Պե՛տն է... Ձեռքը քարացած,
Աչերը կարմիր, բանվորը գոռաց՝
«Գրուրյա՛ն, պարոն, ընտանյաց հա՛յր եմ.
Զգո՛ւյշ մերժելու, Ձեր հոգին կայրեմ...»
Հարուստը նետեց ինչ որ կար իր վրան,
Ժամացույց, շղթա, դրամ, թղթարան:
Երեկ տեր, հիմա ստրուկ դողդոջուն,
Կը փախեր ինչպես բուռ մը՝ թռչո՛ւն...

Բանվորը ապշա՛ծ նայեցավ հեռուն,
Իր հարուստ տիրոջ վազքին շվարուն,
Նայեցավ բարի ձեռքերուն ծերուկ,
Նայեցավ հացի դանակին մանրուկ,
Նայեցավ ոսկվույն, նայեցավ իրեն,
Փղձկեցավ հոգին, հուսահատո՛րեն
Ձայնը երկարեց ցայգին մեջ տխուր՝

«Ո՛վ հարո՛ւտ, հարո՛ւտ, եկո՛ւր, ա՛ն, եկո՛ւր...»
Բայց տերն ավելի արագ կ'երթար լուռ.
Ու կը կրկնէր ծերը. «եկո՛ւր, եկո՛ւր...»

— Ո՛վ բարի բանվոր, ծե՛ր բարի բանվոր,
Թե այնքան անպետ ես մարդկության որ
Ճարելու համար ապրուստ մը հետին
Կապավինիս վատ դանակիդ ետին...
Թե սեփական կյա՛նքդ՝ իժի մը պես՝
Ուրիշի մահով պիտ ապահովես...
Թե պիտի դավես մութին մեջ լռելյայն՝
Հոգ չէ՛ թե զավկիդ համար ըլլա այն...
Դե՛հ, գնա մեռի՛ր,— մեռեր են արդեն,
Մարդկության ինչ խե՛ր մարդասպան մարդե՛ն:

Թե չե՛ս ուղեր որ քու դանդաղ մահով
Տերդ իրեն գանձե՛ր դիզե ապահով...
Թե անպե՛տ, թե վատ, թե խեղճ, ցավագին,
Դուն դեռ տերն ես քու սեփական կյանքին...
Թե զավակներուդ չը կըրցար ցո՛ւյց տալ
Ապրիլ ատելո՞վ, կյանքին դեմ կուրծք տալ...
Դանակդ աղիքիդ խոթե, ու դարձուր.
Իրենց քաջաբար մեռնիլ սորվեցուր,
Մեռնիլ անտեսված, անճիչ, մթին, վե՛ս...
— Աչքերը գոցեց... Ու ըրավ ա՛յսպես:

Տարինե՛ր անցան. հիմա կը դիտեմ
Լուռ սենյակիս մեջ առկախված իմ դեմ
Այս համեստ դանակն արդեն ժանգոտած
Որ ձմեռ առտու մը, արյունով թաց,
Ես գտեր էի անհուն գուրգրանքով,
Զյունին մեջ, մեռա՞ծ գործավորին քով...
Քարացա այդտեղ, պոռթկաց իմ հոգիս,
Ու դողդողալով տարա շրթունքիս

Խորհրդանի՛շն այդ՝ մութին մեջ լռելյայն
Տառապո՛ղ, մեռնո՛ղ, այլ քաջ մարդկության...

Ու քանի՛ անգամ քու առջիդ լացի,
Ո՛վ բարի, ժանգո՛տ դանակըդ, հացի,
Դո՛ւն վերջին պաշտպան զլիկըված մարդուն,
Դո՛ւն հավետ լոիկ այլ հավետ արթուն.
Դո՛ւն, այնքան համեստ ու այնքան խելոք.
Եվ որ կրնայիր շարժումով մը լոկ
Արյան վրա հիմնել Օրենքդ ապագա,
Բայց կըսպասես որ խաղաղությա՛մբ դա,
Արդարությա՛մբ դա, գա տարվե տարի.
Զրկված մարդկության երազը բարի...

1909 թ.

ԹՐՈՒՊԱՏՈՒՐՆԵՐԸ

Բանաստեղծ ընկերներու

Թրուպատուրներն են, տեսե՛ք, իրեն՛ք են.
Յոանդո՛ւն, անփո՛ւյթ, գո՛հ կը նվագեն
Հրակեզ արևուն տակ հրապարակին:
Կիսխուփ փեղկերե տարեց, տղա, կին
Կերևան քիչ քիչ: Կեսօրի տապեն
Շատ քիչերն են որ տեսնիլ կ'շտապեն
Թրուպատուրները:

Տարորե՛ն դեմքեր: Ամե՛նքն, է՛գ, արո՛ւ,
Բախտեն կատաղի հալածվողներու
Անտուն ընտանիք մը քայլամուտը:
Փողոցի ստո՛ւյգ հանճարներ բոլոր,
Նվագելու համար պետք շունին նոտի,
Կապրին երգելով, կըմեռնին նոթի
Թրուպատուրները:

Բախտը, տառապանքն, հարափոխ հովեր
Իրենց դեմքին մո՛ւթ ժպիտ մ'են տվեր,
Կյանքը ճանչցողի ալեկո՛ծ ժպիտ:
Ու իրենց բռնի՛ ձևին մեջ հտպիտ,
Խոփվ մագերուն ներքև ալևոր,
Աշխարքն հեգնելու հո՛վ մ'ունին աղվոր
Թրուպատուրները:

Անոնք երգելով անցան համորեն
Բոյի գինեզվարճ այգեստաններեն
Մինչև Նեղոսի ավազուտը շեկ,
Ծինչև Ուրալներն, մինչև հըրաշեկ
Ափերը Դերբուկ Հրո—Երկիրին:
Քանի՛ ընկերներ ճամբուն հող դրին
Թրուպատուրները:

Մեքենայության այս դարը երկա՛թ
Ջրնկճե՛ց դեռ իրենց հողին խանդակաթ.
Ու ոստաններու միջև դրամապաշտ՝
Թշվառության հետ գլո՛ւխ գլխի հաշտ
Կապրին նախնական կենցաղով ազատ,
Ազա՛տ Բնության որբե՛րն հարազատ.
Թրուպատուրները:

— Առե՛ք ինձ ձեզ հետ, երկիրե՛ երկիր
Տարե՛ք այս թշվառ սիրտըս սրգակիր,
Ապրի՛նք հեգնելով, ողբանք երգելով.
Ու երկրագունդին հետ մշտահոլով
Մեր մորթն անօգուտ քըշենք մշտերեր.
Մշտնջենական մութ ուխտավորներ,
Թրուպատուրները:

Զի մե՛նք ենք, մե՛նք ենք, բանաստեղծ, պուետ,
Մենք, պատառոտուն բեհեզով վետ վետ
Երգի իշխաննե՛ր՝ իսպառ հալածված,
Մե՛նք, նոթի՛, հպարտ, երբեմնի աստվա՛ծ,
Մե՛նք, չը հասկըցված, մե՛նք, եղերակա՛ն,
Մե՛նք, բանաստեղծնե՛ր, մե՛նք ենք իրական
Թրուպատուրները:

Մենք՝ որ մեր վերքեն երգե՛ր կը շինենք,
Մե՛նք, զրկվածնե՛ր ճակատագրեն նենգ:

Ու մինչ ուրիշներ առատ կը շամբեն
Խինդի՛ սեղանեն, մուսային ճամբե՛ն—
Մենք կ'երթանք ստույգ Մահվան անավաղ.
Մե՛նք, Հի՛ն Մարդկության ո՛ւշ ծընած, ավաղ—
Թրուպատուրները:

Քայց ի՛նչ փուլթ: Մե՛նք ենք հոգիով հարուստ.
Մե՛րն է ներշնչումն որ կուգա վերուստ.
Մե՛րն է մարգը թաց, վերջալույսն անխո՛ս,
Փթիթը վարդին, առուն մշտահո՛ս.
Մե՛րն է մթին սյուքը գերեզմանին.
Հի՛ն աստվածներու ցեղին կը նմանին
Թրուպատուրները:

Մենք ենք որ անփո՛ւլթ գրչով կը հեգնենք
Սյս նենգ աշխարքին պսակները նենգ:
Քնար մը ձեռքներիս, անտո՛ւն, մահագի՛ն,
Չե՛նք ցանկար ստրո՛ւկ — պետի դղյակին:
Ազատ բարբառի ասպետներ անա՛հ,
Կապրին մեռնելո՛վ, կ'մեռնին անմահ
Թրուպատուրները:

Մարդկության հտպիտ պե՛տք է անպատճառ,
Մեր սրտե՛րը մենք հաներ ենք վաճառ.
Մեր վիշտեն, սուգեն, խաբված սերեն նենգ՝
Ռամիկին համար երգե՛ր կը շինենք:
Ո՞վ ըսավ «Մահը մի է», ամե՛ն օր
Կը մեռնինք մենք, հի՛ն տիեզերքին նո՛ր
Թրուպատուրները:

Սակայն մեզ ի՛նչ փուլթ ծիծաղն ամենուն,
Լքումը ստո՛ր, քաղցը անանո՛ւն.
Մենք՝ գառանց հովվին պես սիրագորով՝
Հավա՛տքն ունինք մեր սրինգին ծայրով

Առաջնորդելու Մարդկությունն ամբողջ,
Մեռած Արվեստին մե՛նք տակավին ողջ
Թրուպատուրները:

Այս ինչ դարերու հասեր ենք, Աստված,
Փշրեցի՛ն ինչ՝ որ կար, վսեմ կերտված,
Թե դեռ սիրտ ունիք՝ թաղելո՛ւ տարեք,
Ռսկիին նենգ ձա՛յնն է ամենուրեք:
Մի՛ միայն մենք ենք որ դեռ անարգել
Սիրե՛լ կ'երազենք. ո՛վ կուզե սիրե՛լ
Թրուպատուրները:

Մեռա՛ր, հնավանդ Արվեստ սրբանվեր,
Երբ դեռ կյանքն երգո՞վ կապրեր, կ'օրորվե՛ր.
Ու երբ երջանի՛կ, թափառի՛կ, գինո՞վ,
Իրենց ծիրանի լայն կրկնոցներով
Դղյակե դղյակ, փայտի երկնային
Տավիղին թրթռամը կը տանեին
Թրուպատուրները:

Ես կ'երազեմ հայր թրուպատուրն Հոմեր,
Որ աստվածներու ալեկն կը խմեր,
Ու իր հսկաները բարձրադաղա՛կ
Կերգեր տավղին վրա, քաղաքե քաղաք:
Ու թրուպատուրնե՛րը բյուր՝ որ կերթան
Դարերու միջեն. կ'երազեմ Գողթան.
Թրուպատուրները:

Կ'երազեմ գիրենք. ու լո՛ւռ, շվարո՞ւն
Կը նայիմ փեղկես այս թշվառներուն
Որ բռնի կերպով կ'երգեն, կը խաղան:
— Վա՛խ, արծաթն Արվեստն հանեց կախազան:
Հին աստվածաբրնակ դարերը մեռան.
Ու հիմա պետք է խնդացնե՛ն, մուրա՛ն
Թրուպատուրները:

Հրատապ արևուն տակ հրապարակին,
Ահա՛ կերգեն դեռ, ու մինչ տըղա, կին,
Կը հասնին քիչ քիչ նեղ ճամբաներե,
Գլխարկն անցորդին լուռ կը կարկառե
Իրենց նահապետ երգիչն ալևոր:
— Տվե՛ք, իրենք են, Նոր Մարդկության Նոր
Թրուպատուրները:

1910 թ.

ՓՈՂՈՑ ԱՎԼՈՂԸ

Սիկառ մը բերնիս, բաց պատուհանես՝
Խոռոչ մը թագշած ծեր բուփ մը պես՝
Կը դիտեմ փողոցը ամայի՛, լա՛յն,
Անտերև ծառի զույգ շարքը երկայն,
Հալած ձյունի ծուլլ անձրևը բա՛րակ,
Գոցված հազվադեպ կառքերը արա՛գ,
Ու ծառերուն վրա, դողդո՛ջ ցըրտահա՛ր
Որոնք աչքերես արցունք կը բերեն...
Ա՛խ, մարդերն ի՛նչ նուրբ կենդանիներ են:

Ճիշտ տանըս դիմաց, այս ցուրտ օրերո՞ւն,
Հին համազգեստով ծեր մը երերուն,
Այս անձրևի տակ, ա՛յլել մը ձեռքին,
Մինչև իրիկուն լո՛ւռ, դանդաղագի՛ն.
Նրկուքի կոտրած հասակն ալևոր,
Կը մաքրե մայթին ցեխը՝ այնպես որ
Չաղտոտի կոշիկն ազնիվ անցորդին...
Ի՛նչպես թույլ կու տանք այս բուքին, ցուրտին,
Որ ծերերն այսքա՛ն կըռնակնին ծըռեն...
Մարդերն ի՛նչ անգութ կենդանիներ են:

Գըլուխն է կըքած թաց գըլխարկին տակ,
Լա՛յն առատ մորուք մ՞ունի ըսպիտակ,
Թագավորի հին դեմք մ՞ըլլար կարծես.
Բայց ձեռքը կըմախք կը խըրտչեցնե ձեզ:
Աչքերը թաց են. արցո՞ւնք մ՞է ծերի,
Անձրևն է, ճակտեն վար կը կաթկըթի:

Բայց գոհ է, նույն իսկ երգ կը մըրթմըրթա,
Որովհետև տուն գիշերն երբ երթա՝
Որբ թոռներուն հաց պիտի տա նորեն...:
Ա՛խ, մարդերն ի՛նչ սուրբ կենդանիներ են:

Տերն ինչո՞ւ կերտեց Մարդը ոչինչեն.
Ա՛յս կյանքի համար...: Իրեն համար չե՛ն
Երկինքն աստղազարդ, պըլպուլը ցայգին,
Զեփյուռն առտըվան, գինեբեր այգին,
Կապույտ երակները՝ թոնիրին մոտ,
Իր ծեր հասակին՝ ձեռներ խընամոտ...
Բաբե՛, կյա՛նք է այս. աշխատիլ սովա՛ծ,
Ուտելու համար գիշերը սոխ-հաց...:
Մեռնիլը լավ չէ՞ այսպես ապրելեն...
Մարդերն ի՛նչ անհագ կենդանիներ են...:

Մինչև ճերմկցան իր մորուքն ու մազ,
Կյանքեն սորվեցավ բան մը հազի՛վ հազ,—
Ճակատագրական ուժը Արզանդին:
Իր խելքը շանցնիր այդ կետեն անդին:
Աշխատությունեն ահա դարձավ ծեր,
Բայց իր հացը շոր շո՛ւն մը չի կրծեր.
Մինչ անդին ոմանք ծնած վայրկյանին
Իշխան են արդեն, կամ ոսկի ունին,
Ու աղքատին բաղդ կը տնօրինեն...:
Մարդերն ի՛նչ քոսոտ կենդանիներ են...:

Վաղը եթե քաղցը կամ ցուրտ քամին
Հանկարծ մեռցնե որբ թոռներեն մին,
Ամբողջ ունեցած դրամը միասին
Չը պիտի բավեն մահվան հանդեսին...:
Բայց ի՛նչ փուլթ, կեցցե՛ կառավարություն,
Ի՛րն է անտունին դիակն անարյուն,
Նախ կըսպաննե, բայց կը թաղե ձրի...:

Ծուռ խոսողին թող բերանը ծռի.
Արքան խեղճերուն տե՛րն է համորեն.
Մարդերն ի՛նչ գթոտ կենդանիներ են...:

Կառավարութ՛յուն... ինչ բարի՛, բարի՛...:
Աղքատին դպրոց բացեր է ձրի,
Որ հոն սորվեցնե կարգալ ու գրել,
Օրենքի առջև կոնակը ծռել...
Գիտնալ որոշել շարը ու բարին,
Սեփական փողեն տուրք տալ կեսարին...
Ըլլալ հնազանդ մեկ կաթնատու կով,
Զորք գրվիլ, մեռնի՛լ արքային կամքով...
Հարգել հարուստին վաստակն անօրեն...
Մարդերն ի՛նչ խելոք կենդանիներ են...:

Ավլե՛, ծե՛ր, ավլե՛, աշխատե տքուն,
Զմեռվան ցուրտին, ամառվան տաքուն,
Ավլե՛ մարդկութ՛յան աղտը ցնցոտի,
Ու գիտցի՛ր, որ մի՛շտ պիտի աղտոտի...
Գիտցիր որ հա՛ցդ է ավելի մաքուր,
Քան ջոջին կարմիր հացը թաքթաքուր:
Գիտցիր դուն բավե՛լ՝ քեզի որպեսզի
Օգնեն, ըսելով, չի խեղդեն քեզի...
Գիտցի՛ր, որ ինչ ալ ըլլան կամ ընեն,
Մարդերը զագիր կենդանիներ են...:

Ու սորվե ատե՛լ նողկանքով անհուն.
Անոնք որ «փրկչի» կը կրեն անուն
Ու ճոխ խոսքերով տունըդ կը քանդեն.
Սորվեցուր տղոցդ ատել արգանդեն՝
Քաղաքագետնե՛րը ամեն գույնի,
Որոնք կսպանե՛ն քեզ առանց թույնի:
Սորվեցու իրենց խոսքը հետագա՝
«Աղքատին համար բարեկամ չի՛ կա».

Փոքրերն անվրեպ մեծերուն կեր են.
Մարդերը կատղած կենդանիներ են...:

Աղքատասեր սիրտ մ'ունիմ ես ի'նքս ալ.
Թե անկեղծ է այդ՝ քաղցր է ինձ հուսալ.
Այդ ծերն եղբայրս է, գրա'ծըս վկա.
Մեկ տարբերություն միայն եթե կա,
Մինչ ես կը գրեմ տողեր խնամոտ,
Սիկառ մը բերնիս, վառարանիս մոտ,
Ու բյուր հանգերու մեջ քաղցրահնչյուն
Կը փնտռեմ կյանքի «ինչպեսն ու ինչուն».
Ծերը այս ցուրտին կ'ավլե խեղճորեն...
Մարդերն ի'նչ ահեղ կենդանիներ են...:

Ի'նչ ատեններու հասեր ենք, Աստվա՛ծ,
Փըշրեցինք ինչ որ կար վըսեմ կերտված:
Կրոնքը բառ մ'է, իսկ հոգի չի կա,
Ով դեռ կը հավտա, խենթ մ'է անիկա.
Իսկ Հիսուս ապուշ մըն է հետնագույն
Զունի ծրագիր, քաղաքական գույն...
Գութն ըզգացմոնք մ'է գրեթե մանկական,
Պետք է դավանանք մը ընկերական,
Այսպիսով կ'երթա աշխարք ինքնիրեն...
Մարդերը չէ՞ որ կենդանիներ են...

Ո՛վ փողոց ավլող, ո՛վ եղբայր, ո՛վ ծեր.
Քու պարզ ներսիդիդ դժողք են դարձուցեր:
Ու դուն կը խորհիս. ինչո՞ւ է այս կյանք.
Լավ չէ՞, որ շուտով մեռնինք, հող դառնանք.
Թե վարձատրություն չիկա աղքատին
Ոչ մահեն ասդին, ոչ մահեն անդին,
Թե պատիժ չիկա հարուստ անգութին
Ոչ մահեն ասդին, ոչ մահեն անդին,
Ապա թող ամենքն իրար հոշոտեն...
Մարդերն ի'նչ երկշոտ կենդանիներ են:

Թե Արդարություն, թե միտք գերբնական,
Թե սուրբ իդեալ, թե Աստված՝ շի՛կան,
Ապա ո՞ր ուժով, ո՞ր օրենքով, ո՞ր
Արդարությամբ, ո՞ր կամքով ահա՛վոր
Կըրնան արգելել քեզ ծերուկ բարի,
Որ օր մ՛երբ վըճիտ հոգիդ փըրփըրի,
Թե արժան շէիր դուն այս վատ կյանքին,
Օր մը քու դողդոջ ձեռներդ մոլեգին
Անխիղճ մեծերուդ աղիքը պատռեն...:
Մարդեր պատռելիք կենդանիներ են...:

Սակայն ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ: Ձյունին, ցուրտին մեջ
Ավլե՛ մարդկության ցեխն ու կեղտն անվերջ,
Ավլե՛ ու գիտցիր որ միշտ կաղտոտի...:
Մի՛ խորհիր. Միտքը զարդ մ'է սնոտի...
Ավլե՛, որբիկներդ հացիդ կը սպասեն:
Ավլե՛, սուրբ է պարտքն, ինչ որ ալ ըսեն:
Ավլե՛, որպես զի իրիկվան երբ տան
Նիհար սակադին քու ըստրկության՝
Նըզովես այդ ձե՛ռքը սըրտիդ խորեն...
Մարդերն անիծած կենդանիներ են...:

Ու ես գիտեմ որ, ցած խլշտակիդ մեջ
Ձըմեռ գիշերներ գետնին վրա գեջ
Լուռ մըտմըտանքով երբ որ կը դիտես
Որբերդ քնած հըրեշտակներու պես
Որ կը հասուննան վաղվան գերության
Ու անվաղորդյան անիմաստ Մահվան,
Կը փղձկի ծեր սիրտըդ սուգով լեցուն՝
Ձեր միակ պաշտպան բարի Աստծուն...:
Որ մեռցուցին քու մեջդ անգթորեն...
Մարդիկ ինչո՞ւ վատ կենդանիներ են...:

1911 թ.

ԹԱՐԳԱՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Յ Ո Ր Ե Կ

Յորեկ, դշխո ամառվան, դաշտին վրա փռված մունջ,
 Ծածկույթներու պես արծաթ՝ լուրթ երկնքեն կիջնե վար
 Ամեն ինչ լուռ: Փողփողի հրդեհի օդը անշունչ.
 Հողը թմրեր է համակ՝ պարեգոտին տակ հրավառ:

Տարածութունն է անծայր, դաշտերուն վրա շուք շի կա,
 Եվ ցամքած է այն աղբյուրն, ուր խմեին բյուր հոտեր.
 Մութ, անորոշ սահմանով սա անտառն ալ հեռակա՝
 Կը քնանա հոն անշարժ, հանգիստով մը ծանրաբեռն:

Լոկ մեծ հասուն ցորեններ, ծովու մը պես ոսկեհեր,
 Ալ շուզելով քնանալ, կը թավալին հոն հեռուն.
 Նվիրական այն հողին խաղաղասեր որդիներ՝
 Անոնք քամեն աներկյուղ ըմպանակը արևուն:

Հառաչի մը պես իրենց հոգիներեն հըրավառ
 Իրենց մեջեն փսփսացող հողին ծանրը հասկերուն.
 Մերթ ծածանում մը ծնի դանդաղածուփ, մեծափառ,
 Ու կը մեռնի փոշելի հորիզոնին մեջ հեռուն:

Մոտը, սլառկած խոտին մեջ, ճերմակ քանի մը եղներ
 Լորձունք թավեն իրենց հաստ աղոաներեն համբարար,
 Եվ հետևին նվաղուն աչքերով սե, անվեհեր
 Երազներու ծիրերուն որ երբեք չեն վերջանար:

Թե ցորեկին անցնիս դու հրավառ այդ դաշտերի՝
Սիրտըդ լեցուն հրճվանքով կամ դառնությամբ մը անլուր,
Փախի՛ր, բնությունն է պարապ, և արևը կը սպառի.
Ոչ ոք հոս է կենդանի, ոչ ոք զըվարթ կամ աըխուր:

Բայց խնդալեն՝ կամ լալեն՝ երբ հուսախար, վերջապես,
Մուսցումեն ծարաված՝ աղմկալի աշխարհին,
Զի գիտնալով այ սիրել կամ անիծել թե կուզես,
Ըմպել վայելքն հեշտության մը՝ գերագույն, տրամագին:

Եկո՛ւր, քեզի կը խոսի արևն լեզվով մեծամիառ,
Ընկղմե դուն անվախճան խորն անողոք իր բոցին,
Եվ հետնագույն արոտներն վերադարձիր համրաբար,
Սիրտըդ թաթխած յոթն անգամ ոչնչին մեջ երկնային:

1907 թ.

1.

Դժբախտ մոգ մըն եմ մեռելահրմա.
Որ իմ իսկ դյուրթիչ բոլորակիս մեջ
Անխոհեմորեն բանտված եմ հիմա:

Կապված իր ոտքին, ես անմըխիթար
Կը դիտեմ հավետ իր աչքերն անշեջ,
Ու ժամերն այսպես կանցնին անդադար:

Ու ժամեր, օրե՛ր, շաբաթնե՛ր բոլոր
Կանցնին երազի մը պես քաղցրոլոր:
Հազիվ գիտեմ ինչ-որ լեզուա կըսե.
Չեմ գիտեր ինչ-որ ինք ալ ինձ կըսե:

Բայց երբեմըն ինձ այնպես կուգա որ
Բերնիս կըհպին շուրթերը անոր,
Այն ատեն է որ հոգիս կը լսե
Իր խորքերուն մեջ ճարճատներ բոցե...

1908 թ.

2.

Թեև այնքա՛ն արագ անցար առջևես,
Բայց անգամ մը հետիդ դարձար անհանդարտ,
Հարցո՛ւմ մը կար այդ շուրթերուդ մեջ կարծես,
Աչքիդ մեջ բոց մը հրպարտ:

Ուրեմն ինչո՞ւ զքեզ բռնել շուղեցի,
Քու փախուսիկ ձյունասպիտակ լաթերեն,
Ու չի կրցա քայլիդ հետքը կանացի
Գտնել անգամ մը նորեն:

Վայրենությունըդ անցավ օ՛, այնքա՛ն վաղ,
Ուրիշներուն պես հըլու ես, հողեհմա,
Անտանելի կերպով բարի, ու ավա՛ղ,
Դուն կը սիրե՛ս զիս հիմա...

1909 թ.

ԱՐԱՐՉԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ի ըսկզբանե Աստված ստեղծեց
 Արևն ու աստղերը փոքրիկ ու մեծ.
 Ասոր վրա դեռ շինեց եզն ու կով՝
 Անշուշտ ճակատին տաք տաք քրտինքով

Հետո գազաններ վայրի, խելահեղ,—
 Առյուծներ իրենց ճիրանով ահեղ,
 Ասոնց պատկերին վրա ահավոր
 Ստեղծեց հետո կատուներ աղվոր:

Ու անապատը լեցնելու համար
 Վերջեն ստեղծեց մարդերն անհամար,
 Մարդուն պատկերին վրա պատվական
 Կապիկներ շինեց հետաքրքրական...

1909 թ.

4.

Աբեղաները իզուր կը տքնին,
 Ես չեմ հավատար իրենց երկնքին,
 Բայց քու աչքերուդ կը հավտամ դոնե
 Երկինքըս հո՛ն է:

Աբեղաները իզուր կը խոսին,
 Ես չեմ հավատար Տեր-Աստուծո սին.
 Հավատքըս միայն սիրտիդ է կապված,
 Ալ շունի՛մ Աստված:

Ալ Հավատք շունիմ ես ոչ Դժոխքին,
 Ոչ շար Ոգիին վրա մոլեգին.
 Միայն աչքերուդ կը հավտամ դաժան,
 Սրտիդ դրուժան...:

1909 թ.

5.

«—Կը խնդրեի որ թույլ տայիք ինձ, Տիկին,
Ինձ, Մուսայի ախտավարակ զավակին,
Հանգչեցընել բանաստեղծի տխրագին
Իմ գլուխըս կարապի ձյան ձեր կուրծքին...»

— «Ինչպե՞ս, Պարո՛ն, այսպես բաներ համարձակ,
Մարդերու մեջ առաջարկել ինձ կրցաք»:

1909 թ.

6.

ԱՆԹԱՓԱՆՑԵԼԻՆ

Իրմե չի կրցա՞ր դուն բառ մը առնել
Քու այս վիճակիդ համար սիրակեզ.
Չի տեսա՞ր իր մութ աչքին մեջ անել՝
Թե սիրույդ փոխան այն կը սիրե՞ր քեզ:

Երբեք չի կրցա՞ր աչքերեն խոնավ՝
Թափանցել հոգվույն հուրքին մեջ անշեջ,
Եվ սակայն ճիշտ որ էջ մը չես բնավ,
Ազնիվ բարեկամ, այս գործերուն մեջ:

1969 թ.

Ավագուտին վրա համայն
 Գիշերն իջեր է լռելյայն:
 Կը ծաթի լույսն ամպին մեջեն,
 Ալիքները կը մրմնջեն.—

«Այս մարդը խենթ մը չէ՞, իրավ,
 Կամ սիրահար մը մտազրավ,
 Ան տխուր է, զվա՛րթ այնքան,
 Այնքա՛ն զվարթ, տխուր սակայն...»:

Բայց շեկ լուսնակը հեզնորեն,
 Վճիտ ծաթով կըսե վերեն.
 «Թե սիրահար, թե խենթ տխեղծ,
 Ամեն մեղքին վրա՝ բանաստեղծ...»:

1909 թ.

ՃԵՐՄԱԿ ԳԻՇԵՐ

Ամաններուն մեջ այս գիշեր տրամագին
Պիտի դողան ծաղիկներ՝ թաց տակավին,
Սենեկին մեջ ոչ մեկ լամբար ուր տժգույն
Պիտի սուզիս երազանքի մը հանգույն:

Ու շնչելու համար մեր խինդն լիովին՝
Դաշնակին վրա ուր արցունքներ պի՛տ հուզին,
Ձեռքերդ կյանք պիտի տան վշտի երգերուն,
Եվ հիացած պիտի լլսեմ ես սարսուռն:

Այսպես պիտի սիրենք անխոս, խիստ անուշ,
Միայն համբույր մ'եղունդներուդ վրա քնքուշ
Ջուրին նման պիտի հորդի սափորեն.

Ո՛վ քույր, և մեր երկնքին մեջ սրբության
Լուռ սերերու ցանկությունը կուսական՝
Աստղի մը պես պիտի ելլե համորեն:

ԱՐՁԱԿ ԷՋԵՐ

«ԲԺՆԿԻՆ ԳԻՐԲԵՆ ՓՐՑՎԱԾ ԷՋԵՐ» ԳՐԲԻՑ

ՄԱՆՉԵՐՈՒՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆԸ

Հիմա որ ուսերուս վրա տակավ կզգամ տարիներուն ծանրությունը, ու ձեռքիս գրիչը՝ երբեմն փետուրի պես թեթև՝ այժմ մահվան բառերուն մեջ կկապվի ու կշփոթի, կհիշեմ հի՛ն հի՛ն օրերը, այն օրհնյա՛լ օրերը, երբ ուղեղիս, ջիղերուս, մարմինիս բոլոր բջիջները այնպե՛ս լեցված էին կյանքով՝ որ մահվան գաղափարին համար տեղ չէր մնացած...:

Երջանի՛կ տարիք, ուր կյանքը կեռա, սիրտը կզեղու, հոգին կպոռթկա:

Ու ո՛վ կրնա մոռնալ հազար անգամ կրկնված անունը այն պաշտելի ընկերոջ՝ որ միանգամայն դասակիցդ էր, տարեկիցդ ու սրտակիցդ, երևակայական վեպերուդ հերոսը, հրաշալի արկածախնդրություններուդ զինակիցը:

Արամն էր իմ զինակիցս: Միասին կխաղայինք, միասին կսերտեինք, միասին կչափվեինք: Երբ ան հեռվի աղբյուրեն ջուր բերելու կերթար, ե՛ս ալ հետը կերթայի սափոր մը ուսիս: Երբ ես թռչուններուն թակարդ լարելու կերթայի դաշտերը, ա՛ն ալ հետս կու գար, սուտ սուլոցներով զիրենք հրավիրելու:

Ու ի՛նչ շարություններ շէինք ըներ միասին: Երկու թիթեռ մեկ լուցկիի գամելով՝ դասարանին մեջ թռցնել. մեղուններուն թևերը փետտելով՝ լարի վրա խաղացնել. ճանճի գլուխները ճզմելով՝ գրքերը զարդանկարել. տղոց բերանը շաքար մը տալով՝ ակռաները փրցնել...: Կավ կհիշեմ որ օր մը ողջ մկնիկ մը լուցկիի տուփի մը մեջ մացնելով՝ շորս թաթիկները շորս

ծակերն դուրս հանեցինք ու ազատ արձակեցինք: Երբ գիրուկ գաստտուն ու բոլոր աշակերտները տեսան որ փոքրիկ տուփ մը սրահին մեջ ինքնիրեն կվազեր խենթի մը պես՝ ամենքն ալ ասրասփահար դուրս խոյացան...:

Անանո՛ւն Ողիսականներ՝ որ մեզ կիսաստվածներու պես հարդել կուտային դպրոցին մեջ: Ճիվաղայի՛ն շարություններ՝ որ մեզ հրեշտակներու պես կուրախացնեին...:

Ավա՛ղ, օր մը կուգա ուր մեծագույն առաքինություններն անգամ չե՛ն կրնար այս սլոտիկ շարաճճիություններուն շափ ուրախացնել մարդկային սի՛րտը...:

Եվ սակայն չկարծեք որ մեր երջանկությունը անխառն էր. ո՛հ, ո՛չ: Կատարյալ մարդ ըլլալու համար գլխավոր բան մը կպակսեր մեզի՝ պէխն ու մորուքը: Ու ըսե՛լ որ, բուսնելո՛ւն պես կածիլեինք...:

Օր շէր անցներ որ դպրոցին ծառին տակ, ծերունի կոճղին վրա հասակնիս շչափեինք, մատներնուս ծայրին վրա բարձրանալով, ու զմեզի խարդախ հարվածով մը շճեղքեինք կոշկոռած կեղևը՝ իբրև շափանիշ:

Սակայն հիմա որ տարիներն ու մահը՝ մեր մեջ ամեն մրցում ի սպա՛ռ ջնջեցին, ինչո՛ւ շտոստովանիմ որ, ան ինձմե հասակո՛ւլ ալ, ուժո՛ւլ ալ, ճարտարությունո՛ւլ ալ, շարությունո՛ւլ ալ միշտ գերազանց էր:

Լողալու մեջ իր նմանը չկար: Պայքարի մեջ մեկ հասիկ էր: Երբ ամեն Զատիկի-Ծնունդի հույն դպրոցին տղոց հետ կուվի կբռնվեինք ռազմական շարքերով՝ ճակատ ճակտի, քարերը է՛ն շիտակ ու է՛ն հեռու թռցնողը միշտ ինքն էր: Մեզի համար ամբողջ գյուղին մեջ Ազգին պատիվը փրկողն ան էր միայն:

Վա՛յ եթե իր ճամբուն վրա շուն մը հաչեց. երեք օր շանցած այդ շունը պիտի անհետանար:

Զէ՛ որ անգամ մը իր թռչնիկը փարատող կատուն աշտարակի մը գազաթեն յոթն անգամ վար նետած էր մինչև որ յոթը հոգիներն ալ խեղճին բերնեն դուրս գային:

Սիլիվրիի այդ աշտարակը ճիշտ մեր տան դեմն էր. բարձր ու խարխուկ մինարե մը՝ հունական հին մեհյանի մը

վրա թառած. մեհյանը դեռ կանգուն է՝ մինարեն փլած...: Հո՛ն կաղոթեր երբեմն բժշկության հայր-աստվածը. հիմա բուերն ու դեերը կիշխեն հոն: Գիշերը սարսափը կլեցնե այդ պատերը. ու լուսինը այդ ավերակներուն լեզու կուտա՝ կըսեն...:

Արամ այդ դեերն ալ արհամարհեց: Գիշեր մը աշտարակեն ներս սողաց, խավար ու դարձդարձիկ սանդուխներեն սկսավ բարձրանալ խարխափելով, պատերը շոյելով, ոտներն արյունելով: Երբոր գագաթը հասավ, շունչը բռնեց, ձեռքն երկնցուց: Վերը անգղի բույներ կային ու ձագուկ մը կուզեր գողնալ: Բայց վա՛յ թռչունի ձագեր գողցողին...: Իր սև աչերուն մեջ շարության կայծ մը փայլատակեց. անգղերը տեսան այդ կայծը և կտուցի սոսկալի հարվածներ տեղացուցին իր աչերուն:

Իր դեմքին վրա մի՛շտ մնացին այդ վերքի սպիները: Սակայն տգեղություններ կան որ գեղեցկությունեն ավելի կարժեն...: Այդ օրեն ի վեր գյուղին հերոսն էր Արամ:

Քանի՛ քանի՛ անգամներ աղջիկներու դպրոցեն կկանչեին զայն՝ վարժուհիին դասագիրք մը տանելու, աշակերտներուն մարմնամարզ մը ցուցնելու պատրվակով: Եվ սակայն այս պատանին որ անգղերը կփետտեր ու մանչերը կծեծեր, աղջիկներու առջև տղու մը պես կդողար ու մեղավորի մը պես կկարմրեր...:

Էգերը իրեն համար արտակարգ, բացառիկ, անբնական, անկարելի էակներ էին: Մայրիկը իր փոքր հասակեն մեռած ու իր բոլոր եղբայրներն ալ արու ըլլալուն՝ Մանչանոց կկոչվեր իրենց տունը: Բոլորն ալ միևնույն փայտեն տաշված՝ ուժեղ ու շքեղ պատանիներ էին, — գյուղին փառքը: Բայց բոլորն ալ Արամին պես շվարած, ամչկոտ, ախտագին զգայնություն մը ունեին: Կիները միայն հեռվեն տեսած ըլլալով՝ ձեռքի սեղմում մը զինաթափ կընէր զիրենք...:

Արամ քանի՛ կմեծնար՝ այնքա՛ն կտկարանար: Եկեղեցիին մեջ երգած ատեն ձայնը կփոխվեր, դպրոցին մեջ պատասխանած ատեն միտքը կխավարեր, զիրք մը կարդալու պահուն՝ էջը շղարձուցած՝ կարդացածը կմոռնար:

Տղոց մեջ տարտամորեն կփսփսային որ «ամոթ բաներ կրնեք», «ողնածուծը հալեք էր»...:

Օրեր կային որ քովը շէր մոտեցվեր. այնքա՛ն հոռետես, դաժան, զայրացկոտ կըլլար. բռնած բանը կկոտրեր:

Սակայն իր մտավորական ույժը կորսնցնելե վերջ՝ քիչ քիչ իր մարմնական առավելություններն ալ անհետացան: Մազերը փրցված Սամսոնի մը պես՝ սմսեղուկ, դողդոջուն, շվարած բան մը եղավ: Այտոսկրերը ցցվեցան, աչքերուն ծիրը կապարի գույներ ստացավ:

Ու շղտնվեցավ մեկը, ո՛չ քահանան, ո՛չ վարժապետը, ո՛չ հայրը, ո՛չ իսկ բժիշկը, որ այդ տղետ պատանիին բացատրեին թե այդ մենավոր ու մեղավոր զբոսանքները զինքը գերեզման կտանեին...:

Արևոտ օր մը, դանդաղորե՛ն, ժայռերուն գագաթը գացինք միասին: Հանկարծ գրպանեն արծաթե խոշոր դրամ մը հանեց ու ձեռքի լայն շարժումով մը ծովը նետեց զայն: Արծաթը վայրկյան մը փայլեցավ արևուն տակ, հետո անդունդին մեջ կորսվեցավ ու պզտիկ ճողփյուն մը հանեց:

— Ասիկա տասներորդն է որ հորմես գողցա, ըսավ, ծով նետելու համար...: Յուրաքանչյուր փորձությունս այդպե՛ս կուզեմ պատժել. բայց կղգամ որ ո՛ւշ է արդեն, կամքը մեռեր է մեջս, ա՛լ թագավորի գանձ մը իսկ չպիտի բավե այս ծովը լեցնելու...:

Ասիկա մեր վերջին պտույտը եղավ, ու մեր վերջընթեր խոսակցությունը:

Արամ անկողին ինկավ ու ա՛լ չելավ:

Մեր ծնողները մեզ արգիլեցին իրեն այցելել: Գյուղերու մեջ ուր գիտութենե ավելի բնազդը կտիրե, հո՛ն ուր բժիշկի ոտքը կկոխե, բարեկամները իրենց ձեռքը կքաշեն՝ անասնական ինքնապաշտպանությունով մը: Ու ընտանիքը իր ցավին մեջ կկծկվի, միայնակ կմնա իր հիվանդին հետ՝ որ հաճախ ամենատարրական զգուշությունն իսկ շունի իր սիրելիները չվտանգելու համար...:

Ամիսներով տարտամ շշուկներով բավականացա:

— Երեկ գիշեր նորեն բժիշկը կանչվեր է...

— Թաաերով արյուն փսխեր է...

— Փոքրիկ եղբայրն ալ անկողին ինկեր է...

Օր մը, սակայն, ծնողքես գաղտնաբար, իրենց աունը մտա, ու վախն ի վախ սանդուխներեն վեր ելա:

Հիվանդին սենյակեն բժիշկը դուրս կելլեր: Ընտանիքին անգամները զայն պաշարեր էին երկյուղած ձևերով:

— Ոտքդ պագնեմ, բժի՛շկ, կըսեր ծերունի հայրը դողալով...: Հուլիսի բա՛ն մը տուր մեզի...

Բայց ան ճակատագրական կտրուկ շարժում մը ըրավ:

— Ամե՛ն ցավ վախճան մը ունի, ըսավ...:

Բժիշկեն վերջ շուտով զիս դրկեցին քահանան կանչելու: Տերտերն ինծի խաչ մը ու գիրք մը տվավ, ու խնդրեց որ հետն երթամ: Վախն ու վատությունը սիրտս լեցուցին:

Ես այն ատեն դեռ չէի տեսեր թե մարդ մը ինչպե՛ս կմեռնի. սակայն հաճախ սոսկումով դիտեր էի թե ինչպե՛ս կմեռնեին մեր թունավորած շուները՝ սալահատակները խածնելով, կանգնելով ու իյնալով, դողալով ու պաղատելով...:

Սակայն այդ օրը սորվեցա ինչ որ բոլոր բժշկական Կաճառները շուղեցին սորվեցնել՝ թե մարդ մը անասունի մը պես չի՛ մեռնիր...:

Հոն՝ ուր Գիտության մարդը հուլիսի փոքրիկ բառ մը անգամ չէր գտած ըսելու՝ Կրոնքի պաշտոնյան հավատքի անհո՛ւն պաշար մը բերեր էր իր մագաղաթի գրքին մեջ: Հո՛ն ուր բժիշկը կյանքը կշափեր ու կկտրեր՝ շոր ձևով մը, քահանան հավիտենական կյանքի անծայրածիր հորիզոններ կբանար՝ օրհնական շարժումով մը: Ու երկու հազար տարիներե ի վեր կրկնված իր բառերը՝ մի՛շտ նույն գաղտնիքն ունեին ոսկեզօծելու այն վերջին ժամերը, ուր գիտապե՛ս, ամեն հուլիս, ամեն հավատք, ամեն սեր, ամեն իրականություն ու ամեն երազ կանանկանա, կմեռնի, կփտի: Գերագո՛ւյն պարտության ժամուն՝ գերագո՛ւյն հաղթության խաբկանքը:

Խաբկա՞նք թե իրականություն, չե՛մ գիտեր: Սակայն այդ

օրենն ի վեր համոզվեցա թե որքան ատեն որ մարդերը պիտի մեռնին՝ այնքա՛ն ատեն Գիտության կողքին պիտի ապրի նաև Կրոնքը...:

Արդարև, քահանային մեկնելեն վերջ, աննյութական շնորհ մը իջած էր արդեն հիվանդին դեմքին վրա: Անկողնին մեջ նստած, ձեռքը ձեռքերուս մեջ դրավ, ու խոսեցանք իրարու հետ՝ հի՛ն օրերու պես:

— Ինքզինքս երբե՛ք! այսքան լավ չէի զգացած, ըսավ...: Վաղը եթե արև ըլլա՛ կուղե՞ս որ միասին դաշտ երթանք պտտելու...:

Հետո, հանկարծ լռեց, ականջը լարեց, տժգունեցավ:

— Կլսե՛ս, ըսավ, իրիկվան զանգակն է...: Կհիշե՞ս, ամեն անգամ ես կզարնեի մեռելին զանգակները...: Օր մը երբոր իմ կարգս ալ գա, կուղեմ որ դուն զարնես ինձի համար. բայց այնպես ուժով քաշես պարանը՝ որ արար աշխարհ իմանա...:

Սակայն ի՛նքն ալ, ե՛ս ալ, այնպես համոզված էինք որ այդ օրը երբեք պիտի չգար...:

Հետևյալ օրը՝ գարնանային զմայլելի օր մը՝ ընդհատ ընդհատ զողանջ մը փրթավ օդին մեջ:

— Հրդե՛հ կա, մայրի՛կ, ըսի...:

— Շուտով շապիկդ առ ու ժամ գնա, տղա՛ս, Արամը մեռեր է...:

Մեռե՛ր է...: Մեռե՛ր է...: Խենթի մը պես վեր վազեցի, փոքրիկ խուցի մը մեջ բանտվեցա, դուռները գոցեցի, պատուհանները խցեցի՝ այդ ընդհա՛տ ընդհա՛տ ու անընդհա՛տ զողանջը շիմանալու համար...:

Սակայն իզո՛ւր: Գյուղական զանգակը ամբողջ տարին ինձի համար լացավ:

Ընտանիքներ կան որոնց անդամները՝ խաղի թուղթերու պես իրարու հետե կիցնան: Սոսկալի վարակումը հնձեց այդ դեռատի կտրիճները. մահը փակեց այդ տան դուռը: Ու մինչև այսօր, գյուղի պատանիներուն կցուցնեն մանչերուն գերեզմանը:

ՏԵՐ ՈՂՈՐՄՅԱ...

— Չերքեզը տեսա՞ք, Տոկթեոր...

— Ի՞նչ շերքեզ...

— Չեմ գիտեր... Ինձի այնպես թվեցավ... որքան կրցա հասկնալ իր շարժումներեն, ճի՛շտ այս ժամուն համար ձեզի հետ ժամադրություն մը կխնդրեր:

— Անունը շարձանագրե՞ց...

— Գրել չի գիտեր, Տոկթեոր...

— Բացատրություն մը չտվա՞վ...

— Լեզու չի գիտեր, Տոկթեոր...

Չերքե՞զ մը, անգիր ու անլեզու, ան ալ Եվրոպայի ճիշտ կետրոնը...: Անապատներեն շեղելով քաղաքի մը փողոցներուն մեջ թափառող առյուծ մը ավելի տարօրինակ չէր կրնար ըլլալ:

Ու ան ի՞նչ առյուծ, ան ի՞նչ շքեղ անասուն, տեսնելիք բան էր: Ժամադրավայրին վրա հեռվեն արդեն որոշեցի զինքը: Եթե բյուրավոր բազմության մը մեջ ալ թաղեին զայն, դիտողին աչքը ամենեն առաջ ու առանց վարանումի, ուղղակի իրեն վրա պիտի իջնար:

Լեռնցի հսկայի ահագին կերտված մը. երկար ծալքերով լայն ու անհատնում վերարկու մը՝ որ արծաթե նեղ դոտի մը մեջքին վրա կսեղմեր. անընկճելի ու հպարտ ուսեր՝ որ չէին ծռած, ու վերեն կիշխեին կորաքամակ քաղքենիներու բազմության վրա. թավուտ մորուք մը, ամբողջ դեմքը կծածկեր:

Ու այս բոլորին վրա, վերը, մուշտակե բարձր ու սուր գտակ մը, ուղտի մորթե:

Վազվզող փոքրիկ մարդոց հոսանքին մեջ ան կսպասեր անշա՛րժ, շփոթվա՛ծ, արհամարհոտ: Թևերը իրանին վրա ծալլած էր, հավնոցի մը մեջ բանտված արծիվի մը պես...:

Ի՞նչ բան ստիպեր էր այս տիտանը Ասիո լեռներեն գաղթելու դեպի քաղաքակրթության այս կետրոնները՝ որ կատեր հպարտ անասունի իր նայվածքին մեջ:

Իր երեք ձագուկները հետն առած, — յուրաքանչյուրին ձեռքին մեջ մեկ ծրարով, — Կովկասի շեմ գիտեր ո՛ր անկյունեն ճամբա ինկած էր, ու սահմանե սահման, կայարանե կայարան, շոգեկառքե շոգեկառք փոխադրվելով, պատերազմի ղրկվող ձիերու պես մինչև հոս հասած:

Իրեն ըսեր էին որ այստեղ բժիշկները հրաշք կգործեն: Ու ան կողան եկեր էր՝ այն հաստատ հավատքով որ բավ էր դարտ մը ցուցնել՝ դարման մը գտնելու համար:

Ուրեմն այս Գողիաթը հիվա՞նդ...:

— Հապա ինչո՞ւ զավակներդ միասին բերիր, կհարցնեմ:

— Իրե՛նց համար եկա, բժի՛շկ... Թո՛ղ ես մեռնիմ, իմ կյանքս ի՞նչ է... ես մեղավոր հայր մըն եմ... բայց փոքրիկնե՛րս, բայց փոքրիկնե՛րս...

Ու բառեր կկոտրտեր, կծամծամեր, կդարձներ ու նորեն կկրկներ իր այլանդակ թուրքերենով:

Իրա՛վ ալ, հոր մը համար դյուրին-դյուրին խոստովանվելիք բան մը չէր իր պատմությունը: Դեռ իր երիտասարդության շրջանին՝ բանակին մեջ Ֆրանկախտ մը ստացեր, բայց լուեր, գաղտնի պահեր էր բժիշկներե: Ու այնպես կթվեր որ այդ հսկան հազի՛վ թե իր մորթին վրա զգացեր էր ահավոր ախտին դրոշմը: Հետո ամուսնացեր, բայց երեք զավակներ ծնելե վերջ, կինը մեռեր էր, դեռ քսան տարու...:

Ինք չէր ըսեր — ու չէր կրնար գիտնալ — թե ինչե՞ն մեռեր էր այդ անմեղ կինը: Բայց տարիներու ընթացքին մեջ, սոսկումով կդիտեր որ իր երկու մանչերուն ականջները քիչ

քիչ կխցվեին, կապարի պես կծանրանային: Ուխտատեղի, աղոթք, դեղ, անօգո՛ւտ:

Ինչո՞ւ: Ճարահատ բժիշկ մը իրեն արյունը քննելով, տեսավ որ հորը հիվանդությունը զավակներուն երակին մեջ կշրջագայեր. այնպես որ իրենց փոքրիկ սրտին յուրաքանչյուր զարկը ուրիշ բանի շէր ծառայեր՝ բայց միայն այդ ահավոր թուլյնը մարմնին զանազան բջիջներուն մեջ ավելի՛ և ավելի՛ մտցնելու...:

Հիմա աղջնակն ալ սկսեր էր թեթև, շա՛տ թեթև խուլություն մը ցույց տալ. ու հորը ամբողջ սարսափը այն էր որ մի՛ գուցե այս վերջինն ալ...:

— Այդ ապագան գուշակելը դյուրին է, ընդմիջեցի. բա՛վ է իր արյունն ալ քննել:

— Ո՛չ, ո՛չ, բացագանչեց դեղնելով...: Թող այդ մեկին ապագան ալ անհայտ մնա... Խուլ տղաքներ ունենալ, այն չէ՛ ցավը գլխավոր, բայց գիտնա՛լ թե անոնք խուլ են միմիայն իմ մեղքովս, անոր համար որ տասնըհինգ տարի առաջ օ՛ր մը տե՛ղ մը ես շնացի՛... շնացի՛...:

Աչքերը թրջեցան, փայլեցան: Ակուաները կրճտացին բերնին մեջ մանրախիճեր փշրելու պես: Բայց ո՞րու բարկանար: Այս նախնական մարդը՝ որուն համար վրեժխնդրությունը կյանքին գերագո՛ւյն հպարտությունն ու օրենքն էր՝ այժմ իր վրեժը ուրիշ մեկեն շէր կրնար լուծել, բայց միա՛յն իր անմեղ զավակներեն...:

— Աստվա՛ծ, Աստվա՛ծ... քու արյունեդ երեխաներ շունի՞ս դուն... Մանուկներուն փշուր մը դուր շունի՞ս դուն...:

Ու գլուխն երերտկալեն ու հասակը ճոճելեն՝ երբ սկսավ հեռանալ, ես դե՛ռ անշարժ մնացած կդիտեի լեռնցի տիտանի իր ահագին կերտվածը:— Գաճաճ թե հսկա, մարդ որքա՛ն փոքր է բնության անհեղլի ու ահավոր օրենքներուն առջև:

Այս տեսակցությունը տեղի կունենար երեկ: Այսօր, կիրակի, իր հասցեին կդիմեի: Այդ առյուծին ձագուկները իրենց քուլնին մեջ տեսնելու հետաքրքրությունը քայլերս կփութաց-

ներ: Բայց այս ի՞նչ մութ փողոցներ, այս ի՞նչ նեղ տուններ: Այդ օտարական մարդը ինչպե՞ս գտեր էր այս թշվառության օջախները:

Առյուծներու բո՞ւյնը: Ցած սենյակ մը, մերկ ու գորշ պատերով: Սենյակին շորս անկյունները՝ շորս տախտակե անկողիններ, շորս դագաղներու պես, գետնեն թիզ մը բարձր: Սենյակին մեջտեղը՝ փոքրիկ սեղան մը, նույն տախտակեն կտրված: Սեղանին վրա՝ քարյուղի եփոց մը:

Հիմա կհասկնամ թե ինչո՞ւ երեկ կքաշվեր զիս տուն հրավիրելու:

— Ներեցեք ինձի, պարոն բժիշկ, եթե մեր երկիրն ըլլար, հարկավ այսպես չէի ընդուներ ձեզ: Պանդխտության վիճակ է այս: Այս դագաղներն ու այս սեղանն ես եմ շիներ: Տեսե՛ք, մատներս հազար տեղե արջունած են ու ձեռքերս սառ ջուրի մեջ ճաթուտելեն կմզմզան: Կերակուրնին, կարկրտաննին, լվացքնին ալ ես կընեմ...: Որբուկներուս մայրությո՞ւն...:

Ու այս բոլորը ինչո՞ւ. ժառանգական ախտի մը համար՝ որուն դարմանն անհնարին էր: Սխալը անգամ մը գործվել է վերջ՝ անկարելի էր սրբել: Ա՛լ ուզածին շափ մայրություն ընեք, տղայության սխալը մի՛շտ ավելի պիտի կշռեր նժարին մեջ...:

Դատավորներու օրենքին պես բժշկությունն ալ իր օրենքներն ունի, բայց որքա՞ն ավելի ահավոր, անդրդվելի, անհեղձի, վրեժխնդիր օրենքներ:

Մե՛կ բան կմնար ինձի ընել, իրեն խորհուրդ տալ որ ժամ առաջ երկիր վերադառնար: Բայց ան որքա՞ն գեշ կհասկնար իմ միտքս. իրեն այնպես կթվեր որ իր աղքատությա՛ն համար կմերժեի դարմանս:

— Փո՛րձ մը, բժիշկ, փո՛րձ մը ըրեք...: Բժշկությունն ինչո՞ւ մեզի դեղ մը զլանա...: Եթե ունեցածս չի բավեր՝ ամբողջ կյանքովս ես ձեր գերին, ձեր ստրուկը, ձեր պահապանը ըլլամ... Փո՛րձ մը, բժիշկ, փո՛րձ մը, փո՛րձ մը...

Հանկարծ լռեց, որովհետև դուրսեն դուռ բացվելու ձայն մը լսվեցավ, տղաքներն էին:

— Հովհաննէ՛ս... Կարապե՛տ... Մարիա՛մ... գոչեց հայրը: Թաշկինակին ծայրով աչքերը շորցուց ու անգամ մըն ալ ձայնը բարձրացուց.

— Հովհաննէ՛ս... Կարապե՛տ... Մարիա՛մ...:

Սեմին վրա երկչոտ գլուխ մը երևաց, հետո ուրիշ մը, հետո սլզտիկ աղջկան գլուխ մը...: Առյուծին ձագերը...: Բայց որքա՛ն խղճալի, որքա՛ն ճռզած, որքա՛ն անարյուն էին այս հսկային զավակները: Խուլությունը՝ իրենց արտահայտության զգուշավոր երկչոտություն մը տվեր էր:

— Մի՛ վախենաք, զավակներս... նե՛րս մտեք... բժիշկին ձեռքը պագեք... Հովհաննէ՛ս... Կարապե՛տ... Մարիա՛մ:

Բայց անոնք տեղերնեն շէին երերար: Հայրը գնաց, ձեռքերնեն բռնեց, ներս մտցուց, ծունկերուն վրա նստեցուց, շոյեց, համբուրեց:

Այսպես, քիչ քիչ դուրսը մութն իջեր էր արդեն, պատուհանները սևցեր էին, տղաքներուն պառկելու ժամն եկեր էր:

— Այսօր կիրակի է, զավակներս, աղոթքնիդ մի՛ մոռնաք:

Երեք որբուկները քով քովի շարվեցան՝ հասակի կարգով, ճիտերնին ծռեցին, աչքերնին վեր դարձուցին, ու սկսան աղիողորմ երգել.

Տե՛ր ողորմյա, Տե՛ր ողորմյա,
Հիսո՛ւս փրկիչ, մեզ ողորմյա՛:

Այս ի՛նչ երգ, այս ի՛նչ երգ, Աստվա՛ծ: Ու քանի տարի է շէի լսեր այս բարի ու ահավոր մեղեդին: Վերեն ի վար սարսուռ մը անցավ վրայես, մարմինս փուշ փուշ եղավ: Ի՛նչ տարօրինակ համոզումով կերգին այդ թրքախոս բերանները: Բայց այս բարի, այս աղաչավոր, այս պալարուն, այս ահավոր երգը մե՛ր երգն էր, «Կռունկ»-ին պես, ցեղի՛ն ու հողի՛ն երգը, գերազո՛ւյն տառապանքին ու գերազո՛ւյն հույսին երգը:

Սակայն ի՛նչ ահռելի ծանրություններ կստանային այդ քառերը մանուկ շրթներու վրա:

Տո՛ւր աշխարհիս խաղաղություն,
Մեղավորաց դարձ և զղջում,
Եվ հիվանդաց այցելություն,

Կհայցեին արծաթաձայն որբուկները, ճիտերնին ծռած:

Մեղավորաց դա՛րձ և զղջում

Կկրկներ հայրը, ձեռքերուն մեջ սեղմելով իր գլուխը:

Տե՛ր ողորմյա, Տե՛ր ողորմյա...

Ու ես գիտեմ որ այս գիշեր նորեն, երբ խավարը լեց-
նե այդ ահավոր սենյակը, ու երբ երեք որբուկները իրենց
անմեղի քունը քնանան մշի՛կ մշի՛կ, շորորող դագաղին մեջ
մեկը, իր խղճին վրա սիտի հսկե արթուն,— խուլերուն
հայրը:

Լոզան, 1918

ԳԻՆՈՎԻՆ ԱՂԶԻԿԸ

Այդ օրը մոգական ընթերցումներով գլուխս լեցուցի, ու մագնիսական խառնակ մտածումներով փողոց նետվեցա:

Գլխուս վերև գարնանային արև մը կար, այն առաջին արևներեն՝ որ տաքցնելե ավելի կշոյեն, թուլցնելե ավելի կգինովցնեն:

Արև՛ մըն ալ ահա դիմացս. գարնանային աղջիկ մը, անոնցմե՛ որոնք շեն այրեր՝ այլ հոգին կը գաղջեցնեն, շեն կիզեր՝ այլ կյանք կուտան:

Ուրախություն մըն էր դիտելը իր կապուտակ աշերը՝ երկընքի պատառներու պես: Արևի՛ գույն մազերը՝ իր ուսերեն ավելի անցորդին աշերը կշոյեին: Անոր նայելով մարդ վայրկյան մը ինքզինք երջանի՛կ կզգար ապրելեն, որովհետև այդ հասակի աղջիկները երկու տարիներուն մեջտեղը՝ գեղեցկութենեն ավելի բան մը ունին իրենց վրա...:

Կարելի՞ էր երևակայել ավելի մեծ մոգություն, հրաշք մը, քան այն որ ահա դեմս էր, կմոտենար, աչքս իր աշերուն մեջ...: Քա՛յլ մըն ալ, ու հանկարծ տժգունեցավ, ճիշ մը արձակեց և ուժգնորեն ինկավ՝ երկինքեն ինկող քարի մը նման:

Վազեցի, չէ՛ր շնչեր. ձեռքերը սեղմեցի, չէ՛ր զգար: Երեսը գետնին՝ փայտի մը պես ինկեր ու արդեն քարացեր էր մեռած թռչունի նման: Թևերն ու ոտները երկաթի պես կարծր էին, շի՛փ-շիտակ, մահվան շիտակությունովը...:

Բայց ասիկա վայրկյան մը տևեց: Կոնակին վրա դարձու-

ցի զայն, մարմինը սեղմող կոճակները խլեցի, կապերը թուլցուցի:

Այն ատեն տժգույն երեսը կարմրեցավ, կապուտցավ. ահագին ճիգով դեմքին մկանները կծկտեցան: Լեզուն՝ ակռաներուն մեջ ո՛ւժդնորեն խածված՝ կգալարեր արյունոտ: Գլուխը մուրճի մը պես կծեծեր սալահատակին քարերը: Ձեռները, ոտները, ամբողջ մարմինը հանկարծ-հանկարծ կդողային՝ վիզը կտրված անասունի մը պես: Աչերը՝ գնդակներու պես զուրս ցայտած՝ իրենց ճերմակությունը ցույց կուտային ամբոխին, որ Լէեր էր ամեն կողմե, վրայե վրա խռնված, հետաքրքրությունով ու երկյուղով լեցուն, կարծես թէ երկինքեն նետված շար հրեշտակ մը ջախջախվեր այդ ցեխերուն մեջ...:

Հետո, զլուսներու մեջն գլուխ մըն ալ երևցավ:

— Ես իր տունը գիտեմ, — ըսավ. գինով Սիմոնին աղջիկն է:

Ու ոտներեն, բազուկներեն բռնեցին տարին:

Ու ես կխորհեի՝ Ահավասիկ դեռատի աղջիկ մը, գեղեցիկներու մեջ գեղեցիկ, կույսերու մեջ կույս, որուն մեկ ժպտը բավական էր դառնացած կյանք մը ուրախացնելու: Եվ սակայն, — ինչպե՞ս ճիշտ կըսեր սլառավ մը, — ա՛լ թող սպասե որ մեկը խնդրե իր փափուկ ձեռքը...: Ի՛նչ փուլթ թե իր բոլոր բջիջները կյանքով ու երջանկությունով լեցուն են հիմա. անիկա դժբախտ պիտի ըլլա, ուզե՛ թե շուզե՛. ճակատադի՛ր...:

Բայց բնությունը իր մե՛կ ըրածը ծածկելու համար՝ նմանօրինակ ու տարօրինակ այնքա՛ն ուրիշ ցավեր ալ ստեղծեր է, որ ժամանակ շունիս մեկուն վրա խորհելու, եթե ոչ այդ մե՛կը կբակոտ գամի մը պես կմեխվեր ուղեղիդ մեջ...: Սուրացող շոգեկառքի մը մեջն ես, հաղի՛վ ժամանակ ունիս պատուհանեդ բան մը տեսնելու, այդ տեսածդ շղատած՝ ուրիշ մը կհաջորդե անոր, ու հազա՛ր ուրիշներ: Վարձագույրդ կդոցես ու քո՛ւ ցավերուդ վրա կխորհիս միայն: Ու ահա՛ կյանքը. կաթիլ մը արցունք, անցուկը մոոցո՛ւկ...:

Այսպես է մանավանդ հիվանդանոցի կյանքը: Հոն թշվառության տեսարանները այնքա՛ն արագ կհաշորդեն իրարու որ, բնա՛վ ժամանակ շունիս խորհելու, և սակայն վարագույրդ ալ շես կրնար գոցել՝ որովհետև ձեռքերդ ամենուն վերջին մեջ պիտի մխես: Նո՛ւյն օրվան անկողնին մեջ ուր մեռելի մը դիակը դեռ չէ պաղած՝ նոր հիվանդ մը կպառկի, ապրելու հույսով...: Նույն երկաթե սեղանին վրա քանիներո՞ւ արյունը իրար կխառնվի ամեն օր, ու կլերդանա անկյուն մը...: Ու այդ բոլոր ցավերը այնքա՛ն նման են իրարու որ հազի՛վ թե կարենայիր զանազանել իրարմե: Անգամ մը սակայն զարհուրելի պարագա մը ներկայացավ:

Զմռան առտու մը, տաքուկ սենյակիս մեջ նախաճաշս կընեի՝ բոլո՛ր մասնիկներովս վայելելով այն երջանիկ հանգրստության ժամը, որ առավոտյան ժամն է հիվանդանոցի մեջ: Հանկարծ մեկը արագ արագ դուռս ծեծեց: Գթության քույրն էր, Մեծ-քույրը, տարիքոտը: Բոլորովին տժգունած՝ ինծի բացատրեց որ այրված կին մը բերնը ու արդեն իսկ գործողության սեղանին վրա պառկեցուցեր էին: Զարմացա. այրվածները հազվագյուտ շեն. ինչո՞ւ ուրեմն այսքան այլալներ էր այս կինը որ ահագի՛ն ցավեր շոյած ըլլալու էր իր ծերունի ձեռքերուն մեջ...:

Իսկույն վար վազեցի: Գարշելի նեխություն մը փուլած էր սեղանին վրա: Երեսը ծածկեր էին որ հիվանդը շոտակա ինքնիրմեն: Ամբողջ կուրծքը՝ վիզեն մինչև որովայնը՝ բաց վերք մըն էր, վերեն վար: Թևերը ավելի սոսկալի էին, մորթը այրեր, ճարպը հալեր, մկանները սևցեր, բարակցեր, կախվեր էին շվաններու պես...: Պետք էր այդ բոլորը մաքրել, կտրել, նետել, ողջը մեռածեն զատել: Բայց մկրատին դպած տեղը արյունը կբխեր, մելանի գույն, թանձրացած կաթիլներով...:

Կրակը կրակով կմաքրվի: Ու հրաշեկ երկաթը սկսավ գործել, արյունի ակերը խարանել, բաց վերքերուն մեջ պտտիլ: Իր կարմիր համբույրին տակ դեռ կյանքոտ դնդերնե-

րը կկծկտեին, որովայնը կգալարեր, մորթազերծ կուրծքը կելէջեր ցավագին շարժումներով:

Կոկոն, կոկոն ստինքները այրեր, հալեր էին: Տեղ-տեղ վարդագույն մորթի պատառներ մնացեր էին դեռ՝ վարդի փրթած թերթերու պես: Տեղ-տեղ դեղնած ճարպ մը կերևար՝ թարախի գույն, մինչև բազուկներուն խոռոչին տակ:

Ճենճերոտ մուխը կբարձրանար, կգալարվեր, սենյակը կլեցներ. այրվող մսի հոտը թոքերը կխեղդեր: Գթության փոքրիկ քույրերը մեկ-մեկ անհետացան՝ արցունքը աչքերնուն մեջ. հետո Մեծ-քույրն ալ գնաց՝ թաշկինակը քիթին...:

Հիմա մինակ էինք, ես ու կենդանի դիակը: Եթե նույն իսկ գիտությունը հրաշք մը ըներ, ինչպե՛ս պիտի ապրեր, ինչպե՛ս պիտի շարժեր ան. երկար հոգեվարք մը շպի՛տի ըլլար իր կյանքը: Ա՛խ, ի՛նչ կըլլար որ կարմիր երկաթը սխալմամբ մոտենար, այրեր, ճեղքեր այն խոշոր երակը, որ ահա՛ բազուկին տակ կտեսնվեր, մե՛րկ անվթա՛ր կյանքի տրոփյուններով...: Ո՛չ, ո՛չ, կյանքը նվիրական է...:

Ցորեկեն վերջ իր սրահը գացի: Անկողնին քով մարդ մը նստեր էր, իր հայրը: Գլուխը կախեր էր՝ անբան ու երերուն՝ սարսափած կենդանիի մը պես: Դողդոջ ձեռքերով աղջկան դեմքը բացավ, իր ճմռթկած երեսները անոր այտերուն քսեց, համբուրեց, լացավ...:

Այն ատե՛ն միայն տեսա այդ տասնը յոթ տարու դեմքը, այդ կապուտակ աչքերը, այդ արևոտ մազերը: Բայց այս իմ ճանչցած լուանոտ աղջիկն էր, որ իր ախտին մեկ նոպային՝ կրակին վրա ինկեր ու այրեր էր:

Երեսին ճերմակ քողը դարձյա՛լ ինկավ ծերունիին ձեռքերեն...: Ուրեմն գինով Սիմոնը ա՛յս էր, ոճրագործը ա՛յս էր, օղիով հագեցած այս գարշահոտ մարմինը՝ որ լուանոտներու, այսահարներու, պակասավորներու, նզովվածներու սերունդ մը կհասցներ...:

Ա՛խ, գիտե՛մ թե մեզմե յուրաքանչյուրը կթաթխե իր շուրթները այդ թուլնին մեջ. գիտեմ թե դժվար է վշրե՛լ «անուշ անմահության» մը համար հրամցված բաժակ մը.

գիտեմ թե ամեն գինովի զավակ լուսնոտ չէ. բայց այս մե'կը բավական չէ՞ր բոլոր գինեմուլները նույն ոճրին մեջ թաթխելու...:

Ու զոհը այս դժբախտ աղջիկն էր, լուսնո'տը: Միշտ կհիշեմ փոքր հասակիս տեսած ըլլալ տպավորիչ պատկեր մը՝ ուր լուսնոտ կույս մը, լուսնակ լույսին, ձեռներն երկինք երկարած, ինքն իր վրա կը դառնար, երկրեն երկինք նետվիլ ուզող բանաստեղծական հսկա ծաղիկի մը պես...:

Ո՛չ. լուսնոտը այս էր, ա՛յս մորթազերծ ու ճենճերուտ ժարմինը՝ որուն վրայեն ուրեմն, վերեն ի վար խոշոր դող մը կանցներ, ամբողջ անկողինը սարսուռացնելով. այն ատեն սրահին մյուս հիվանդները իրենց վերմակին տակ կկծկտեին, ցավերնին մոռցա՛ծ: Ու երբեմն ալ, երբ այդ մեռած միսերուն մեջ դեռ կենդանի ջիղերը կարթննային՝ մե'կ ճիշ մը կթռներ իր բերնեն, բայց ահագին ու անկարելի ճիշ մը՝ որ բոլոր սրտերը դանակի պես կճեղքեր, պատերուն մեջ կթափանցեր, գետնափոր հարկին սյուները կդողացներ, ամբողջ հիվանդանոցը վայկյան մը իր սարսափովը կլեցներ՝ հետո հանկարծ մահվան լուսթյան մեջ թաղելու համար այդ հսկայական շենքը:

— Աստված ընդունի իր հոգին, կուլար Մեծ-քույրը ծնկաչոք. մահեն ավելի գեշը կա...:

Գիշերը դեռ երկար ատեն կշարունակվեին այդ սարսափելի ճիշերը ընդհատ-ընդհատ: Ննջասենյակիս մեջ պառկած՝ չէի կրնար աչերս գոցել: Այդ բողոքի աղաղակները կոկորդս կխրվեին, շունչս կխեղդեին: Աստվա՛ծ իմ, արշալույսը ե՞րբ պիտի լուսնար...:

Սև-սև մտքեր ուղեղս կպաշարեին: Այս որքա՛ն անարդարություն. մեկ կողմեն կհավաքեն ամենեն առողջ երիտասարդները՝ պատերազմի մեջ հարյուր հազարներով մեռցնելու համար, մյուս կողմեն՝ կստիպեն որ բժշկությունը գերմարդկային ճիգեր թափե ապրեցնելու համար տառապագին մսակույտ մը՝ որ իր բոլոր ուժով մա՛հը կկանչե...:

Ու այդ սպիտակ գիշերին մեջ քանի՛ քանի՛ անգամներ

ոճրին փորձությունը ձեռքս դողացուց. մինչև որ վերջապէ՛ս ճիշերը դադրեցան, ու խավարն ու լռությունը լեցուցին Յավին Տունը:

Առավոտուն իր մտտ դացի. երեսին քողը անգամ մըն ալ բացի ու լացի:

Այդ դարշահոտ նեխության մեջեն իր կապուտակ աչերը հանդա՛րտ կնայեին՝ աղբյուրներուն վրա բացված այն երկնագուն ծաղիկներուն պես, որ մի՛ մոռնար զիս կըսեն...:

Վերմակին տակ արյունն ամբողջ անկողինը լեցուցեր, մակարդեր, սառեր էր արդեն: Կասկածո՛վ իր թևը վերցուցի. այն մերկ երակը փրթեր էր... — փրթա՛ծ թե փրցված...:

Լոգան, 1913

Կ Ռ Ո Ւ Ն Կ Ը

Յուրտ-ձմեռ օր մըն էր: Դուրսը սառած հովը մտրակներու պես կշաշեր անցորդներու երեսին: Ձյունն ըսես՝ աչքերը կուրցնելու աստիճան:

Հայրենակցի մը սենյակին մեջ կծկտեր էինք մենք, քանի մը ընկերներ, ամենքս ալ պանդուխտ: Դուռը ճռաց, ցուրտ հով մը խուժեց սենյակեն ներս: Կարոն էր, գերեզմանեն կուգար:

— Պը՛ռռ, ըսավ, շա՛ն օդ. ասանկ օրով մարդ կմեռնի՞...:

Քիչ վերջը, դուռը անգամ մըն ալ բացվեցավ. քանի մի հետամնաց ընկերներ ալ ներս մտան: Այս ձյունին տակ սպասած էին որ դիակը ամբողջովին ծածկվեր, նույն իսկ մեկը՝ մեր բուրբին կողմե՛ հետին հրաժեշտի քանի մը խոսքեր ալ ըսած էր այդ մենավոր գերեզմանատան մեջ, այդ անծանոթ մեռելին վրա:

Ո՛վ կճանչնար, ո՛վ պիտի ճանչնար երբեք հազար ու մեկ բզկտված էջերը Կյանքի ու Մահվան այն տռամին՝ որ այսօր ձյուներու տակ թաղեցինք, օտարներու փոսին մեջ: Առա՛նց անունի, թռչունի դիակի մը պես...:

— Ե՛ս ալ շէի ճանչնար ան, ըսավ մեջերնես մեկը. բայց պանդուկին մարդերը հասկցեր էին որ այդ օտարական հիվանդը հայ մըն է ու հայ բժիշկ մը կուզեր իր մոտ: Շաբաթ մը հետո միայն կրցան զիս գտնել: Երբ իր սենյակեն ներս մտա՝ պատուհանին փեղկերը գոցված էին: Սակայն քիչ-քիչ այդ մթության մեջ դեմք մը գծագրվեցավ, երկար, անկյունա-

վոր, կանաչի զարնող դեղնությունով մը. խավարով ու լույսով շինված Ռամպրանթյան գլուխ մը:

Երկրորդ բանը որ տեսա այդ սևության մեջ՝ ոսկորի գույն մատներ էին, որ ինծի երկարեցան ու ձեռքերս սեղմեցին՝ կաշող խոնավությունով մը: Կարծես թե ա՛լ կաթիլ մը արյուն մնացած շրլլար իր մարմինին մեջ: Աչքերը իրենց փայլը արդեն կորսունցուցեր էին. սևության մեջ սև՝ չէին երևար:

Երբ ավելի վարժվեցա այդ կես-մթության՝ տեսա որ մորուքին վրա տեղ-տեղ կամրմիր արյունը փակեր, թանձրացեր, լերդացեր էր: Մորթված անասունի տաք շունչ մը կելլեր իր բերնեն, դանդաղ ու խորունկ: Կարծես անտեսանելի դանակ մը ներսեն, վերեն ի վար ճեղքեր էր իր թոքերը:

Ալ նյութական ի՛նչ դարման կարելի էր տալ այս մարմինին որ գրեթե մեռեր էր արդեն: Բայց ան խոսելու ճիգ մը ըրավ, հազը խեղդեց իր խոսքը. խոկացող, խռպոտ հառաչներեն բառ մը հասկցա,

— Կոո՛ւնկը...

Ու ես երգեցի իրեն. ո՛վ չի գիտեր կռունկը, բոլոր աչերն ետին մնացած ուղևորներուն կռունկը... ու անդին՝ բոլոր ճիտը ծռած, անվերջ ճամբաներուն սպասողներուն կռունկը...: Ու ինծի այնպես թվեցավ որ իր հոգին հովացավ, զովացավ, լացավ...: Իր սրտին բոլոր լուրերը հանձներ էր հավատարիմ կռունկին...:

Այս պատմության վրա ամենքս ալ լռեցինք: Սարսափելի բան մը կար ճակատագրին մեջ այս անժանոթ ուսանողին՝ որ հայրենիք դառնալու համար ճամբա ինկեր, ու ճամբուն վրա մեռեր, թաղվեր էր իր շտեսած մեկ հողին մեջ...:

Թոքախտը որ հո՛ն էր, ի՛ր մեջ, դարանակա՛լ, տարիներեն ի վեր սպասեր էր որ բոլոր հույսերը իրակ:անանան, բոլոր ուսումները կատարելագործվին ու բոլոր աշխատությունները ավարտին՝ ի՛նք սկսելու համար իր ահավոր աշխատությունը, ու գերագույն ժամուն տալու համար գերագույն, հարվածը...: Ա՛խ, զզվելի՛, զզվելի՛ հիվանդությունը...:

— Բժիշկ, ըսավ մեկը, երբ գերեզմանին մեջ երեսը բացինք՝ մեկանի պես սև էր... ինչե՞ն էր...:

Բայց բժիշկը շխոսեցավ. մա՛րդ շխոսեցավ:

Լոռւթյունը անգամ մըն ալ իջավ մեր վրա՝ քարի պես, ու այս անգամ ավելի ահավոր, քան առաջին անգամը: Այդ սառը կոտրելու համար՝

— Տղա՛քներ, ըսավ ուրիշ մը, վաղը Հայոց Կաղանդն է...:

Բայց Կաղանդին վրա մտածողն ո՛վ էր: Մենք կլսեինք ձյունները որ կթփրտային մեր ապակիին վրա, կարծես մեռելին մատները թփրտային մեր ապակիին վրա...: Այս ցուրտին՝ իր գերեզմանեն փախած՝ մեր մեջ մտնել կուզեր ան: Ու շես գիտեր ի՛նչ մը ուներ սպառնական այդ անանուն ու անծանոթ մեռելը. խորհրդանշան մը ու ազդարարություն մըն էր ան մեզի համար...:

Ու իրա՛վ, իրա՛վ, այդ պահուն Մահը մեր վրան էր. ա՛յն Մահը որ ուսանողին ու բանվորին, հավտացողին ու ուրացողին, բժիշկին ու բժշկվողին հավասարապես անծանոթ ու սարսափելի է...:

Մե՛նք ալ մա՛րդ պիտի ըլլայինք, կրթությո՛ւն պիտի ստանայինք, լո՛ւյս պիտի տանեինք մեր խավար աշխարհին. սո՛ւտ, սո՛ւտ...: Մենե որո՞ւն շունչին մեջեն չէր շնչեր արդեն դարանակալ Մահը...: Յուրաքանչյուրն ինքն իր վրա կխորհեր, ինքն իր վրա կկասկածեր...:

Ո՛վ պիտի պատմեր ահավոր մեծությունը այս երիտասարդ հոգիներուն, որոնք աղոթքի մը կապն ալ կմերժեին ողջերուն ու մեռնողներուն միջև: Այլապե՛ս, ամեն մարդ առանձնացեր էր ինքն իր հոգվույն մեջ...:

Սակայն, հանկարծ, մութ անկյունե մը դողդո՛ղ ու ցա՛ծ, երգ մը սկսավ, նախ մե՛կ բերնով, հետո բոլոր շրթունքներե. բարի ու ահավոր երգ մը, մահերգի մը պես աղաչավոր, աղոթքի մը պես վեհափառ երգ մը, որ սառը կոտրեց, արցունքները հալեցուց, սրտերը տաքցուց, բոլոր հոգիները, բոլոր հոգերը, բոլոր տրտունջները, բոլոր մրմունջները իրար միացուց.

Ղարիպին սիրտն է խոց, նիկարն է վարամ,
Կերած հացն է լեղի, ու ջուրն է հարամ...:

Կոո՞նկ, կոո՞նկ, ամեն աշխարհի անկյուններե, ամեն սրտի խորշերե, քանի՞ ծանր լուրեր կապեցին ոտքերուդ, ու դո՞ւն կրնա՞ս թռչիլ...: Քանի՞ քանի՞ մահեր կապեցին քու թևերուդ, կոո՞նկ, թևավո՞ր հառաչ որ կրնա՞ս թռչիլ...:

Ու երբ բժշկին նշանին վրա՝ բոլո՞րս մեկ ոտքի կեցանք իբրև սուգի նշան, մարմինս փուշ-փուշ եղած՝ ես կխորհեի որ այդ վայրկյանին, հեռունե՞րը, հեռունե՞րը, ծովերով ու լեռներով հեռունե՞րը տեղ մը, ծերուկ մայր մը ու ալևոր հայր մը, խպտելով ու հուսալով, ճամբո՞ւն, ճամբո՞ւն կնայեին. մինչդեռ մենք գիտեինք որ ա՛լ տղան չպիտի գար, չպիտի գա՛ր...:

Եվ այս անգամ, ամենո՞ւն հետ, բայց դողալով, ու կարծես մո՞րն ականջին կերպեի ես մահահոտ երգը...: Պանդըխտության ճամբաներուն վրա անանուն մեռնողներու ամբո՞ղջ ցեղ մը՝ համայն աշխարհը թունավորելու շափ դառնությո՞ւն դրեր էր այդ երգին մեջ, ու քարերը լացնելու շափ քաղցրություն...:

ԱՆԻՄՎԱԾ ԳԱՆՁԸ

Այն տարին Ալպյաններու վրա հեռավոր գյուղ մը գացեր էի օդափոխութեան: Օր մը, պտույտե վերադարձիս, պանդոկապետը զիս սա՛ խոսքերով դիմավորեց.

— Ներողութիւն, պարո՛ն, հիվանդ կին մը եկած է հոս, առտվընե ի վեր բժիշկ կփնտռենք: Ամուսինը քովի սրահն է:

Քովի սրահը քառասուննոց մարդ մը կար. մարդ ըսածս՝ գլուխ մը, ու գլուխն ալ՝ երկար ու սուր ճակատ մը, կոնաձև շաքարի մը պես, ճակտին տակ՝ գիշակեր թռչունի խոշոր քիթ մը:

Իրեն երջանկութիւն մը պատճառելու համար երբ հայ ըլլալս հայտնեցի, ուրախութեան ու զգվանքի այնպիսի հաջորդական ու հանկարծական արտահայտութիւններ առաջ՝ որ կարծես պտուղ մը խածած ատեն որդ մը ելլեր մեջեն:

Այս մարդերը որ իրենց ցավը պահելու համար մինչև աշխարհիս ծայրերը եկեր, լեռներուն գագաթները ելեր էին՝ իրենց շա՛ր բախտեն, հայ բժիշկի մը ձեռքը կիյնային հանկարծ:

Իր նիհար ու տժգույն դեմքեն ա՛յնպես հետևեցուցի որ հիվանդը գուցե ինքն էր. բայց ան թուրքերեն լեզվով՝

— Ոչ, ըսավ, փառք Աստուծո, ես ի՞նչ ունիմ, հիվանդը իմ կինս է, իր սենյակը հրամմեցեք:

Կինը քանափեին վրա երկնցեր էր՝ երեսը ափերուն մեջ, սև մազերը մինչև գետինները թափած:

— Ելի՛ր, Արմինե՛, այս տոբթօրը քեզ պիտի փրկե...:

— Ես իմ փրկությունս մարդերեն չե՛մ սպասեր, ըսավ կինը, կարճ վիրավորիչ, առա՛նց գլուխը վեր հանելու:

Ու այս առաջին այցելութենեն միա՛յն այն հասկցա որ, Արմինե իր էրկան կպատասխաներ հայերենով մը, որ փակ դուռ մըն էր ամուսնին առջև:

Երկրորդ այցելությանս բուրրովին ուրիշ կերպ տեսա Արմինեն:

Մազերուն մեջ, ալանջներեն վար, վզին շուրջ, կուրծքերուն վրա, թևերեն վեր, մինչև մատներուն ծայրերը, ու մնացած ալ քովի սեղանին վրա՝ ոսկինե՛ր, ոսկինե՛ր, ոսկինե՛ր, հազար ու մեկ զիշերներ ու գանձ մը լեցնելու շափ:

Խեղճը՝ Հայ ըլլալս լսեր, ու փոխանակ ամուսնին պես զզվելու՝ ուզեր էր մեռնելեն առաջ մեկու մը գեղեցիկ երևալ: Ու իրա՛վ ալ, այնքա՛ն գեղեցիկ էր ան՝ որ բժիշկի մը ներված չէ ըսել...:

Սև մազերուն մեջեն, այդ հազի՛վ քսան տարու դեմքը ծյուրեր, իր տարիքեն ավելի փոքրացեր, աննյութական ու անկարելի բան մը դարձեր էր: Աչքերը խորունկցե՛ր, խորունկցե՛ր էին, միշտ ներսիդին նայելեն, ու մազի պես լայն ու կապույտ շրջանակ մը ալ ավելի մութցուցեր էր վանոնք: Այդ տժգունության մեջ դուրս կցայտեին իր շրթները, բարակ բարակ՝ երկու թեթև գիծերու պես, ու կարմի՛ր կարմի՛ր՝ երկու վարդի թերթերու պես...: Անշուշտ այդ սիրահար շրթները փա՛կ դուռ մըն էին իր ամուսնին առջև:

Հետո՛, շա՛տ հետո միայն հասկցա որ, այդ ամբողջ կինը՝ դեռ կենդանի, բայց արդեն գոց դագաղ մըն էր այդ մարդուն համար:

Վա՛յ մարմինի բժիշկին որ հողիեն չի հասկնար: Ի՛նչ հոգեկան ցավեր կան որ հիվանդին ցավերը կբյուրապատկեն, կթունավորեն, մահացու կդարձնեն, այլև կբացատրեն այդ ցավերը:

Այս խեղճ կինը ա՛յնքան կվախնար իր էրկան հետ մինակ մնալու գաղափարեն՝ որ իր գավառացի հայրը իր հետ բերեր էր: Սակայն ինչի՞ կրնար օգտակար ըլլալ այդ գրեթե

անդամալուծ ու իր սուգին մեջ զառամած հայրը՝ որ վրայի վրա, իր վեց զավակներն ու կինը գերեզման տարեր էր:

Բոլորն ալ հազալով ու թքնելով, մեկը մյուսը վարակելով, թոքերնին փսխելով մեռեր էին: Ու այս կինը, որ ամենուն ալ ինչպես մեռնիլը տեսեր էր՝ համոզված էր որ ինքն ալ պիտի մեռնե, անպատճառ...:

Չուր կքաշալերեի զայն, թե քանի որ դեռ մեկ թոքը, կոկորդը, աղիքները վարակված չէին, քանի որ դեռ ջերմության աստիճանը բարձր չէր, պետք էր շուտով հակաթոքախտ ներարկումներ սկսիլ:

— Ավելորդ ցավեր, կըսեր կինը...:

— Ավելորդ ծախսեր, կավելցնեք ամուսինը...: Արդեն ո՞վ ըսավ որ Արմինեն հիվանդ է... փա՛ռք Աստուծո՛ւ ի՞նչ ունի... թեթև հազ մը... այսօր կա՛ վաղը չկա...:

— Այսօր կա՛ վաղը չկա՛..., կհեգնեք կինը, որ շատոնց զգված էր այս կեղծիքներեն, ու ձգեր էր որ ի՞նչ որ ուզեն ընեն իրմով:

Հայրը կփափաքեր զայն է՛ն սուղ սանատորիումները տանիլ, է՛ն մեծ բժիշկներուն ցուցնել, է՛ն թանկ տեղերը դնել:

Բայց ամուսինը ուրիշ միտքե էր: «Այս հիվանդության դեղն ու դարմանը օդն է» կըսեր... ու օդը ձրի՛ էր: Անոր համար ալ մինչև հոս տեղվանքը քաշեր, բերեր էր զիրենք, որպեսզի թե՛ աժան ըլլա և թե ծանոթներն ալ շիմանան թե հիվանդությունը ի՞նչ է...:

Ու այս մարդը—եթե ա՛յդ գլխով մարդ մը կընար երջանկություն զգալ—երջանի՛կ էր հոս: Ամեն տեղ կմտներ, կելլեր: Պանդոկապետին հետ սակարկություն մը կըներ՝ թուրքերեն: Տղաքներուն լոխում մը կուտար՝ որոնցմե տուփերով բերած էր ամեն պատահականության համար: Կիններուն լեռան ծաղիկ մը կքաղեր՝ ու իր լեզվով կբացատրեր որ իր երկրին մեջ ավելի աղեկները կային: Մարդերուն թրքական ծխախոտ մը կպլորեր իր մատներուն մեջ՝ որ ծուխեն դեղնած մագիլներով կվերջանային:

Ու այս բոլորը այնպիսի կատակներով ու սրամտություն-

ներով համեմված, որմե մարդ բան մը չէր հասկնար, բայց ամեն մարդ կխնդար: Լերան ձանձրույթը փարատելու համար իրենց այս տեսակ հտպիտ մը պետք էր:

Նույն միջոցին, փոքրիկ սենյակի մը մեջ, — որուն պատուհանը լեռներու կենսունակ զեփյուտին դեմ փակված էր՝ հիվանդը շմսեցնելու համար, — երիտասարդ կին մը կհագար, վերմակները կխածներ, կու լար...:

Ա՛խ, այդ կեղծ հտպիտին մեջ ե՛ս միայն կտեսնեի զըզվելի մարդը: Բայց ան ուզեց զի՛ս ալ շահիլ. ու թվանշաններով, թվականներով, մթություններով, բարդություններով, մեջ-մեջի, երկար բարակ պատմություն մը հրամցուց, «զիս իրողություններու ճամբուն վրա դնելու համար...»:

Այս բոլորեն աղոտ կերպով ա՛յն կհետևեր որ իր կինը այժմ միա՛կ ժառանգորդն էր իր ծերունի հոր, «որ իր բոլոր զավակները կորսնցնելեն վերջ՝ ալ երկար պիտի չկրնար ապրիլ, խե՛ղճը...»:

— Գա՛նձ մը կա, տոբրոք, խոշոր գանձ մը կա...:

Ու այս բացազանչության մեջ մեղսակցության, խորամանկության, ոճրագործության ամբո՛ղջ գանձ մը կար...:

Իր միակ մտմտուքը ա՛ն էր որ որ այդ երկուքեն ո՞րը պիտի մեռներ առաջ, — ծերունի հա՛յրը թե հիվանդ աղջիկը...: Իսկ ես՝ երրո՛րդ մը կտեսնեի որ գուցե այդ երկուքեն ալ առաջ մեռներ, ի՛նքը, ամուսի՛նը:

Իր թարախի գույն դեմքին վրա ցցված այտոսկրները՝ ներքին ջերմութենեն կղմինտրի գույն կառնեին երբեմն: Գլուխը ուսերուն մեջ իջեր ու կռնակն ալ կքեր էր՝ կարծես ահագին պատասխանատվության մը տակ: Բերնեն կանաչորակ ու մածուցիկ խուխ մը կարծակեր ամեն տեղ ու ամեն ատեն, «աշխարհին վրա» թքնելու պես...: Երբեմն նույնիսկ կպատահեր որ արյուն փսխեր, բայց ան պարզապես «սրտիս զայրութեն է» կըսեր...:

Ստոյիկյան պաղարյունությամբ՝ տարիներով իր շրթները ենթարկեր էր ան սոսկալի վարակումին՝ օ՛ր մը տիրանալու համար ոսկիի գանձին...:

Ա՛խ, այդ գանձը. քանիններո՞ւ թունավորման պատճառ եղած էր ան: Հայրը օ՛ր մը շէր ուրախացել անկե. իր զավակներուն համար դիզեր էր այդ հարստությունը: Տղաքները ուզեր էին դաշիւ այդ նզովված ոսկիներուն. ու զեղխ կյանքով հյուծած, սպառած, մեռած էին՝ մեկը մյուսին ետեան, իրար վարակելով: Երիտասարդներեն վերջ մայրն ալ թաղեր էին:

Այդ ծերունին ի՞նչպէս դիզեր էր այս հսկա հարստությունը հոն՝ ուրկե երիտասարդ բազուկներ մինչև Ամերիկաները կերկարին սև հաց մը ուտելու համար: Այդ գանձին մեջ իրենց անեծքը շէի՞ն նետած անո՞նք որ արյուն ու արցունք կու լային: Այդ ոսկի-զարդերուն լեռը, որով ծերունին իր հիվանդ աղջիկը ծածկած էր՝ քանի՛ հարսերու գլուխեն, քանի՛ այրիներու ձեռքեն խլված էր...:

Արմինե կանգիտանար այդ բանը: Հազի՛վ շափահաս՝ Պոլիս գիշերօթիկ վարժարան մը դրկեր էին զայն. ու հազի՛վ ավարտած՝ այս տգետ մարդուն ծոցը նետեր էին:

Բայց կիները աստվածային գիտություն մը ու անասնական բնազդ մը ունին: Ինչ որ շեն գիտեր՝ կզգան և ի՛նչ որ կզգան՝ իրենց ամբողջ հոգվույն ու մարմնույն մեջ կզգան...:

Այս քսան տարու կնոջ մեջ համա՛յն մարդկությունը թունավորելու շափ դառնություն կար: Ոչ կհագովեր, ոչ կուտեր, ոչ կխոսեր: Ու ոսկի-զարդերն ալ միայն օր մը դրած էր, ինծի համար. բայց ծերունին այնքան ուրախացեր էր այդ օրը...:

— Աղջի՛կս, ուզե՛ ինձմե ինչ որ սիրտդ կուզե... միայն անգամ մը ուրախանալդ տեսնեմ... բա՛ն մը ուզե իմ կարողությանս սահմանին մեջ...:

Այդ կարողությունը անսահման էր, բայց ինչ օգուտ: Աղջիկը ալ ավելի կդառնանար, կուլար, «մեռնի՛լս կուզեմ...» կըսեր:

Ան կզզվեր իր ամո՞նեն՝ որ շար հրեշտակի մը պես կժպտեր. կզզվեր նաև իր հորմեն՝ որ իր վեց զավակները թաղելե վերջ դեռ կապրեր ու կուլար...:

Եվ սակայն այս երկու մարդերն ալ ի՛րեն համար կապ-

րեին: Այդ երկու փտություններն ալ որոշ ճիգով մը կկախվին կյանքեն, մեկը՝ աղջկան վերջին շունչը, մյուսը՝ անոր գանձը հավաքելու համար...: Այս նպատակին հասած ըոպեին իսկ՝ իրենց կետին զարնվող գնդակներու պես՝ երկուքն ալ գետին պիտի իյնային:

Ահագին տռամի մը վերջին դերակատարներն էին ասոնք: Անդամալույծ վաշխառուին առջև կանգներ էր Վրիժառուն՝ կողոպտված, մերկացված, անպատվված ցեղի մը վիժուկը: Ու այդ երկու հակընդդեմ ուժերուն մեջ կհյուծեր Հայու-Կնոջ տիպարը, ազնվական ու հլու...:

Ահագին հրդեհի մը վերջին սյուներն էին ասոնք՝ իրարու կրթնելով կանգուն մնացած. մեկուն իյնալը մյուսներն ալ պիտի տապալեր. ու այդ օրը հեռու չէր, որովհետև երեքն ալ փոքրիկ կրակով կայրեին ներսիդիեն...:

Դեռ որքա՞ն տևեց այդ մունջ տռամը, շեմ գիտեր: Ես ստիպված եղա այդ գյուղը թողուլ ու հիվանդանոց վերադառնալ: Բայց հաճախ կխորհիմ իրենց վրա: Արդյոք ո՞ր կշարունակեն հիմա «անիծված ոսկեխնձորին խաղը», ո՞ր հողերուն վրա, ո՞ր հողերուն տակ:

Դեռ աչքիս առջևն է այն փոքրիկ բույնը ուր շարաշուք բու մը ու վայրի կատու մը իրենց մեջ կզքտեին հիվանդ թռչնիկ մը, առա՛նց որ ան անգամ մը ճշար...: Ընդհակառակը. իմ ամե՛ն օգնության փորձերս մերժեց: «Միա՛յն բան մը կխնդրեմ, ըսավ, որ օ՛ր մը պատմությունս գրես...»:

Խե՛ղճ աղջիկ. կույս հոգիները պատմություն շունին: Ու քու տժգույն դեմքդ՝ առանց սա երկու դաժան մարդոց ստվերներուն՝ անհասկանալի նկար մը պիտի ըլլա, ճերմա՛կ թուղթի մը պես:

ՍՏԱՄՈՔՍԻՆ ԶՈՂԸ

Սրվանձտյանի ըսածին պես՝ Վանեցիին կաղը մինչև Չինաստան է գացեր:

Սա ծերացած ագռավի գլուխը՝ որ պանդոկին ծառերուն տակ ֆր՛ուտ ֆր՛ուտ սուրճ կխմե՛ կասկած չունիմ որ մերիննե՛րեն է:

Ան մյուսներուն պես՝ ճաշարանին մեջ փակված՝ հապճեպով շներ իր նախաճաշը: Ներս գնաց, գավաթը սուրճ ու կաթով լեցուց, իր ձեռքով դուրս բերավ, ծառերուն տակ տեղ մը ընտրեց, անհուն խնամքով սիկառեք մը փաթտեց: Այն ատեն այդ պարզ նախաճաշը փոխվեցավ, աննյութացավ, աղոթքի մը շնորհքն ու արքայության մը երանությունը ստացավ: Մեկ ձեռքին ծխախոտը առավ՝ երբեմն-երբեմն ֆրստացնելով. մյուս ձեռքին առավ շոգիացած գավաթը՝ որ այս վայրկյանին ամբողջ տիեզերքին առանցքը կկազմեր. շուրթները դողալով երկարեցան՝ կարծես սիրահարական համբույրի մը համար. հետո պեխերեն կախված կաթիլներուն վրա լա՛յն ձեռք մը պտտցուց՝ օրհնական շարժումով մը...

— Փա՛ռք ստեղծողին...:

Հակառակ հաճույքը հավերժացնելու իր հայտնի ճիգերուն՝ երբ դյութական գավաթը իր պարունակության հետ կորսնցուց նաև իր ամբողջ կարևորությունը՝ մոտեցա ու բարևեցի...: Տեսնելու բան էր իր ուրախությունը. քիչ մնաց ակնոցներեն արցունքներ պիտի ցայտեցներ...: Ա՛յս տարիքով ու ա՛յս գլխով մարդերուն համար մեծագույն շարժարանքն

է լուսնային դատապարտվիլ. իրենց լեզվեն հասկցող մեկը կփնտռեն՝ իրենց փորձառության ու իմաստության հավաքածոն պարզելու համար անոր առջև:

Ստամոքսի հիվանդության համար (ով պիտի գուշակեր իր նախաճաշեն) իզգան եկած էր: Բայց այս քաղաքին մեջ ստամոքսի աստվածները երկուք են, — բժշկապետ Պուրժեն ու Կոմպլը, երկուքն ալ հակընդդեմ ռեժիմներով կհաջողին թե՛ հարստանալ... թե՛ հիվանդները առողջացնել: Չարաճճիներ ասկե կհետևեն թե հարուստի հիվանդությունն է, անգործ մարդոց ջղայնությունն է, կուշտ ստամոքսի երևակայությունն է...:

Սակայն այս մարդը այն շարաճճիներեն շէր. ո՛հ, ոչ...: «Մերացած ագռավի գլուխ՝ մը» ըսի, բայց աղավնիի ուղեղով...: Այդ երկու հակառակ դարմաններեն ա՛յն հետևողներ էր որ երկուքն ալ լավ էին, քանի որ երկուքն ալ կլավացնեին...: Ու երկու ոխերիմ «տիեզերահուշակ»-ներուն գիտությունը իրար խառնելով, իր անձնական փորձառությունն ալ վրան բարդելով, արձակուրդի այս քանի մը ամիսներուն համար Կյանքի Մրագիր մը շիներ էր, որուն կհետևեր գավառացիի հաստատամտությամբ:

Այսպես, իր շաբաթները կանցնեին առանց փոփոխության, իրարու հար և նման՝ լուսանկար պատկերներու պես: Իր օրերը շափված-ձևված էին՝ Մայր-Տոմարի մը պես կանոնավոր: Իր յուրաքանչյուր ժամերը կանխա՛վ ժամացույցի մը պես լարված էին՝ ստամոքսին շուրջ...: Ու անոնցմե վայրկյան մը փրցնել՝ Սուրբ Գիրքեն էջ մը պատռելու պես բան մը պիտի ըլլար...:

Առավոտյան ութը՝ նախաճաշի խորհրդավոր ժամն էր, մի՛շտ առաջին օրվան հանդիսավոր արարողությունամբ, մի՛շտ նույն ծառերու շուրջին: «Ուրնեն-տասը՝ հանգիստ» ըսած էին բժիշկները: Հարկա՛վ, նախաճաշը պիտի մարսվեր...: «Արե՛վելի՛»-ը այդ մարսողությունը տկարացնելու պաշտոնը ուներ: Լրագիրը դրոշակի մը պես կպարզեր: Հոնքերը կպուստեր, ու ծայրե ի ծայր առա՛նց բառ մը փախցնելու կկարդար. պարունակությունը ի՛նչ որ ալ ըլլար, մինչև տասը տևելու էր

այդ թերթը...: Ու այս ընթերցումը՝ որ իր մտավորական միակ սնունդն էր՝ հանգիստ քունի մը համարժեք էր իրեն համար...:

Տասնին կարթննար: Անհո՛ւն գուրգուրանքով, ծոցեն թռչուն հանող տղու մը պես, ներսի գրպանեն շիշ մը կհաներ: Այդ հանքային հեղուկը՝ որ իր այնքան պատվով հյուրասիրած նախաճաշիկին վերջին հարվածը պիտի տար՝ աչքերը գոցելով ցմրուր կպարպեր, երկու «տիեզերահոշակ»-ներուն կենացը...:

— Աստված զիրենք անպակաս ընե տառապյալ մարդկութենեն...:

Ասկեց վերջ՝ տասնեն-տասներկուք՝ գործունեության և շուրժոճի երկո՛ւ երկար ժամեր կսկսեին, ստամոքսը ցորեկվան ճաշին պատրաստելու համար: Այդ գործունեությունն ալ ամեն օր անփոփոխ նույնն էր, ու շափված-ձևավված նամակներ գրելու մեջ կկայանար:

— Ես այս հիվանդ վիճակովս, կըսեր, Զվիցերիո լեռներեն Մանթաշոֆին ամբո՛ղջ գործը կվարեմ Ափրիկեի մեջ. Նեղոսին ափերը քարյուղով կողողեմ...: Մեր արձակուրդն ալ ասա՛նկ...:

Հետո ձեռքով գրածները ոտքով նամակատուն կտաներ. — չէ՞ որ բժիշկները ճաշեն առաջ փոքրիկ պտույտ մը հանձնարարած էին՝ ախորժակը բանալու համար...: Ա՛խ այդ ախորժակը...:

Վերադարձին՝ ճաշի պահն էր արդեն. նշանավո՛ր պահը, երբ իր երեակայական ժամացույցին երկու ասեղներն ալ փորը մատնանիշ կընեին ու ամբո՛ղջ ժամ մը ստամոքսին վրա կանգ կառնեին...: Նախ խաշած մաֆարոնին կուտեր՝ Պուրժեին կենաց, հետո խաշած բրինձը՝ Քոմպլին հովգույն...: Երբ իր երկո՛ւ ռեժիմներն ալ կհատցներ՝ ծուռ աչք մը կնետեր մեր պնակներուն:

— Սա խորոված հնդկահավին հոտը քիմքս կքրքրե... ու տեղական գինին անուշիկ գույն մը ունի... ի՞նչ կըսե՛ս, բժիշկ:

Ի՞նչ ըսեի: Այս մարդը համոզված էր որ իր գործ դրած գիտական միջոցներով եթե քա՛ր ալ ուտեր պիտի հալեցներ...: Ես՝ բնականեն սակավապետ՝ իբրև միակ դեղ չափավորության պատվերներ կուտայի իրեն: Բայց ան կպատասխաներ.

— Բժի՛շկ, բժշկյա՛ւ՝ զանձն քո...: Աչքդ բա՛ց. գերեզմանին մեջ ա՛լ խորոված հնդկահավ չկա...: Աստված ամբողջ երկրագունդը գույնզգույն բանջարեղեններով ու պտուղներով ծածկեր է նե՛ միայն հոտվըտալու համար չէ...: Մայր-Բնությունը ծովն ու հողը ձուկերով և երեներով լեցուցեր է նե՛ միա՛յն զանոնք նկարելով ճաշարանին պատերը ծածկելու համար չէ. պետք է որ ստամոքսիդ պատերն ալ համ մը առնեն...:

Այս մարդուն բերնին մեջ «Մայր-Բնություն»-ը ստնտուկնոջ իմաստ կստանար: Զուկերուն ճակտին գիրը այսպե՛ս կհեզներ. մարդերունն ալ սապես.

— Արարիչը մարդուն երկար բազուկներ ու կարճ լեզու մը տվեր է՝ որ շա՛տ աշխատիս ու քիչ խոսիս (ա՛հ, եթե գործադրեր ըսածը...), պզտիկ սիրտ մը ու մեծ ուղեղ մը տվեր է՝ որ մեկ զգաս ու երկո՛ւ հաշվես. իսկ ուղեղին հարյուրապատիկ մեծությամբ որովայն մըն ալ տվեր է՝ հասկըցնելու համար որ մեծ միտքերը փորեն կու գան...: Ուրեմն առաջին հոգդ հոն պիտի ըլլա. եթե ստամոքսդ դուն քաղցրությամբ չլեցնես՝ ան քու կյանքդ դառնությամբ կլեցնես...:

Այս «քաղցրություն» բառը պատահական նմանություն մը չէր. աչքովը անուշին պնակին կանկարկեր որ իր առջև անցնեմ...: Այդ սալորի անուշը իր ճաշերուն սովորական վերջաբանն էր՝ որ միշտ սա խոսքերով կփակեր.

— Ա՛խ, մայրիկիս եփած անուշը ուրիշ է...:

Ու «մայրիկ» բառը, որ իր երեք խոսքին մեկն էր՝ իր շորցած ու ճմռթկած բերնին մեջ մանկական անուշություն մը կստանար: Այս հիսուննոց ամուրիին մայրիկը՝ որ իր տղուն անուշ կեփեր...:

Բայց հիմա այս ահագին ճաշը մարսվելու էր. ժամը

մեկեն մինչև շորս՝ տառապագին շրջան մը կար: Նախ կես ժամ փորին վրա կպառկեր՝ ըստ Պուրժեի. հետո կդառնար կես ժամ մըն ալ կռնակին վերա կպառկեր՝ որ Քոմպլին խոսքն ալ տեղը անցնի: Հետո կծիկ մը կըլլար և աջ ու ձախ ծունկերով քսանական անգամ փորը կճղմեր՝ զայն պարպել ջանալով. ասկեց վերջ ալ գետինը ծունկի կուգար՝ նավակի մեջ նստելու ձևով մը՝ ու թիավարութեան անհատնում շարժումներ կընէր... միշտ «տիեզերահոշակ»-ներուն պատվերին համաձայն:

— Սա փորդ քիչ մը հանգիստ ձգե, կըսէի...: Ստամոքսը կենոջ մը կնմանի, որքան իրեն ուշադրութիւն դարձնես, այնքան նազ կընէ...:

Բայց ամուրի մը ինչպե՛ս հասկնար այս բաղդատութեան ամբողջ նշանակութիւնը: Ան կպատասխաներ ինծի.

— Միջատը որ միջատ է՝ գնդասեղի շափ գլխո՛ւ մը ետևեն ահագին փոր մը կքաշէ...: Չորքոտանիներն ու թըռչունները երեքական ու շորսական ստամոքսներ ունին...: Եթե բնութիւնը մարդուն մեկ ստամոքս մը տվեր է, զայն շխնամելը անաստվածութիւն է: Եթե՞ չհավտաս՝ վարդապետներո՛ւն հարցուր...: Տարիներով կզարգացնենք պզտիկ ուղեղ մը, որ հաճախ մեր դժբախտութեան պատճառ պիտի դառնա, բնավ չենք դաստիարակեր ահագին ստամոքս մը, որ կյանքին աղբյուրն է, հոգիին հլուծն ու ծուծն է...: Աս կետիս մեջ Եվրոպացիները մեզ գլած անցած են...:

Ու ստամոքսի դաստիարակութեան այս դժվարին գործը այնքան կհոգնեցնէր զայն, որ այդ անվտանգ թիավարութեան փորձերեն վերջ՝ Մորփեոսի գիրկը կիյնար:

Ժամը շորսին սենյակեն դուրս կելլեր. բայց այս անգամ թեթևցած, կազդուրված, զվարթացած, լուսավորված, բոլորովին ուրիշ մարդ եղած:

Թեյի ժամն էր հիմա, ու խոսակցութեան ժամը: Խոսքը բերնես կգողնար:

— Քու պատմածդ ի՞նչ է որ, ես պատմեմ որ դուն լսես...:

Իր սովորական այս հառաջաբանին կհաջորդեին անվերջանալի, աներևակայելի, անկարելի պատմություններ, արեւելյան սրամտություններով ու սնամեջ տրամաբանություններով լեցուն, օճառի ոսկեզօծ ու անշոշափելի պղպղակներու պես՝ որոնց հաղիվ կդպիս ու կճաթին...:

Բայց այս պղպղակներուն վերջը չկար: Որկրամունքներու հատուկ այս զվարճախոսությունը կտևեր մինչև իրիկուն: Այն ատեն՝ այդ բոլոր հրախաղություն փորձերեն վերջ՝ միայն սև ածուխ մը կմնար նորեն. պահ մը լուսավորված այդ գլուխը՝ ծեր ագռավի գլուխ մը կըլլար դարձյալ...:

Այնպես որ, երեկոյան ճաշին իր խոսակցության նյութերը կըրջանային, պատմա-փիլիսոփայական տխուր տեսություններ կըլլային:

— Նափուկոնին անկումը շատեր խեղ մը պատճառներու կվերագրեն. բայց դուն հեռուները մի երթար, իբրև բժիշկ՝ Նափուկոնին ճակատագիրը իր ստամոքսին մեջ կարդա. կտեսնես՝ ս հոն քաղցկեղը...: Վաթերլոն ու Սենթ-Հելենը այդ վերքեն կսկսին...: Ես ալ միշտ ասանկ շեմ եղած. ժամանակ մը կար երբ արաբական նժույգի վրա թռչած ատենս բոլոր սրտերուն հառաչները ետևես կթռչեին. բայց ստամոքսին ցավը եկավ ու Հալեպին առյուծը քարյուղի պաշտոնիայի մը վերածեց:

Տարբեր էին նաև իր կերածները: Երեկոյան սեղանին՝ երբեք միս չէր դնել բերանը, որպեսզի գեշ երազներով հոգին չպղտորի գիշերը: Մածունը երեկոյան թագուհին էր. ու իրեն համար բնավ կասկած չկար որ Աստված կովը ստեղծեր էր որպեսզի մարդերը մածուն քամեն իր ստինքներեն...:

— Կույսի մը պես մաքուր, մոր մը պես բարի՝ մածունը... որուն համար Մեչնիքոֆ անմահության հեղուկն է կըսեր...:

Այդ մեծաքանակ մածունը կսկսեր քիչ քիչ թմրեցնել, ջիղերը քակել, քուն պատրաստել...:

Բայց քնանալեն ալ առաջ՝ աստղերուն տակ գիշերային պտույտ մը կընե՝ կերածները տեղավորելու ու վաղվան

ուտելիքներուն վրա խորհելու համար...: Երբեմն սակայն կ'պատահեր որ ուրի՛շ բանի մը վրա ալ խորհեր:

— Բժիշկ, ըսավ գիշեր մը, դուն իմ հիսուն տարիներու մի նայիր... ես դեռ կո՛ւյս եմ հոգով-մարմնով... հաճախ կ'խորհիմ ամուսնանալ, բայց հուզմունքե կ'վախնամ... քու կարծիքդ ի՞նչ է. ինչպե՞ս կուզա՞ստամոքսիս...:

Ու շկարծե՛ք թե անիրական մարդ մըն է այս: Այս կենդանագրին տակ կրնայի ծանոթ անուն մը դնել. բայց ճանչցողները հասկցան արդեն: Գիտցե՛ք միայն որ այս մարդը ապրեցավ, սերունդներ դաստիարակեց. հետո պաշտոնյա եղավ, հարգվեցավ ու մեռավ... գիտե՛ք ինչեն... փորի ցավեն: Եգիպտոսի մեջ՝ հարսանիքի գիշեր մը՝ շատ ուտելեն ստամոքսը ճաթեցուցեր է ըսին...: Ճակատագի՛ր:

Այս ճակատագրին վրա հիմա կ'խորհի՞ արդյոք այն որ ձուկերու ճակտին գիրը կկարդար...: Միայն թե իր խոսքերը դեռ ականջիս կհնչեն անդրշիրիմյան պատվերի մը պես.

— Աչքդ բաց, բժի՛շկ, գերեզմանին մեջ ա՛լ խորոված հնդկահավ չկա...:

Լոզան, 1913

ՅԱՎԻՆ ՄԻՍԸ

Ցո՛ւրտ, ցո՛ւրտ:

Բայց այնպիսի՛ ցուրտ մը որ ոսկորներուս մեջի ծուծը կսառեցնէր:

Կատղած մրրիկը Ալպյան սարերեն վար կսուրար, հոս ու հոն կարշավեր, ձորերուն մեջ կպտուտքեր, ծառերն իրենց արմատեն խլելու մոլեգին ճիգեր կընէր:

Ափերով ձյուներ ծվեն-ծվեն կփախչէին, գետինեն վեր կթռչէին, կառքին ծակը-ծուկը կլեցնէին, ձիուն աչքերը կկուրցընէին:

Խեղճ կենդանին շվարեցավ, կողը հովին դարձուց, պոշը փորին տակ պահեց, կծկտեցավ, ինծի նայեցավ՝ ետ դառնալու պաղատանքով:

Հետո՛ հուսահատ՛ գլուխը նորեն առաջ նետեց ու կառքը նորեն շարժեցավ:

Ձորին մեջ պահվըտած հյուղակի մը առջև կանգ առինք: Հիվանդին տունը ա՛յս ըլլալու էր:

Դռան ճեղքեն միանգամայն շորս գլուխներ երևցան, երկու տղու և երկու այծի անհամարձակ գլուխներ:

— Մայրի՛կ... մայրի՛կ...:

Մայրիկը օրորոցի մը վրա հակած երեխայի մը ծիծ կուտար ներսը: Հոն, այդ սև պատերով գետնահարկ խուցին մեջ, մարդ ու կենդանի քով քովի սեղմվեր, թշվառության մեջ եղբայրացեր, շունչ շունչի տվեր էին իրար տաքցնելու համար:

— Տղաքնե՛րս, կտոր մը փայտ վառեցեք բժշկին...:

— Չե՛մ ուզեր, Տիկի՛ն, հիվա՛նդը տեսնենք...:

Մութ սանդուխե մը վերի սենյակը ելանք: Յած առաստաղ մը՝ որ մեկ կողմին վրա ավելի կցածնար, հավնոցի ձեղունի պես: Տանիքեն հալող ձյուները պատերեն վար կանաչ ճամբաներ գծեր, թուղթերը պատառ-պատառ կախվեր էին: Զույգ մը փոքրիկ պատուհանները քուրջերով խցված, լրագիրներով փակցված էին:

Ու այդ գոց խուցին մեջ սատկած անասունի հոտ մը լեցվեր, թթվեր, խտացեր, հաստցեր, շնչվող այլ փսխեցնող թույն մը եղեր էր:

Ակամա՛ թաշկինակս բերանիս մոտեցուցի:

— Ներեցե՛ք, ըսավ կինը աղաչավոր: Իր սավանները լվալեն, տեսեք, ձեռքերս կոշկոռեցան այս ցուրտին...: Տղու մը պես է, տղեն ալ գեշ...:

Հիվանդը գլուխը երերցուց անկողնին մեջ, կնոջ իրավունք տալու ձևով մը: Ու թևերը ձիթագույն վերմակի մը տակ պահելով:

— Բժիշկ, ըսավ, ձեր ձեռքերը չեմ սեղմեր. շրթներուս մոտեցուցեք զանոնք որ համբուրեմ, շրթներս միայն մաքուր են...:

Նիհա՛ր, նիհա՛ր, շափազանց նիհար գլուխ մը միայն կտեսնեի իր ամբողջ մարմինեն. աղ-պղպեղ գլուխ մը, փոշոտ մազերով, կարծես հողեն հանված, բայց այնքան նիհար, որ գանկին բոլոր ոսկորները կգծագրվեին մարդակազմական պատկերի մը պես:

Սակայն, այդ թշվառութենեն, այդ աղտոտութենեն, այդ նիհարութենեն ավելի՛ դեմքին գույնը կգրավեր իմ ամբողջ ուշադրությունս: Անկարելի, աներևակայելի մորթ մը, որուն ցանցերուն մեջ կաթիլ մը արյուն չէր մնացեր, լեմոնի մաշկի մը պես դեղներ էր. բայց այնպիսի դեղնությունով մը որ միայն քաղցկեղին մասնահատուկ է:

Ահավոր ախտին մահացու կնիքը...:

Ինչպես որ առաջ ոճրագործներու ճակտին հրաշեկ երկաթով կտպեին դատապարտության գիրը, այնպես ալ հիմա

այս ճակատագրական ախտը իր ընտրյալներուն վրա կանխազգացող կողմնակա մահովան վճիռը: Բայց որքա՞ն ավելի դավաճան կերպով...:

Իր պահերը ո՛չ դեռահաս երիտասարդներ են, ո՛չ դողդոջուն ծերունիները, այլ անոնք՝ որ իրենց կյանքին գագաթնակետին են հասած, անոնք որ իրենց ուժին կատարելություն մեջն են, անոնք որ զավակներ ունին իրենց թևերուն վրա...:

Իր ընտրյալները անմեղներն են, որ ո՛չ մեկ կերպով չեն արժանացած այս սարսափելի պատիժին:

Ճարձատուն կրակով շի կնքեր ան իր պրոշմը: Իր դավաճան համբույրը հա՞զիվ զգալի է, ու փոքրի՛կ, աննշա՞ն, անցա՛վ հետք մը կ'իթողու: Հասարակ վերք մը, որ տարիներու ընթացքին կ'մեծնա, կ'սորունկնա, կ'արմատանա, քարի մը պես կ'կարծրանա, սարդի մը պես արյուն կ'ծծե, ու անխուսափելիորեն կ'մեռցնե:

Ճակտին վրա շի տպեր ան իր հետքը: Այլ շտեմանվելիք տեղ մը կ'զատե. հասուկ կնոջ մը ստինքին տակ կ'պահվրտի, կամ մոր մը արգանդին գոգը, ուրիշի մը կոկորդին խորը, մյուսի մը ստամոքսին անկյունը, ու այս դժբախտ մարդուն ալ աղիքին ճիշտ ծայրը, — այսինքն՝ այնպիսի տեղ մը որ ոչ ինք տեսնելու հնարավորությունը, ո՛չ ալ ուրիշներուն ցուցնելու քաջությունն ունենար...:

Եթե՛ ժամանակին տեսնվեր՝ կարելիություն կար դասակով փրցնելու դատապարտության այդ կարմիր կնիքը: Բայց հիմա ո՛ւշ էր արդեն, և եթե թագավո՞ր ալ ըլլար՝ ճար չկար...:

Աղիքին ծայրը՝ ախտը մեծցեր, ուռճացեր, ուռեցեր էր, կարմիր խոնա՛վ ու գարշահո՞տ, այն թունավոր սունկերուն պես որ աղբավետ ու մութ տեղեր կ'բուսնին...:

Բայց այս, միայն դուրսեն երևցող մասն էր: Ներսիդիեն այնպիսի համեմատություններ ստացեր էր այդ արյունարբու մակարույծը՝ որ մեծ երակը ջգմեր ու ամբողջ մեկ սրունքը վերեն վար ուռեցուցեր, անշարժացուցեր էր: Այնպես որ, սարսափելի տանջանքներու մեջ՝ խեղճը գերմարդկային ճիգեր

կընենք քարեղեն անշարժության մը մեջ արձանանալու համար...:

Մանուկ հասակին ո՞վ չէ լացեր կարդալով պատմությունը այն դժբախտ մարդուն որ իր պալատին մեկ անկյունը մարմար թիկնաթոռի մը վրա անշարժ նստած էր՝ կես-մեջքեն վար քար կտրած...:

Որքա՞ն ավելի դժբախտ էր այդ հիվանդին անշարժությունը...: Պալատ մը չէր անշուշտ իր տունը. բայց պալատեն ավելի բո՛ւլն մը, սիրո բուլն մը...: Որքա՞ն տարիներ ստրուկներու պես աշխատեր էր ազարակներու մեջ՝ իր սեփական օջախը ունենալու համար, ու հիմա շոր փայտ մը կպակսեր օջախին...: Որբուհիի մը հետ ամուսնացեր, երեք զավակներ ունեցեր էր. խեղճերը թռչունի ձագերու պես կբանային իրենց բերանը՝ ու հիմա շոր հաց մը կպակսեր իրենց շուրթին...: Հապա եթե այդ մայրական այծերն ալ շրլլային, ո՞վ պիտի սնուցաներ թե՛ հայրը, թե՛ զավակները...: Խեղճ այծեր. եթե միայն գիտնային թե ի՞նչ արյունոտ ծրագիրներ կհյուսվեին իրենց վաղվան համար...:

— Կլսեմ որ, կըսեր կինը, գիտնականներ հրաշալի տարր մը գտեր են այս հիվանդության դեմ... միայն թե քիչ մը սուղ է եղեր... եթե այծերը մսավաճառին ղրկեմ՝ թերևս դրամը օգտե...:

Հրաշալի տա՛րր, ուղիո՞ւմ, ուղիո՞ւմ...: Ո՞ր հիմարը արտասանեց քու դյուրեկան անունդ այս թշվառներուն: Եթե միա՞յն գիտնային որ քու յուրաքանչյուր գրամդ քսանհինգ հազար անգլիական ոսկի կարժե, եթե միայն գիտնային որ քու լուսավոր ճառագայթներդ դեռ մեզի համար խավար ու աղետաբեր կմնան, թերևս ավելի հանգիստ սրտով մեռնեին խեղճերը...:

Բայց հիվանդը արդեն նշմարեր էր դեմքիս վրա նկարված հուսահատությունը:

— Այն ատեն, բժի՞շկ, լա՛վ է որ դանակն առնեք, վիզս կտրեք...: Ես ա՛լ ցավին չեմ դիմանար. հրաշեկ սուրեր ամբողջ սրունքս կճեղքեն. աղիքներս գալար գալար կարյունին.

այս արյունին վերջը չկա...: Զավակներս վարը հա՛ց կուլան ու այծերու ստինքներուն կփարին, ես անկողնին եմ գամված, իրենց կաթը կգողնամ...: Թե հույս չկա՛, դարման չկա՛, խնդրե՛մ, բժի՛շկ, շնո՛րհ ըրեք, ազատեցե՛ք զիս այս կյանքեն...: Հոգեվարք շա՛ն մը իսկ ճակատին՝ կապար գնդակը շնորհ մըն է...:

Կա՞ ավելի դժնդակ կացութիւն մը քան ա՛յն, ուր հուսահատ հիվանդ մը թևերուդ կփարի մահվա՛ն պաղատանքով, և որ ստիպված ես ետ մղելու ու ձգելու, որ ամիսնե՛ր երկարած գե իր հոգեվարքը:

Որո՞ն կպատկանի Յավի Միսը, որո՞ն կպատկանի հիվանդին կյանքը, ընտանիքի՞ն թե օրենքին, բժիշկի՞ն թե Աստուծո...:

Առեղծվածայի՛ն ախտ, որուն ո՛չ դարմանը, ո՛չ պատճառը, ոչ մանրեն, ո՛չ ծագումը հայտնի է:

Բուժելու անկարող, ու մեռցնելու անընդունակ, վերջին զենք մը կմնար ձեռքիս մեջ՝ մորֆինը: Ա՛խ, եթե միայն այս դեղն ըլլար բժշկութեան մեջ՝ ես դարձյա՛լ պիտի սիրեի իմ արվեստս՝ հոգեվարքին վերջին ժամերը ոսկեզօծելու համար...:

Փոքրիկ ներարկում մը: Ան՝ ա՛լ իր թշվառութիւնը պիտի մոռնա, իր ցավերուն պիտի խնդա, պատերուն պատռած թուղթերը պիտի շնչմարե, ոսկեձեղուն պալատներու մեջ պիտի փոխադրվի, հուրիններուն գիրկը պիտի ապրի. ու մահվան իսկ մեջեն՝ անմահութեան Աստծուն պես պիտի ժպտի...:

Շտապով նեղ սանդուխներեն դարձյալ վար իջա: Բայց այս անգամ կինը բռնեց թևերես.

— Ըսեք, բժի՛շկ, պիտի ապրի՞, պիտի ապրի՞...: Աստվա՛ծ, Աստվա՛ծ, որբ և այրի՛՝ ես որո՞ւ պիտի երթամ որբերու հետ... հայր-մայր չունիմ, աշխարհի վրա մարդ չունիմ... աշխարհը մեզ ողջ-ողջ թաղեց... անգո՛ւթ մարդեր, անգո՛ւթ Աստված...:

Երեսը գոգնոցին մեջ պահած՝ սկսավ կամացուկ հեկեկալ, որպեսզի ամուսինը վերեն շսե: Բայց տղաքները՝ հազիվ

ծունկիս շափ բարձր՝ սպառնական աչքերով զիս պաշարեցին թե ինչո՛ւ իրենց մայրը կլացնեմ, կարծես ես ըլլայի իրենց ցավին պատճառը:

Ու որքա՛ն իրավունք ունեին այդ մանուկ ուղեղները: Գործվող շարիքի մը անկարող ականատեսն ըլլալ՝ այդ շարիքը գործելու հավասար վատութիւնն մը չէ՞...:

Շվարած ու ամոթահար՝ ես տնակեն դուրս նետվեցա, կառքին մեջ կծկտեցա, հեռացա, փախա այդ անեծքի հովիտեն՝ առանց ետիս նայելու...:

Ցո՛ւրտ, ցո՛ւրտ:

Քանկալթի, 1914

ՏԵԼԻՐԻՈՒՄ ԹՐԵՄԵՆՍ

Ծեծված շան մը պես կդողդղար:

Երկու կողմեն, երկու հուժկու պահակներ զայն առաջ կմղեին: Ու ան սարսափահար ու աղաչավոր աչերն ինձի ուղղած, ոտքերուն բոլոր ուժովը կընդդիմանար, սպանդանոց տարվող անասունի մը պես:

— Մի՛ վախնար, մի՛ վախնար, ըսի քաղցրորեն, այստեղ հիվանդանոց մըն է, ես այս տեղին բժիշկն եմ:

— Պիտի մեռցնեն զիս, պիտի մեռցնեն զիս, Տոքթեոր, պիտի մեռցնեն զիս...

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ կա:

— Չեմ գիտեր, չեմ գիտե՞ր, ես ոչ մեկուն չարություն ըրած մարդ չեմ: Ահա տասը ծրե իվեր զիս կտանջեն: Բայց, հավատացե՛ք ինձի, Տոքթեո՛ր, կաղաչեմ, հավատացեք ինձի, ես պարկեշտ մարդ եմ, ես չէի մեռցնողը, ան ինքնիրենը մեռավ:

— Ան ո՞վ է:

— Մայրի՛կս, ալևոր մայրիկս, ան ինքնիրեն մեռավ...: Մյուսներն ալ ես չմեռցուցի, Տոքթեո՛ր, մյուսներն ալ:

— Բայց մյուսները որո՞նք են:

— Չավակնե՛րս, զավակնե՛րս...:

Ու ձայնը ավելի պզտիկացուց:

Ակռաները ավելի սեղմվեցան, կրճտացին, սոսկալի՛, սոսկալի՛:

Վիզը ծռած էր, գլուխը թեքած, դեմքին մեկ կողմը ճմռթկած, կծկտած, կզակները ուժգնորեն կղպված:

— Ասկե երեք օր առաջ էր, Տոքթեո՛ր, շաբաթ գիշեր մը անկողնիս մեջ աչքերս շկրցա գոցել: Պատուհանիս առաջքը մինչև լույս փսփսացին: Նախ երկու հոգի էին, հետո այդ երկուքը երեք եղան, շորս եղան, տասը եղան...: Աչքովս տեսած բաները կպատմեմ, Տոքթեո՛ր...:

— Ու կլսեի՞ր ալ:

— Անշո՛ւշտ, անշո՛ւշտ: Նախ փսփսուքներ միայն կիմանայի, խժտուքներ, սուլոցներ: Բայց վերջը հստակ հստակ լսեցի ամեն բան: «Ի՛ր մայրիկը խեղդեր է» կըսեր իրենցմե մեկը:— «Հարկա՛վ, հարկա՛վ» կըսեին մյուսները, «Ի՛ր զավակներն ալ ին՛ք մեռցուցեր է: Սանդուխ մը բերե՛ք, պատուհանեն ներս մտնելու է... չվան մը, դանակ մը, զգուշութ՜յն, զգուշութ՜յն...»: Սարսափահար դուռս բացի, դաշտերուն մեջ վազեցի, վազեցի, վազեցի, ու անձրևին տակ տեղ մը գետին ինկա, քնացա: Մյուս առտու երբ ելա՝ կզակս կղպված էր...:

Չայնը ճիգով դուրս կուզար ակռաներուն ճեղքին: Խոսքերը կբակվեին, կտարտղեին դուրս ելլելու համար:

Դեմքին վրա կապույտ ու սև ուռուցքներ կցցվեին, անհամար հարվածներու սարսափելի դրոշմները:

Ամբողջ գլուխը փաթթված էր ճերմակ լաթերու մեջ, որոնց տակեն արյունը թանձր կաթիլներով կբխեր, կտարածվեր, ճակատեն վար կարմիր ճամբաներ կգծեր:

Ի՛նչ կնճռոտ հանգույց մըն էր աս:

Ո՛չ, իր պատմածները ճիշտ չէին կրնար ըլլալ, և սակայն սուտ ալ չէին անոնք, քանի որ այնքա՛ն տառապանք ու սարսափ կար իր խավար աչքերուն խորը:

Ու այնքան սարսափ ու տառապանք կար իր խավար աչքերուն խորը, որ ան չէր նկարագրեր, այլ կապրեր իր տառապանքը:

Ան կապրեր սարսափելի մղձավանջի մը մեջ,— բաց աչքով մղձավանջ մը,— որ շաբաթե մը ի վեր սկսած ու դեռ չէր ավարտած:

— Շաբաթե մը ի վեր ականջիս մեջ կհայհոյեն, կպո-
ռան, կուլան: Աչքերս կվախնամ գոցելու, թարթիչներս հա-
զիվ փակած՝ կարմիր բոցեր ու արևներ իրարու կզարնվին:
Պատիս բոլոր խուցերեն փոքրիկ բաներ կվազվզեն, կքրքջան,
կդավադրեն: Սենյակիս մեջ սև, զազրելի միջատներ կան,
անկողնիս մեջ կեռուզեռեն, սրունքներես վեր կսողան, և
ուսերես վար կսահին...: Անցած գիշեր, գիշեր մը ամբողջ,
կոկորդես վար դիակի մազեր, երկար մազեր կլեցնեին...:

Կխոսեր նողկանքով, սարսափելով, խարխափելով: Իր
կղաված կզակին ետևեն կզգայի որ լեզուին ծայրը կդողդո-
ղար:

— Զեռքերդ բաց, ըսի:

Հազիվ թե բացած՝ տեսա որ մատներն ալ աննշմարելիո-
րեն դողդողալ սկսան:

Լեզվին ու մատներուն այս թեթև դողը հին գինեմոլութ-
յան մը ախտանիշը:

— Զուր կխմե՞ս, հարցուցի:

— Երբեմն, երբեմն...

— Տարի՞քդ:

— Տարիքս հիսուն, թերևս ավելի:

— Վիճա՞կդ:

— Կես մը ամուսնացած, կես մը ամուրի:

— Զավակնե՞ր:

— Վեց զավակներ ունեցա, չորսը գերեզմանն են:

— Մյուսնե՞րը:

— Մյուսները մայրիկն առավ ու փախավ:

— Բայց խեղճերը միջոց ունի՞ն ապրելու:

Դեմքը ճմռթկեց, ուսերը թոթվեց:

— Մայրիկնին գեղեցիկ կին է, ըսավ:

Բարոյական զգացումի այս աստիճան չգոյությունը.
եկավ ա՛լ ավելի հաստատել միտքիս մեջ հին գինեմոլության
մը ախտանիշը:

Որովհետև, ալքոլը միայն մարմինը չէ որ կփտեցնե,
այլև հոգին:

Եվ սակայն, օր մը կուգա, երբ այդ թունավորված, դիակնացած, աղբացած մարմնին մեջ հոգին կարթննա, կփոթորկի, կպոռթկա, ինքնիրմեն կնողկա ու ինքնիրմեն կսարսափի:

Տելիբիում քրեմենսը, այն սարսափելի դժոխքն է որ Գանթեի մը հանճարը պիտի շկրնար երևակայել, և որ յուրաքանչյուր գինեմուլ իր տառապանքին համար կկերտե:

Բաց աչքով մղձավանջ մըն է այս, որ ոչ թե գիշեր մը կտևե, այլ շաբաթ մը կհավերժանա: Ու տառապանքն այնքան մեծ է, ու հիվանդն այնպես համոզված է իր մղձավանջին իրականության, որ նախամեծար կհամարի անմիջապես մահանալ: Շատ մը անբացատրելի կարծված անձնասպանություններ՝ ուրիշ պատճառ մը չունին բժիշկներուն համար:

Ու այս մարդուն պարագան անոր համար հետաքրքրական էր, որ ան իր զառանցանքին մեջ իսկ ձերբակալված էր, առանց իր անձնասպանությունն ավարտելու ժամանակ ունենալու... վկա իր արյունաթաթախ գլուխը...:

— Երեկ գիշեր փողոցին մեջ քալած ատենս սևեր հագած մարդ մը տեսա: Ես այս մարդը կճանչնայի, շեմ գիտեր երբ, շեմ գիտեր ուր, բայց գիտեմ որ թշնամիս էր: Հետո անկյուն մը դառնալու՝ հատ մըն ալ ելավ, հետո հատ մըն ալ, հետո հատ մըն ալ: Ոմանք առջիս, ոմանք ետիս, ուր երթալս շփոթեցա: Զախ կողմս բաց պարտեզ մը կար, մեջը մտա, ու մութ տան մը խոհանոցը պահվրտեցա, կծկտեցա: Մութն իջեր էր: Ասանկ՝ երկար ժամ մը անցավ: Հետո դուրսեն ձայն մը փրթալ, կամաց կամաց սողալու պես խշրտոց մը՝ որ երթալով կմոտենար: Սարսափեցա, լույս վառեցի, պատուհանին ետև երեք դեմք երևցան, հետո նորեն, հետո նորեն...:

Ահա ճիշտ այդ միջոցին էր որ խոհանոցին անկյունեն կացին մը գտնելով, սկսած էր իր գլուխն այնպիսի սոսկալի հարվածներ իջեցնել՝ որ, իր անասնական աղաղակներեն արթննալով, տնեցիները ձերբակալեր ու հիվանդանոց առաջնորդեր էին զինք:

Հիվանդանոց առաջնորդեր էին, որպեսզի խնամեինք,

դարմանեինք ու ազատ արձակեինք այդ հոգւով մարմնով
թունավորված մարմինը:

Ազատ արձակեինք, որպեսզի նորեն խմեր ու նորեն
շնար ու ախտաւորներու նոր սերունդ մըն ալ հասցնէր...:

Տխո՛ւր արհեստ, տխո՛ւր պարտականություն...:

Այդ գիշեր երկար ատեն տանջվեցա խորհելով այն բո-
լոր աղետներուն վրա, որ այս մարդը ազատորեն պիտի
կրնար գործել:

Մինչդեռ... մինչդեռ նույն գիշերն իսկ՝ մղձավանջի նո-
պայի մը մեջ ան ինքզինքը մեռցուցեր էր:

Հետևյալ օրը, դիազննության սեղանին վրա փռած էինք
արդեն դիակը, քանի որ մեր դարմանատունը մեռնող անո-
քիկ հիվանդները մեզի կպատկանեին: Նեղ սղոց մը՝ պզտիկ
ճոճոցով երկուքի կկտրեր իր գանգը մեզի ցույց տալու հա-
մար ուղեղին ախտաբանությունը:

Բայց ահա դուռը կամաց մը բացվեցավ: Պատահատուն
մայր մը, երկու տղա...:

Գինովին նախկին կինն էր, որ իր էրիկին այցելելու եկեր
էր հիվանդանոց, ու դուռե դուռ զարնվելով՝ մինչև դիազննու-
թյան սրահն էր հասեր...:

Քար կտրեցավ: Հառաչ մը շկրցավ հանել կուրծքեն:

Իսկույն դուռը երեսին գոցեցինք: Ու սղոցին երկու ծայ-
րեն բռնած՝ երկու բժիշկ, իրարու երես նայեցանք ոճրագործ-
ներու պես:

Ու դեռ ականջիս մեջ է, թե ինչպես, դուրսեն, դռան ճեղ-
քեն, գինովին տղաքները կճզային.

— Հայրի՛կ, հայրի՛կ, քեզի նարինջ բերինք, հայրի՛կ...:

ՄԵՂՔԻՆ ՊՏՈՒՂԸ

Երբ մեղապարտ քաղաքին վրա կես-գիշերը կհնչեցնե իր տասներկու հարվածները, անասելի վախ մը կլեցնե տարփոտ խավարը:

Մարդը որ Աստծու պես կրնար ստեղծագործել, իժի մը պես կթունավորե հիմա: Սերը որ օրհնություն մըն էր, անեծքի մը կվերածվի:

է՛ն տաք համբույրները կկեղծեն, է՛ն անզուսպ կիրքերը կխարդախեն, է՛ն բուռն սերերը կնահանջեն, է՛ն արգավանդ արգանդները կամլանան...:

Անխոստովանելի վախն է ան, բայց անխուսափելի վախը, բոլոր օրինավոր ու ապօրեն գիրկընդխառներուն վախը, ամեն անկողիններու ու ամեն գիշերներու վախը, սերնդագործումի վախը...:

«Զգո՛ւյշ... զգո՛ւյշ...» կըսեն գիշերային զանգակները, որոնց ղողանջը հալած կապարի մը պես կանձրևե անբարիշտ քաղքին վրա...:

Բայց այս ամուլ քաղքեն անդին արգասաբեր գյուղերը կան. այս թաքթաքուր տուններեն անդին հուռթի անտառները կան. այս սալահատակ փողոցներեն անդին թավշային մարգերը կան, ու ուռճացող հողերը կան, ու ամբո՛ղջ երկնագունդը կա՝ հղի կնոջ մը պես ուռեցած...:

Հո՛ն Բնությունը իր մայրական գիրկը կբանա պարզ ու մաքուր հոգիներու համբույրին: Հո՛ն դեռ Սիրո մեծ տռամը կկատարվի այնպես ինչպես հազարներով տարիներե ի վեր

մարդկության առաջին զույգը ըմբռնեց ու գործադրեց զայն՝ բնական, ճակատագրական ու հավիտենական...:

Հո՛ն նվիրվեցավ լերան աղջիկը իր քաղքենի սիրահարին:

Գարնանային գիշեր մըն էր, առանց լուսնի: Անտառին մթությունը իրենց սիրտը կտրոփեցներ: Խոնավ շունչ մը կարտածորվեր հողեն՝ բույրով ու ավիշով ծանրըցած: Տարօրինակ բույսեր՝ մութին մեջ հողի կառնեին, կշռնչեին, կշարժըտկեին կյանքի գալարումներով:

Գեռատի սիրահարները շունչ շունչի տվա՛ծ, խորասուզվա՛ծ, քարացա՛ծ, կոկոններուն փթթիլը կլսեին, տերևներուն շոյվիլը կզգային, ճյուղերուն իրարու երկարիլը կտեսնեին:

Գաղջ թացությունը իրենց երեսները կշոյեր տիեզերական համբույրի մը պես: Անոնք հափշտակված ականատեսներն էին ահագին տուամի մը՝ ուր մութ ու լուռ ստեղծագործություն մը, աստվածային ու հավերժական աշխատություն մը կկատարվեր: Հոն նյութ ու բույս՝ համր դերակատարներու պես՝ անհուն կյանքը կբեղմնեին...:

Գիշերը հառաջացեր էր: Ծառերու ետին արյունոդ քանի մը լոյսերը մարեցան: Գյուղը կքնանար: Հեռվե հեռու զանգակի մը տասներկու հնչյունները միջոցին մեջ մաղվեցան: Ժամը՝ տիեզերքին բազկերակը՝ կանգ առավ...:

Երբոր ամեն բան լսեց, հանկարծ ճյուղերը դողդողացին: Տերևներու տակեն երկար սարսուռ մը անցավ: Անտառին մեջ, հանկարծ, կենդանիի մը ստվերը առաջ նետվեցավ, զգուշավոր ու իրենցմե քայլ մը անդին կանգ առավ: Իր անհամբեր սրունքները եղեգի մը պես կդողային. իր փայլուն մուշտակը հարսի մը պես կպսպղար: Որքա՛ն լիզվեր, հարդարվեր, մուշկաբուրվեր էր:

Ահաբեկ սիրահարները բոլորովին անշարժացան: Բայց ահա անտառին խորքեն մեղմ սուլոց մը լսվեցավ, հուզում մը լեցուց միջոցը, ու կենդանին տեգի մը պես դեպի հոն սլացավ:

Քաղքենի սիրահարը այլայլեր էր. բայց լերան աղջիկը բնազդաբար ամեն բան հասկցավ.

— Կլսե՛ս, ըսավ, արուն իր էգը կկանչե...

Կարծես ինքն ըլլար գիշերային թաքթաքուր հարսանիքին վազող եղնիկը: Ամբողջ խորհուրդ մը արթնցավ իր մեջ, գաղտնի ու դեռ իրե՛ն իսկ անծանոթ խորհուրդ մը, տասնյոթ գարուններե ի վեր իր մեջ հասունացող իգության խորհուրդը:

Մթության մեջ իր շրթները արվին շրթները փնտռեցին, բազուկները բազուկներուն գալարվեցան, շունչերն իրար խառնվեցան, անշարժացան, նուշնացան...:

Բայց հեռվեն խուլ աղաղակ մը լռությունը վրդովեց, սարե ի սար զարնվեցավ, կրկնվեցավ, մեծցավ, խորունկցավ, ամբողջ գիշերը լեցուց, տիեզերական ու ահագին բարբառ մը եղավ, ամբողջ բնությունը սարսուացուց, ու այդ բոլոր մթին արգասավորումներուն իմաստ մը տվավ...:

Այլանդակ գոչուն մ'էր ան, անբան անասունի սիրտ բզբտող պոռչտուք մը, որ փրկության շեփորի մը սրությունը ու անեծքի որոտումի մը ծանրությունը ուներ: Առաջին մեղքեն վերջ՝ կարծես Եհովա՛ն որոտար իր ահավոր նզովքը...:

Լերան աղջիկը դարձյալ հասկցավ. բայց այս անգամ տժգունեցավ. այդ ազդարար գոչունը ազարակեն կուգար. իրենց հղի կովը «կծներ ցավով...»:

Ամիսներ վերջ, նուշն ազարակին մեջ, նոր մայր մըն ալ կտառապեր, ինքը, լերան աղջիկը:

Ես շսեցի կենդանիին գոռյունը. բայց այս աղջկան ճիշերը անկարելի ճիշեր էին, անմարդկային, աներևակայելի ճիշեր.

— Մեռցուցե՛ք զիս... մեռցուցե՛ք զիս...

Խրճիթին բոլոր փեղկերը գոցված, բոլոր ծակերը խցված էին որպեսզի ձայնը շարթնցներ գյուղը: Մամիկ մը, արյունոտ ձեռքերով ճնշեր, ճմլեր, ճանկեր էր անիծապարտ արգանդը՝ մեղքին պտուղը վիժեցնելու ճիգով:

— Մեռցուցե՛ք զիս... մեռցուցե՛ք զիս... կպոռար աղ-
ջիկը անընդհատ:

Կոնակին վրա պառկած գտա զինքը: Գլուխն ետև նետած,
միայն երկու ծունկ ու փոր մը կցցվեին անկողնեն, անհու-
նորեն ուռեցած փոր մը որ ճմլիկ-ճմլիկ կարմրեր ու կապուտ-
ցեր էր: Իր երկու սրունքներուն մեջտեղեն, փոքրի՛կ ու վար-
դագո՛ւյն ձեռք մը կկախվեր, երեսայի պաշտելի ձեռք մը,
կյանքին բռնվելու ճիգով մը...:

Հիմա ամբողջ աշխատություն մը պետք էր՝ մամիկին
ըրածը շտկելու, արգանդին մեջ մանուկը շրջելու, գլուխը
դուրս հանելու համար:

— Մեռցուցե՛ք զիս... մեռցուցե՛ք զիս... կպոռար խեղճ
աղջիկը, իր տասնյոթ տարիներուն ամբողջ ուժովը:

Բայց այդ հոգնած, թուլցած որովայնին մեջեն երբեմն-
երբեմն ահագին ճիգ մը կանցներ, մանուկը լույս աշխարհ
հանելու բնազդական ճիգ մը: Այն ատեն ամբողջ մարմինը
գերագույն ուժով մը կկծկտեր: Դեմքը, ակռաները, թևերը,
մատները, ստինքները, ծունկերը, ջիղերը, մկանները, ոսկոր-
ները ամբողջ գործարանները միայն արգանդ մը կըլլային,
ահագին ու ցավագին արգանդ մը որ վայրկյանե վայրկյան
պիտի ճայթեր:

— Մեռցուցե՛ք զիս... մեռցուցե՛ք զիս...

Բայց ահա հանկարծ, ճգնաժամային ճիգի մը մեջ, տղան
ուժգնորեն դուրս խոյացավ:

Մեղքի՛ն պտուղը: Բայց որքա՛ն կծկտած, ճմռթկած,
ճզմված էր ան: Պզտիկցած ծերունիի խորշոմած գլուխ մը...:

Վայրկենաբար, կարծես հրաշքո՛վ, մոր ճիչերը դադրե-
ցան, ցավերը անէացան: Անհուն տառապանքեն վերջ, ան-
հո՛ւն երանությունն էր հիմա. դժոխքեն վերջ դրախտը...:
Բնազդային շարժումով մը բազուկներն ինձ երկարեց զավա-
կը համբուրելու համար.

— Բայց մեռեր է... պոռաց հանկարծ:

— Ոչ թե մեռե՛ր է, այլ մեռցուցեր եք..., ըսի:

— Աստվա՛ծ իմ, Աստվա՛ծ իմ... ու որքա՛ն սիրունիկն է,

ու որքա՛ն գեղեցիկ... անուշիկս, աղվորս, հոգիս, աշերդ բա՛ց, աշերդ բա՛ց...

Ու մեղմորեն սկսավ լալ մշիկ-մշիկ:

Ի՞րն էր հանցանքը:

Նկարագրեց ինձ անտառին գիշերը, հարսի պես անցնող էգ կենդանին, ու հետո հղի կովին աղաղակը: Պատմեց թե ինչպե՛ս իր սիրահարը՝ առողջության համար լեռ եկած ուսանող մը՝ իր հղությունը տեսնելով քաղաք փախած էր: Ըսավ թե ինչպե՛ս իր հարազատ եղբայրները՝ ինքզինքնին անարգված զգալով՝ շէին ուզեր իր հետ խոսիլ, ու հիվանդության պատրվակով՝ շէին ներեր որ տունեն դուրս ելլա ան՝ շցուցադրելու համար իր մեղապարտ որովայնը: Նկարագրեց թե ինչպե՛ս իր ծնողները՝ դեռ հղության վախճանին շսպասելով՝ շտապած էին դայակի մը միջոցով խլելու դեռահաս երախան:

Խե՛ղճ փոքրիկ աղջիկ: Ու խորհիլ որ պզտիկ անգաղտնապահություն մը բավ էր զայն մարդկային արդարության հանձնելու ու մարդասպանի մը պես դատապարտելու: Որովհետև օրենքին առջև՝ դեռ շժնած երեխա մը կամ հարյուրամյա ծերունի մը մեռցնել՝ հավասար ոճիրներ են:

Բայց շէ՞ որ անիրավ մարդկությունը ինքը մեռցուցեր էր այս միամիտ աղջկան կուսությունն ալ, սերն ալ, սիրտն ալ, պատիվն ալ, զավակն ալ...:

Քանի՛ քանի՛ տեղեր կգործվին այս անանուն ոճիրները. քանի՛ դեղեր կգործածվին այս խեղճ տղաքներուն դեմ. քանի՛ կոյուղիներ կխցեն անոնք. քանի՛ բժիշկներու ոգելից շիշերուն մեջ կպահվին այս մեղքին պտուղները...:

Ու դեռ որքա՛ն երջանիկ են այս տղաքները բաղդատմամբ այն մյուսներուն, որոնց մայրերը՝ արգանդնին շարչրկելով՝ հրեշներ կհասցնեն բժշկական վաճառականության համար...:

Օր մը պիտի գա որ մարդկությունը պիտի ըմբռնե թե մեղքի տղա չկա. ամեն տղա որ կծնի, օրհնյա՛լ է. ու նորածին երեխա մը ավելի կարժե քան իր ծնողը, լավագույն բա-

րեշրջումի մը արշալույսն է ան որ կժպտի, և որ կխեղդենք
դեռ շճնած...:

Օր մը պիտի գա որ բոլոր կեղծ վայելքներեն զզված՝
մարդկութիւնը պիտի ըմբռնե թե իր գերագույն պարտակա-
նութիւնն ու իր գերագույն երջանկութիւնը սերն ու սերնդա-
գործութիւնն են...:

Բայց այդ օրը դեռ հեռու է:

Ու մեղապարտ քաղքին վրա երբ կես-գիշերը կհնչեցնե
իր տասներկու հարվածները, անխոստովանելի վախը կլեցնե
տարփոտ խավարը...:

Լոզան, 1913

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԶԳԱՅԱՐԱՆՔ

Հանդիպած առաջին աշակերտին հարցուր թե որո՞նք են մարդկային զգայարանքները: Առանց տարիքի խտրության նո՛ւյն պատասխանը պիտի ընդունիս:

— Տեսանելիք, հոտոտելիք, ճաշակելիք, լսելիք, շոշափելիք...:

Եվ սակայն ամեն մարդ գիտե թե ուրիշ զգայարանք մ'ալ կա, վեցերորդը, այն որուն մասին չի խոսվիր և որ աշխարհ կկենսավորե:

Դպրոցները, կլուեն, իր անունը անպատշաճ է: Ազատորեն կարենալ խոսելու համար՝ իր պաշտոնին հարմար անուն մը տանք, ու համարձակորեն կոչենք զայն սիրելիք:

Բոլոր ճաշակելիքներեն ու հոտոտելիքներեն ավելի կարևոր է ան: Իրմե՛ կախում ունի որ երջանիկ կամ թշվառ, առողջ կամ տխեղծ մարդկություն մը ծնի:

Կյանքի բոլոր հարցերուն մեջ ամենեն առաջինն է սեռական հարցը: Բնագետներն ու ընկերաբանները կհամաձայնին կրկնելու թե է՛ն դժվար խնդիրն է ան:

Բայց ի՞նչ կընենք մենք, ընտանիքի հայրերս:

Կթողունք որ տղան ինքնիրենը լուծե այդ կնճռոտ հանգույցը: Ու մեր կողմե կբավականանանք միայն իր մեջ ներմուծելով զզվանքի ու ամոթխածության գաղափարը: Սեռային տգիտությունը իբրև անհրաժեշտություն և իբրև սրբություն կնկատենք:

Սակայն օր մը պիտի գա — անխուսափելի՞ օրը — երբ

մեր շրսածը փողոցին տղաքները պիտի ըսեն, ու որքան հո-
ռի կերպով...:

Վա՛յ այն ատեն այդ տղուն:

Ծնողքին դավադիր լուծյունը, ընկերներուն ոճրապարտ
մեղսակցությունը, արդիլված բան մը ընելու գիտակցությունը
իրար միանալով՝ երեկվան հրեշտակը այսօրվան իժին պի-
տի վերածեն:

Զեմ համարձակիր նկարագրելու թե այնպիսի տարիքի
մը մեջ երբ պատանիին ջղային դրությունը դեռ հազիվ կազ-
մակերպվելու վրա եղող նուրբ — ամենանո՛ւրբ — դրություն
մըն է, ի՛նչ ահավոր ավերներ կգործեն այդ անվերջ ու անա-
նուն ցնցումները:

Սակայն վտանգը միայն մարմնական չէ, այլ հոգեկան:
Ո՛չ թե միայն իրենց ֆիզիկական առողջությունը կխաթարեն
անոնք, այլ նաև իրենց բարոյագա՛ն՝ առողջությունը, իրենց
նկարագիրը, իրենց զվարթությունը, իրենց սրբությունը:

Այսպես, երիտասարդ մը որ դպրոցեն կելլե, վարդ մըն
է որ իր բույրը կորսնցուցած է, և որուն բոլոր թերթերը
փրթած են: Եթե դեռ միակ թերթ մը ունի, ան ալ առաջին
ցնծուհին պիտի փրցնե, այնպես որ փշալից կոթ մը միայն
պիտի մնա իր ապագա կնոջ ձեռքը...:

Որովհետև, — ինչո՞ւ չէ, — այդ տգետ պատանին, որ
ո՛չ մեկ առողջապահիկ կանխազգուշությունով չզինեցինք, վա-
ղը, սիրելու խաբկանքով, համբույրի մը փոխարեն պիտի
ստանա ախտերուն էն սարսափելին, և դարմանվելու խաբ-
կանքով՝ կրկնորեն պիտի զոհվի այն տիտղոսավոր շառլա-
քաններուն որ բժշկությունը պոռնկացուցին...:

Ահա թե ինչպե՛ս՝ ամոթի և մեղքի պատրվակով՝ թույնի
անդբյուր մը կդարձնենք այն զգայարանքը, որ ամենեն իրա-
կան երջանկության գործիքն է՝ Բնության կողմե մեզի
նվիրված:

Զգուշությո՞ւն: Զստորնացնենք, չխաթարենք, չբթացնենք
զայն, սեռական զգայարանքը:

Կենդանական աշխարհին մեջ քանի՛ քանիներ կան որ

միայն այդ զգայարանքով ու միա՛յն այդ զգայարանքին համար կապրին:

Ո՛վ չի ճանչնար էֆեմեր թիթեռնիկը, այն շնորհալի թիթեռնիկը որ ամառ գիշերներ կուգա ձեր լապտերին շուրջ բացխփելու իր թեթև թևերը: Ան կապրի ամենեն կարճատև ու ամենեն գեղեցիկ կյանքով որ կարելի ըլլա երևակայել: Ճաշակելիք չունի, չի կրնար ուտել, քանի մը ժամեն պիտի մեռնի. բայց պիտի մեռնի ամենեն բնական, ամենեն իդեալ մահով, առանց ծերանալու, առանց հիվանդանալու, առանց ցավելու...: Երջանի՛կ թիթեռնիկ. սնունդի պետք չունի, որովհետև ստամոքս չունի. կյանքի հոգ չունի, որովհետև իր օրերը համրված են: Իր միակ զբաղումը սերն է. ան պիտի բարձրանա եթերին մեջ, իրեն պես Վաղամեռիկ թիթեռնիկ մ՛աչ պիտի գտնա: Ու պիտի սիրե, ու պիտի մեռնի իրեն նվիրվելով...: Ան պիտի իրականացնե բանաստեղծին երազը. «Մնի՛լ սիրել, մեռնի՛լ...»:

Իրեն համար չէ Շամֆորոն սերը, այն սերը որ «երկու մաշկեռու հպումն է» և որ այլասերած մարդկություն մը միայն կրնար հնարել:

Հազար դարերու քաղաքակրթությունով մը Բնութենեն հեռացած մարդկային սրտին մեջ անգամ՝ տեսեք թե ինչպիսի ճոխ ծաղիկներով կպճնվի ան.—

«Էն թշվառ ուղեղին մեջ թողեք որ սերը քսանչորս ժամ աշխատի, ու ահա թե ինչ պիտի գտնեք հոն, կըսե Ստենդալ: Չմեռայի՛ն տերևաթափ ճյուղ մը կնետեն Սալցբուրգի աղահանքի մը մեջ, և երբ քանի մը ամիս հետո զայն դուրս կքաշեն, այնպիսի պսպղուն բյուրեղներով ծածկված է, աղամանդներու այնպիսի անհունություն մը պճնած է ամենափոքր ոստերն անգամ, որ անկարելի է ճանաչել նախկին ճյուղը...»:

«Երևակայություն» պիտի ըսեք: Ազատ թողեք երկու սիրահարները որ Բնության ձայնին հետևին, ու պիտի տեսնեք թե ի՞նչ գեղեցիկ իրականություն է այդ երևակայություն կարծվածը:

Հոգվույն և մարմնին այնքան սեղմ ու փոխադարձ ազ-

դեցությունը մարդկային ուրիշ ոչ մեկ գործունեութեան ատեն կարելի է տեսնել:

Միսին մեջ այնպես մը կփոթորկի հոգին՝ որ ոսկորներուն ամենեն անշարժ բջիջներն անգամ վայրկյան մը իրենց ապրիլը կզգան:

Արուն ու էգը, սերն ու սեռը, մարմինն ու հոգին իրար խառնվելով՝ միանգամայն Տիեզերքին ու Աստուծոյն կխառնվին:

Մարդկային ո՛չ մեկ զգայարան, կենդանական ո՛չ մեկ գործողություն, բնագիտական ոչ մեկ երևույթ այնքան խորհրդավոր է:

Այդ գերագույն վայրկյանին, է՛ն սև մարդը արշալույսներ հրդեհելու ընդունակ հրաշեկ հոգի մը կըլլա: Էն ստոր մարդը կհավաքե ինչ որ կա իր մեջ լավագույն՝ կուսական կաղապարի մը մեջ նետելու համար զանոնք:

— Վայրկենական ցնցո՛ւմ մը... կըսե Մարք Օրել:

Բայց այդ մեկ ցնցումը անհունները կդողացնե ու հավիտյանները կբեղմնավորե...:

Այսպես է սերը. մաքուր, առողջ, բնական սերը:

Իմաստութի՞ւնն թե հիմարություն. չեմ գիտեր: Կզգամ միայն որ մարդկային ամենաբարձր արտահայտությունն է ան: Անո՛վ է որ Աստված մեր մեջ կհայտնվի. Աստված սեր է:

Պատրաստենք մեր զավակները այդ մեծ օրվան համար: Ու սորվեցնենք իրենց Վերածնունդի առաջին օրենքը.

Առողջ սեր, առողջ սեռ:

ՄԵՌԵԼԻ ՄԸ ՆԱՄԱԿԸ

Անծանոթուհիի մը նամակին, կխնդրեմ, բարի Տոքթեոր, ներողամիտ եղեք:

Ու հավատացեք որ եթե աչքիս առջև, մահվան ստուգությունը շլար, երբե՛ք, երբե՛ք պիտի չկրնայի, պիտի չհամարձակեի բառ մ'անգամ գրելու:

Բայց ինձ կթվի թե ձեզի գրելով, — հակառակ որ անծանոթ մըն եմ ձեզ, — ինե մաս մը պիտի ապրի, ու իմ օրինակս տարեկից աղջիկներուս սրտին պիտի հասնի:

Կուզե՞ք ով ըլլալս գիտնալ, Տոքթեոր:

Ես փոքրիկ դժբախտ Տիկին մըն եմ. հարս մը ու գրեթե որբեայրի մը արդեն. հիվանդ մը և մոտ օրեն դիակ մը...

Ժամանակ մը կար սակայն երբ ես ալ զվարթ ու կայտառ աղջիկ մըն էի: Կուսական շրթներուս վրա ճերմակ ժպիտը կբողբոջեր նարնջենիի ծաղիկներու պես:

Ժամանակ մը կար երբ արյունս ոգելից ըմպելիի մը պես կՖշար ու կգինովցներ սիրտս: Երիտասարդությանս, գեղեցկությանս, իդեալիս ամբողջ հպարտությունն ունեի իմ անձիս վրա:

Ժամանակ մը կար երբ թռչունի պես ազատ էի, լույսի պես զվարթ, ու Աստուծո պես ամենակարող կկարծեի ըլլալ...:

Այդ ժամանակը — կարծես թե դարեր անցեր են վրայեն — դեռ հազիվ տարի մը առաջ էր:

Այս մեկ տարվան մեջ՝ մարդիկ ժամանակ գտան զիս

ամուսնացնելու, արգանդես երկու զավակ վիժեցնելու, հոգիս դժոխքի վերածելու, մարմինս՝ դիակի...:

Ճիշտ է որ ամուսնութենես առաջ արդեն ես կզգայի, գիտեի որ տկար էի: Ծունկերս կկտրվեին, ախորժակս կգոցվեր, ձայնս կխղվեր, գուշնս կդեղներ: Ավելի սրտիս ուժովը կապրեի, քան թե մարմնիս ուժովը...:

Ա՛խ, Տոքթեոր, եթե գիտնաք որ հուշսի ի՞նչ լեռներ կան ամենահետին աղջկան մը իսկ սրտին մեջ, այն ատեն միայն պիտի հասկնաք թե շյուղի պես նիհարցած կույսերը դեռ ինչո՞վ կապրին...:

Սակայն, օր մը Եգիպտոսեն մարդ մը եկավ, որ ո՛չ տեսած, ո՛չ դպած էի, և որ ամբողջ հույսերս փլցուց, սրտիկս շորցուց:

Նախ ծնողքս տարտամորեն ըսին որ մեզի հեռավոր ազգական մըն է ան: Բայց հետո, այդ հեռավոր ազգականությունը ավելի մոտեցնելու խոսքեր եղան: Պառավ մամիկ մը որ այս առթիվ հրավիրվեր էր,

— Ձեր աղջիկը կելիճիկ է, ըսավ. կելիճ ըրեք որ աղեկնա...:

Բայց ես գաղտնաբար բժշկի մը ոտքը ինկա. աղաչեցի, լացի որ ճշմարտությունն ըսե ինձի:

— Աղջի՛կս, ըսավ բժիշկը, — դեռ իր բառերը ականջիս մեջ են մահվան վճիռի մը պես ծանր, — աղջի՛կս, դուն դեռ թոքախտավոր չես, բայց եթե ամուսնանաս՝ պիտի թոքախտավորվիս, ու եթե զավակ մը բերես՝ պիտի մեռնիս...:

Բայց Եգիպտոսի մեջ հարստացած մեր ազգականը կերևի, թե անմիջական պետք ունի եղեր իմ բերելիք դրամօժիտիս՝ իր ծխախոտի վաճառականությունը փրկելու համար:

Ինձի պես նիհար, վտիտ, անարյուն էակ մը, առա՛նց կանխազգուշական պատվերի մը, առա՛նց բժշկական ծանոթության մը, — դեռ 16 տարու էի այն ատենը — հանձնեցին տգետ ու հեռավոր մարդու մը ձեռքը, որ ուզածն ըներ ինձմով:

Դեռ հազիվ նոր հարս էի, դեռ հազիվ մեղրալուսինս

էի մտեր, — Ի՞նչ սև մեղրալուսին, Աստված... — երբ արդեն սկսա զգալ մայրական գալարումները:

Բայց նիհարությունս ա՛յնքան շատցավ, ու արյունս այնքան քիչցավ, այնքա՛ն մահատիպ եղա ու տժգուլն, որ սարսափած՝ ստիպվեցան արգանդես խլել առաջին համբույրին զավակը...:

Ասոր վրա, ա՛յնքան անարյուն, ա՛յնքան անուժ եղա, որ հալած մոմի մը պես անկարող էի կանգուն մնալու:

Ի՞նչ պիտի ըսեք ուրեմն, եթե գիտնաք որ՝ այսպիսի պալմաններու մեջ ուր անկողնին գամվեր էի կես մեռել, կես-ողջ, ամուսինս երկրորդ զավակ մըն ալ կձոներ ինձ, երկրորդ համբույրին զավակը...:

Ու նոր հուսահատություն, ու նոր ճիշեր, ու նոր վիժում, ու նոր արյունախոնում:

Միայն թե այս անգամ արյունը բերնես ալ կու գար...:

Ճարահատ, զիս մինչև հոս բերին, զվիցերական սարերուն մեջ սանատորիում մը դրին, եթե ոչ բուժվելու, գոնե իմիններս շվարակելու համար...:

Ու ես հոս, միսմինակ, յուղարար շունեցող կանթեղի մը պես, օրե օր, կաթիլ կաթիլ կմեռնիմ...:

Կմեռնիմ, բարի՛ Տոբթեոր, ու կուզեմ ապրիլ:

Սիրտս — դեռ տասնյոթ տարու է սիրտս — դեռ չէ վարժված մոտալուտ ու անխուսափելի մահվան:

Կուզեմ ապրի՛լ: Կուզեմ ապրի՛լ՝ չնայելով որ կյանքը լիքն է հիասթափություններով ու դառնություններով: Կուզեմ ապրի՛լ՝ չնայելով որ ամեն քայլափոխիս կեղծիքն ու շարիքը, եսասիրությունն ու շահամուտությունը կցցվին դիմացս:

Կուզեմ ապրի՛լ, ու կզգամ թե կմեռնիմ:

Իմ ծանր օրերուս այնքան ուժ ի գործ դրած եմ, Տոբթեոր, հոգիս մարմինիս մեջ պահելու համար, — մանավանդ որ կույր հավատացող մըն ալ չեմ անդիի կյանքին — այնքա՛ն անգամ բռունցներս սեղմելով կովեր եմ՝ «պիտի շմեռնիմ, պիտի շմեռնիմ»՝ կրկնելով...:

Բայց կտեսնեմ որ զո՛ւր է: Այս անիծված հիվանդության շրջանը այնքան երկար է որ մարդ ակամա կհուսահատի:

Սիրտս ապրելու համար հույսի պետք ունի, ինչպես կանթեղը՝ յուղի:

Հույսի բառ մըն ալ ինձի՛ գրեցեք, բարի՛ Տոքթերո: Ու շուտով գրեցեք. կվախնամ որ ա՛լ օրերս համրված ըլլան:

Եթե դարման մը չունիք հոգեվարք մը ապրեցնելու, գոնե հույսը տվեք թե հիշատակս պիտի ապրի:

Երբոր մեռնիմ, պիտի ըսեք — խոստացե՛ք ինձ — պիտի ըսեք աղջիկներուն ու մայրերուն թե Արմինեն ինչե՞ն մեռավ: Իմ անունս Արմինե է:

Հ. Գ. — Վերի նամակը գրած օրես ի վեր երկու ամիսներ անցան ու դեռ չէի համարձակե՛ր զայն թղթատարին հանձնելու: Բայց այսօր մահվան արագությունը համարձակություն կուտա ինձ:

Այսօր իմ տարեդարձս է, վերջին տարեդարձս: Այսօր իմ անմեղության տասնըութը տարիները կթաղեմ ճերմակ վարդերու պես:

Բախտի բերումով ալ, այս գիշեր, վարը, մեր պանդոկին մեջ երեկույթ մը սարքված է, կարծես հատկապես ինձի համար:

Բժիշկները զիս բացարձակ անշարժության դատապարտեցին: Բայց անդիմադրելի ցանկություն մը ունիմ աչքերս երջանիկ պատկերներով լեցնելու՝ վերջնականապես փակելե առաջ դանոնք: Կուզեմ տեսնել ուրախ զույգեր, լուսողող սրահներ, ժպտուն տիկիներ...:

Բայց հազիվ թե անկողնեսս վար նետված՝ արտակարգ սարսուռ մը, հանկարծակի հուզում մը կուրծքս կսեղմե: Բերնիս մեջ տաք հեղուկ մը, արյունի համ մը կա...:

Մարմինս փուռ-փուռ, ծունկերս կտրված, հազի՛վ ուժը կունենամ մինչև հայելիիս առաջը վազելով բերանս բանալու... մորթված աղավնիի արյունաթաթախ բերան մը...:

Սարսափահար անկողին կնետվիմ: Կուզեմ քնանալ, մեռնիլ, շտեսնել, չզգալ:

Բայց աչքերս չեն գոցվիր: Վարի դահլիճներեն, դռան
ճեղքերեն օրորող երաժշտության մը հեքը կհասնի...: Կարա-
պի երգը...:

Այս վայկյանիս՝ երեկույթին մեջ կպարեն, կուրախա-
նան, կսիրեն...:

Ես անկողնիս մեջ կծկտաժ, խղղուկ-խղղուկ կու լամ,
կարմիր կու լամ, արյուն կու լամ...:

Կուզեմ ապրի՛լ, կուզեմ ապրի՛լ, Տոթթեո՛ր...:

ԾԱՐԱՎ ՄԱՐԴՐ

Շատեր տեսա, շատեր տեսա արտասահմանի տիպարներուն մեջ, բայց այս մեկին նման հատ մըն ալ չեմ կարծեր որ գտնվի:

Առաջին անգամեն արդեն ամբողջ ուշադրութիւնս իր վրա խտացաւ: Լա Փե դարեջրատան մեջ նստեր էի գիշեր մը: Երաժշտութեան, ծովսի ու բաժակներու ծովուն վրա ծփացող նայվածքս հանկարծ՝ հարչուրավոր դեմքերու մեջեն՝ իր դեմքին վրա կանգ առաւ:

Զույգ մը խոժոռ պեխերու ետին պահվրտած ճերմկոտիկ ու բարակուկ դեմք մը... Երկու սպառնական նիզակներու ետին ապաստանած հիվանդադին Սուլթանի մը պես հալումաշ:

Գավաթ մը գարեջուրի առջև ժամերով նստեցաւ: Նստեցաւ մի'ս-մինակ, շի'փի-շիտակ, փայտ կլլած մարդու մը պես: Պեխին մե'կ մազը, ձեռքին մե'կ մատը տեղեն շերերաց: Իր գավաթ մը գարեջուրին մեջ նայեցաւ, նայեց'աւ, նայեցաւ, ծովերուն խորութիւնը հաշվող մարդու մը պես: Ու հետո, առա'նց կաթիլ մ'անգամ տանելու իր շրթներուն, — թերևս իր պեխերուն զինվորական շարքը չավրելու համար, — ելավ գնաց:

Եթե այսքանն արդեն չի՛ դարմացներ քեզ, պատճառն այն է որ դուք ձե'ր աչքով շտեսաք զինքը: Ամեն պարագային ես այդ գիշեր այդ մարդեն բոլորովին մագնիսացա: Անիկա հեռվեն ծծուն թուղթի մը պես քաշեց, ծծեց իմ աչ-

քերուս ամբողջ ուշադրութիւնը՝ առա՛նց որ ինքը անգամ մը իմ կողմս նայեր:

Մյուս գիշեր քիչ մը ավելի կանուխեն գացի նույն գարեջրատունը: Նույն մարդը նորեն հոն էր, նույն աթոռին վրա նստած ու նույն խոժոռ պեխերուն ետին ապաստանած: Նորեն իր բաժակ մը գարեջուրին նայեցավ, նայեցավ, նայեցավ: Ու հետո, երբոր քոլոր պղպշակները մեկիկ մեկիկ ֆշրտացին ու սմբեցան, և երբ բաժակին պաղ-պաղ քրտինքները տաքցան ու հալեցան, նոր բաժակ մըն ալ ապսպրեց, նայեցավ, նայեցավ, նայեցավ, ու ելավ գնաց:

Մյուս օր ու մյուս օրերը ավելի ու ավելի կանուխ գացի հոն, ավելի մոտիկ նստելու համար այս հիվանդոտ սփինքսին: Բայց միշտ նույն բանը միայն տեսա:

Իր որոշ ժամուն դարեջրատունեն ներս կմտներ. դուռին ու պատուհանին միջև զգուշավոր հեռավորութիւն մը կընտրեր՝ օդի հոսանքներուն շենթարկվելու համար. առանձին սեղան մը կզատեր հոն, ու... չլր՛խկ... աթոռին վրա կնստեր տոպրակ մը ոսկորի պես:

Վերարկուն բնավ չէր զատեր կոնակեն, թերևս իր նստատեղիին ոսկորները շցավցնելու համար: Բայց ինչո՞ւ իր գլխարկն ալ չէր հաներ բնավ, ու ինչո՞ւ մանավանդ այս հաստ կաշիէ ձեռնոցները այս ամառ օդերուն...: Անոնք այնպես անխախտ կերպով փակցված, կոճկված էին իր ձեռքերուն վրա՝ որ կարծես ա՛լ իր մարդակազմութեան մաս կկազմեին: Ինչո՞ւ բնավ չէր հաներ զանոնք. բորո՞տ էր արդյոք...:

Այսպես կնստեր ան միս-մինակ, շիփ-շիտակ, բացարձակորեն անշարժ, երբեմն-երբեմն ջղային աչք մը քթթելով իր առջևի գարեջուրին: Ու հետո, առանց ժամացույցը հանելու, բայց միշտ ու ճիշտ նույն վայրկյանին, կարծես զսպանակ մը մղվելով, , կելլեր կերթար:

Հետաքրքրութիւնս երթալով այնքան ավելացավ այդ խորհրդավոր ձեռնոցներուն, գլխարկին ու գարեջուրներուն շուրջ, որ օր մը որոշում տվի անպատճառ գիշերն իրեն քով երթալ ու որևէ պատրվակով մը հետը խոսիլ:

Սակայն այդ գիշերն իսկ, այդ զարմանալի մարդը՝ կարծես թե գուշակելով իմ որոշումս՝ զարեջրատուն ոտք շկոխեց: Ու այսպես շաբաթ մը, երկու շաբաթ, երեք շաբաթ անցավ: Մտածեցի թե անշուշտ օտարական ճամբորդ մըն էր ան՝ որ մեկնեցավ մեր քաղաքեն՝ քիչ մըն ալ ուրիշ տեղ ապսպրելու համար իր դյութական գարեջուրները:

Բայց ահա օր մը, բնա՛վ շսպասած մեկ վայրկյանիս — բժշկութեան մեջ երբեմն կպատահին այս անակնկալները — զիս հրավիրեցին մասնավոր դարմանատուն մը՝ հայ հիվանդի մը համար: Ու ի՛նչ մեծ եղավ զարմանքս երբ ինքզինքս հանկարծ դեմ դեմի գտա այս կենդանի սփինքսին հետ...: Վերջուպե՛ս պիտի կարենայի մոտեն դիտել այս վագրին գլուխը:

Վագրին գլու՛խը: Գլխարկ շուներ հիմա, ու վեց թել մագեր՝ իր շլինքեն, ականջներեն, ու թևերուն տակեն երկնցնելով բերեր, դարձուցեր, փակցուցեր էր ճակատին շորս կողմը, ու այդպեսով բարակ կեղծամ մը ձևացուցեր էր, որուն տակեն դեղինեն կանաչի զարնոզ գանկ մը պահել կջանար իր անկյունավոր ու ողորկ գծագրութիւնը...:

Մինչև հիմա այս մարդը հետաքրքրութիւնս կշարժեր միայն, իսկ հիմա մեկեն ի մեկ գութս շարժեց:

Երեսունըհինգին մոտերը երիտասարդ մըն էր ան, բայց յոթանասուննոց պառավի մը պես հյուծած: Երբ այս արագ ծերութեան պատճառը հարցուցի իրեն.

— Տասը տարիե ի վեր անոթի եմ..., ըսավ:

Ու հետո, շորցած բերան մը բանալով.

— Անոթութիւնը հոգս չէ, բայց ծարավես կմեռնիմ..., ավելցուց:

Պոլսեցի ընտանիքի մը միակ զավակն էր ան: Իր ծնողքը հարուստ էին, շատ հարուստ, չափազանց հարուստ: Տղան քսանըհինգին մոտերը աղիքներու խանգարում մ'ունեցավ՝ որ տասը տարիե ի վեր կտևեր ահա: Եթե օրապահիկը շահելու համար աշխատելու ստիպված մեկը ըլլար, որևէ խղճամիտ բժիշկ մը բավական պիտի ըլլար մոռցնելու այդ հիվան-

դուժյունը: Բայց հարուստ էին ու շահտցան որ բժիշկները գումարելով՝ շարիքը կբազմապատկեին...:

Ոմանք հանցանքը ստամոքսին գտան, մյուսները աղիքները դատապարտեցին, ավելի վարպետները լատիներեն անուններ մը մուտացին: Ու յուրաքանչյուրն ալ իր դեղը գովեց, իր արգելքները դրավ սնունդներուն վրա:

Երբ հինգ-տասը գիտնականներ այսպես իրար հրմըշտկելով ինկան մինչև այն ատեն մոռացության ու տգիտության մեջ գործող ստամոքսի մը վրա, հետևանքն այն եղավ որ այդ համեստ գործարանը՝ հանկարծ բեմին առաջին դերակատարության հրավիրվելով՝ նախ շվարեցավ, շփոթեցավ, հետո շփացավ, շարացավ, իր կարևորությունը շափազանցեց, խստապահանջ ու զայրացկոտ եղավ:

Այդ շվարած ու սանձակոտոր ստամոքսը զսպելու համար դեղ չմնաց, ծոմապահություն չմնաց որ շփորձեին...: Սնունդներուն քանակը այնքան իջեցուցեր, այնքան քիչցուցեր էին, որ ստամոքսը երթալով ինքզինքը կերեր, հալեր, մաշեր էր, ու աղիքները բարակցե՛ր, բարակցե՛ր էին, երախայի աղիքներու պես...:

Խեղճ երիտասարդը՝ տասը տարի համբերելե վերջ այս տաժանակիր անսվաղության՝ մահը աչքն առնելով ինքզինքը մինչև Եվրոպաները, մինչև Լոզան նետեր էր: Բայց հիմա շատ ուշ էր արդեն, ու մարսողական գործարաններն այնքան ծյուրեր էին՝ որ հաճախ պատառ մը սնունդ բավ էր զինքը շաբաթներով փորհարելու...:

Տարիներ ամբողջ դատապարտված էր մանուկի մը պես գրեթե միայն կաթով սնանելու: Այնպես որ իր խոժոռ պեխերուն ետև պահվրտած շրթունքները շես դիտեր ի՞նչ մուսներին մանկական ու անմեղ: Արդեն հազիվ թե խոսելու համար բերանը բանար՝ իսկույն կփոխվեր իր դեմքին կնճռոտ գծագրությունը:

Տղու խաղալիքներուն մեջ փայտե մարդեր կան՝ որոնց շվանը բռնելուդ պես կսկսին ոգևորվիլ, շարժտկիլ, խանդավառվիլ, խնդացնել, բայց շվանը թողելուդ պես կըլլան

նույն փայտե մարդը, անշարժ ու շիփ-շիտակ գետին պառկած:

Այդպես ալ՝ երբեմն առտվընե մինչև իրիկուն փայտե մարդու մը պես շիփ-շիտակ պառկող այս մարդը, իր ձեռքը սեղմելու պես կդառնար ամենեն անուշիկ, ամենեն ճովողուն, ամենեն քաղաքավար մարդը, որ հաճելի ըլլալու համար հազարումեկ կտոր կըլլար, կոգեորվեր, միամիտ ու մանկական բաներ կընէր իր հուզումեն շվարելով:

— Ճա՛թ... ճա՛թ... ճա՛թ... ճաթելիք բան է այս մենությունը, Տոթթեոր: Ճը՛գ... ճը՛գ... ճը՛գ... ճգնավորները աղեկ են, գոնե երբեմն մայրապետի երես կտեսնեն...:

Այս ճը՛գ... ճը՛գ... ճգնավորին բաղդատությունը հաճախ կու գար լեզվին ծայրը: Որովհետև տունը մնացած աղջիկներուն պես՝ կույս մնացած մարդերուն ալ միակ ցավը այդ ավելորդ առաքինությունն է: Մնաց որ իր առաքինության միակ պատճառը իր ծայրահեղ վախկոտությունն էր միայն:

Վախկոտություն մը, վախկոտություն մը, որուն նմանը ես չտեսա դեռ:

Երևակայեցեք որ իր հաստ կաշիե ձեռնոցները՝ որ ձեռքեն երբեք չէին ելլար՝ պարզապես միկրոբներու վախեն կպաշտպանեին զինքը:

— Շատ-շատ, կըսեր, եթե չգիտցած մեկ մարդու ձեռքը սեղմեմ, այս ձեռնոցները նետելով ուրիշ զույգ մը կգնեմ...:

Հետո՛ միայն սորվեցա որ սրճարանին մեջ՝ իր վերարկուն ու գլխանոցն ալ չհանելուն պատճառը՝ պարզապես զանոնք կասկածելի դամե մը չկախելու համար էր...:

Օր մը իր գլխարկը պատահամամբ գետին իյնալով՝ մուշտակապատ մատներուն ծայրովը գայն բռնեց, ու մուկ մը բռնած տղու մը պես նողկալով՝ դեղարան գնաց, գլխարկը հականեխել տվավ, վճարեց, չհավնեցավ, նետեց, նոր մը գնեց...:

Ու երբ այս ծայրահեղ զգուշության վրա խնդալ սկսա, բժշկությանս վրա կասկածելու շափ առաջ գնաց:

— Երևակայեցեք որ, ըսավ, եթե այդ հողին վրա օրեր

առաջ թոքախտավոր մը թքած ըլլար, ի՞նչ կըլլար իմ վիճակս...: Եվ այս բծախրնդրութեանս շնորհիվ է որ մինչև այս հասակս «կնկա հիվանդութուն» մը չեմ առած...:

Այսքա՛ն միամտութիւն, այսքա՛ն մանկութիւն, անշուշտ անհավատալի կթվի ձեզ, այնպես չէ՞:

Բայց դուք որ այսպես կխորհիք՝ արևուն ծագելեն մինչև մարը մտնելը քանի մը պնակ կերակուր կմարսեք արդեն: Իսկ այդ մարդը ձեզի պես չէ: Դուք ի՞նչ կխաբվիք անոր խոժոռ պեխերեն. երևակայեցեք որ երեսունըհինգ տարու այդ մարդը միմիայն կաթով կապրի, ծծմոր երեխայի մը պես: Երևակայեցեք նաև որ այդ երեսունըհինգ տարու մարդը գավաթ մը ջուր չի կրնար խմել՝ առանց տասն անգամ պետքարան վազելու...:

Ու այն ատեն պիտի զգաք — եթե քիչ մը սիրտ ունիք — որ այս խեղճ մարդը որքա՛ն ալ շվարած, վախկոտ, ծիծաղելի ըլլա իրավունք ունի: Ան ծաղրանքե ավելի գութի արժանի է:

Դժբախտութիւն մը իրական ըլլալու համար պետք չունի անպատճառ սևերով ու արցունքով ներկայանալու: Թշվառութիւն մը գութ շարժելու համար պետք չունի իր պայմանագրական ցնցոտիներուն... ինչպես որ գրականութիւն մը տխուր ըլլալու համար պետք չունի անպատճառ լալկան ըլլալու: Հին ու ծոթած գաղափարներ են ասոնք:

Գոնե ես ավելի՛ դժբախտ մեկը շտեաս այս դժբախտութեան հովտին մեջ քան այս զարմանալի հիվանդը որուն ճը՛գ... ճը՛գ... ճգնավորները զիս կզվարճացնեին...: Ես ավելի՛ անկեղծորեն աղքատ մարդ մը շատա դեռ աշխարհիս երեսին՝ քան այս հարուստ, մեծահարուստ երիտասարդը որ բաժակ մը գարեջուրի առջև ծարավեն կհիշուծեր...:

Սա արևուն՝ փողոցները սլքտացող մուրացկանը վստահ է որ գոնե կուշտ կուշտ ջուր մը պիտի խմե դեմի աղբյուրին ծորակեն՝ բերնին ավելցուքներն ալ կուրծքին մազերուն մեջ կաթկթեցնելով արծաթի կայլակներու պես...:

— «Ոսկի՛»... կհամերգեն նորերը՝ իբրև միակ երջանկութիւն հռչակելով այդ դժբախտութեան մետաղը:

Սո՛ւտ խոսք: Եթե երջանկությունը ոսկիներով դատվեր, այս մարդուն նախանձող ուրիշ երջանիկ մըն ալ պիտի գտնվե՞ր արդյոք...:

— Կին, խաղ, գինի... Ըսեր են հիները՝ կյանքին գլխավոր հաճույքները դասավորելու համար:

Կինը, տեսանք որ միայն միկրուպներու ամպի մը ետևեն երեցավ իրեն:

Խաղերուն ուրիշ տեսակը ալ շճանչցավ՝ բայց միայն իր աղիքներուն խաղը:

Իսկ գինիին ո՛չ թե միայն ջրախառնովը պիտի գոհանար, այլ մի միայն ջուրովն ալ... բայց...:

— Օր մը սափրիչին գացեր էի ածիլվելու, կըսեր, երբ ան ոսկեգույն կոնքին մեջ պաղպաջուն ջուրը վզիս բռնեց, ու շրթներուս այնքա՛ն մոտ բերավ, այնքա՛ն մոտ, որ եթե չխպնեի՝ անասունի մը պես պիտի ծծեի այդ ամբողջ ջուրը...:

Հաճույքներե այսքան ամուրի կյանքե մը վերջ, հիմա որ ա՛լ մահվան մոտիկությունը կզգար, մե՛կ փափաք ուներ, հայրենի՛ք դառնալ:

— Եթե վաղը հանկարծ մեռնիմ, կըսեր, մարդ մը չկա, մատուռ մը չկա, լացող մը չկա. շան դիակ մը ինձմե ավելի բախտավոր է...:

Ու հետո, իր վախերը ավելի ճշտելով՝ հուզումեն կթոթվեր.

— Ճեմ... ճեմ... ճեմ... ճեմիչի մեջ հոգիս պիտի փչեմ...:

Որովհետև հիմա ալ սկսեր էր՝ կարմիր փորհարել, ու անդամ մը այդ արյունին տեսքեն կես-ժամ նվաղուն մնացել էր նստած տեղը...:

Այս վիճակին մեջ ինչպե՛ս կրնայի արտոնել այդքան մեծ ճամբորդություն մը:

Բայց ան անպատճառ պնդեց որ երթա, ու գնաց ալ:

Իր մեկնելեն ի վեր հաճախ գացի այն սրճարանը ուր առաջին անգամ տեսեր էի զինքը: Ու յուրաքանչյուր դարեջուրիս մտքիս առջև կպատկերանար այդ ճերմկոտիկ ու բարա-

կուկ երիտասարդ որ իր լեցուն բաժակին կը նայեր, կնայեր, կնայեր ու կերթար...

Ի՞նչ ճակատագիր այս տղուն ճակատագիրը...:

Իր հայրը ամբողջ կյանքով աշխատեր, աջեն ու ձախեն փրցուցեր, աղքատներու ակռայեն և բանվորներու ձեռքեն խլեր էր, դիզեր ու դիզեր, որպեսզի օր մը իր տղան ու իր տղուն տղաքները առանց աշխատելու հա՛ց ունենան տասը, հիսուն, հարյուր տարի...:

Եվ սակայն—դուք ի՞նչ կուզեք ըսեք, ես կհավատամ գերագույն արդարութեան մը — իր տղուն տղաքները երբեք պիտի չծնեն, ուր իր տղան պիտի մեռներ անոթի...:

Իր ոսկիներու դեզին մեջ ան պիտի մեռներ անսվաղ, այո՛,— ու մամիկի հեքիաթ մը չէ ասիկա:

Ամբողջ տասը տարի առանց հացի ու ջուրի ապրելի վերջ, ան պիտի մեռներ ավելի շվառական քան դաշտերուն հետին աստանդականը որ խոտերուն մեջ՝ որևուն տակ կփնտռե իր գիակը...:

Ան պիտի մեռներ դեռ հայրենիք չհասած, մի՛ս-մինակ, պատն երեսին, շոգենավի մը ճեմիշին մեջ:

Ճանչցող մը, լացող մը պիտի շունհնար:

Ո՛չ իսկ գերեզման մը:

Ժանտախտի մը վախենն զինքը ծովը պիտի նետեն:

Ա՛ռ քեզի ջուր, ծարա՛վ մարդ...:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ռուբեն Սևակի ներկա ժողովածուում զետեղված «Կարմիր գիրք»-ից մեջբերված հատվածները և «Սիրո գրքի» մի քանի բանաստեղծությունները վերցրել ենք հեղինակի «Բժիշկին գիրքեն փրցված էջեր» և «Քերթված-հեր» ժողովածուի 1946 թ. փարիզյան հրատարակությունից, մնացած բոլոր գործերը հավաքել ենք 1905—1914 թթ. արևմտահայ պարբերական մամուլից:

Փարիզի հրատարակության մեջ զետեղված է Սևակի «Կարմիր գիրքը»; «Բժիշկին գիրքեն փրցված էջեր» ակնարկաշարքը ամբողջությամբ և քանակեց այլ և այլ կարգի բանաստեղծություններ:

Ժողովածուի խմբագրության հաղորդման համաձայն Սևակի արխիվում պահպանվում են հեղինակի, մինչև այժմ չհրատարակված, հետևյալ բանաստեղծությունները.—

1. Սպիտակ ոճիր 2. Երազ 3. Մեկը կու լար 4. Երազներ 5. Ս. Մես-րոպ 6. Ահազանգ 7. Հայրենի հող 8. Ծն մերթ կը խորհիմ 9. Գինով գի-շեր 10. Հարսներգ 11. Սև տոմս 12. Բասթել 13. Իդեալ կինը 14. Աստղի մը 15. Մեր սիրտը 16. Ծիշտ սերը 17. Մեղքը 18. Մարգարիտը 19. Ապա-սող մատուռը 20. Անեծք 21. Երջանկություն 22. Սիրտ 23. Փորձություն 24. Պղտիկ սիրտ 25. Հովիվը 26. Մենակ մարդը 27. Գլուղացու սերը 28. Վաղը 29. Քաղցրություն 30. Հաղթված հաղթականը 31. Մեղքի կինը 32. Ծեր բորենի:

Բացի վերոհիշյալ բանաստեղծություններից՝ ներկա ժողովածուում տեղ չեն գտել Սևակի «Երկու սալոնի ձայնյակ» և «Հայի զատիկը», «Սիրո շողքեր», «Գինով սեր», «Զղջում», «Զար աղջիկ», «Բույրը», «Մերը», «Առաջին մեղքը», «Մենեիդ ինձ համար», «Արևելք», «Ողջակեզ», «Բան-սին մեջ», «Հայ ծնունդ» բանաստեղծությունները:

Սևակի պոեզիային նվիրված Արմեն Սևանի գրքում կարդում ենք, որ Սևակի «Վերջին հայերը» պոեմը անտիպ գործ է, որից մի քանի հատված-ներ տպվել են Մ. Պարոսամյանի «Շանթ» շաբաթաթերթի մեջ:

Այլ Մյասնիկյանի անվան Հանրային գրադարանի հատուկ ֆոնդում, Կժրախտաբար, այս համարը չկա:

Ժողովածուի բաժինները կազմված են այն խորագրերով, ինչպես ժամանակին հեղինակն էր նախատեսել հրատարակել՝ «Սիրո գիրքը», «Զհասկցվածները», «Պոեմներ», իսկ մնացած բանաստեղծությունները մենք ի մի ենք հավաքել «Խառն բանաստեղծություններ» ընդհանուր պայմանական վերնագրի տակ: Բոլոր բանաստեղծությունները դասակարգելիս՝ պահպանել ենք ժամանակագրական կարգը, հիմք ընդունելով՝ տպագրության տարեթիվը:

Սևակը գրել է նաև «Բժիշկին գիրքեն փրցված էջեր» բժշկական զրույցները, որը տպագրվել է արևմտահայ մամուլում 1913 թ., իսկ այնուհետև քանիցս հրատարակվել է առանձին գրքով:

Նպատակահարմար գտանք Սևակի գեղարվեստական արձակից ժողովածուում զետեղել առավել հաջող 12 զրույցներ:

Մ. Մամուրյանի «Արևելյան մամուլ»-ի 1908—1909 թթ. համարներում տպագրվել են Սևակի մի քանի թարգմանությունները, որը և հարմար գտանք զետեղել ժողովածուում:

Սևակի կենդանության օրոք, առանձին գրքով լույս է տեսել միայն նրա «Կարմիր գիրքը» բանաստեղծությունների ժողովածուն: Մնացած բոլոր բանաստեղծությունները սփռված են 1905—1914 թթ. արևմտահայ մամուլում, որոնց մի մասը հեղինակի մահից հետո անփոփոխ տպագրվել են տարբեր հրատարակություններում: Այսպիսով, փոփոխակներ, վաւիանտներ նրա բանաստեղծությունների տարբեր հրատարակություններում մենք չենք նկատել:

«ՍԻՐՈ ԳԻՐԲԸ»

1. «Լեման».— առաջին անգամ տպագրվել է «Արևելյան մամուլ»-ի 1907 թ. № 34-ում, Ռուբեն Զիլինկիրյան ստորագրությամբ:
2. «Կարապետ».— առաջին անգամ տպագրվել է «Մասիս» շաբաթաթերթի 1907 թ. № 30-ում, Ռ. Զիլինկիրյան ստորագրությամբ: Երկրորդ անգամ նույնությամբ «Բժիշկին գիրքեն փրցված էջեր» և «Քերթվածներ» ժողովածուի 1946 թ. փարիզյան հրատարակության մեջ:
3. «Հոգիս».— առաջին անգամ տպագրվել է «Մասիս» շաբաթաթերթի 1907 թ. № 22-ում:
4. «Անա կերգես, Դասիանա».— առաջին անգամ տպագրվել է «Արևելյան մամուլ»-ի 1907 թ. № 38-ում, Ռ. Զիլինկիրյան ստորագրությամբ:
5. «Արցունքին ֆերվածը».— առաջին անգամ տպագրվել է Թեոդիկի «Ամենուն տարեցույց»-ի 1908 թ. գրքում, Ռ. Սևակ ստորագրությամբ:

6. «Քնացող աղջիկը».— առաջին անգամ տպագրվել է 1908 թվին: Երկրորդ անգամ փարիզյան 1946 թ. հրատարակության մեջ:
7. «Տրտում ոգի».— առաջին անգամ տպագրվել է 1908 թվին: Տեքստը վերցրել ենք 1946 թ. փարիզյան հրատարակությունից:
8. «Երևեկ ջուր».— առաջին անգամ տպագրվել է «Լույս» շաբաթաթերթի 1908 թ. № 23-ում, Ռ. Սևակ ստորագրությամբ:
9. «Երգ-երգոց».— առաջին անգամ լույս է տեսել «Լույս» շաբաթաթերթի 1908 թ. № 17-ում: Երկրորդ անգամ՝ 1946 թ.:
10. «Վերջալույս».— առաջին անգամ տպագրվել է Արամ Անտոնյանի «Լույս» շաբաթաթերթի 1908 թ. № 4-ում, Ռ. Զիլինկիրյան ստորագրությամբ:
11. «Սիրո աղբյուրը».— նույն շաբաթաթերթի № 5-ում: Երկրորդ անգամ անփոփոխ՝ 1946 թ. փարիզյան հրատարակության մեջ:
12. «Սիրո մեմուենը».— առաջին անգամ տպագրվել է «Լույս» շաբաթաթերթի 1908 թ. № 8-ում, Ռ. Սևակ ստորագրությամբ:
13. «Պատասխանը».— առաջին անգամ տպագրվել է «Լույս» շաբաթաթերթի 1908 թ. № 14-ում: Երկրորդ անգամ անփոփոխ՝ 1946 թ. փարիզյան հրատարակության մեջ:
14. «Երեք ծաղիկներ».— առաջին անգամ տպագրվել է «Արևելյան մամուլ»-ի 1908 թ. № 22-ում, Ռ. Սևակ ստորագրությամբ:
15. «Համբույրը».— առաջին անգամ տպագրվել է «Լույս» շաբաթաթերթի 1908 թ. № 25-ում, Ռ. Սևակ ստորագրությամբ:
16. «Էտեղիկյա», «Պիտի սպասեմ», «Ժպիտ», «Այդ գիշեր», «Նամակը», «Քերթողը».— առաջին անգամ տպագրվել են «Մասիս»-ի 1908 թ. № 8, 10, 11, 14—15 և 20-ում:
17. «Կայրի».— առաջին անգամ տպագրվել է «Արևելյան մամուլ»-ի 1909 թ. № 13-ում:
18. «Հին եղանակ».— առաջին անգամ տպագրվել է Թևոդիկի «Ամենուն տարեցույցի» 1909 թ. գրքում: Երկրորդ անգամ անփոփոխ՝ «Հայ գրողներ» դասագրքի երկրորդ հատորում 1910 թվին: Երրորդ անգամ՝ «Արևմտահայ բանաստեղծներ» ժողովածուում 1930 թ.: Զորրորդ անգամ՝ 1946 թ. փարիզյան հրատարակության մեջ:
19. «Մահազգացում».— առաջին անգամ տպագրվել է Թևոդիկի «Ամենուն տարեցույցի» 1910 թ. գրքում. երկրորդ անգամ անփոփոխ՝ 1930 թ. «Արևմտահայ բանաստեղծներ» ժողովածուում. երրորդ անգամ՝ 1946 թ. փարիզյան հրատարակության մեջ:
20. «Ասպետի երգը», «Գացող մարդը».— առաջին անգամ տպագրվել է «Արագած» ամսագրում 1911 թ. № 12-ում:
21. «Լուսնակ լույսով» և «Անկառելի սեր».— առաջին անգամ տպագրվել են «Արագած» ամսագրի 1911 թ. № 15-ում:

22. «Երեւ ձիավորներ».— վերցրել ենք 1946 թ. փարիզյան հրատարակությունից:
23. «Վերջին կոչը».— առաջին անգամ տպագրվել է Թեոդիկի «Ամենուն տարեգրայցի» 1911 թ. գրքում:
24. «Սկո՛ւր», «Հավիտենական նեֆիաք».— առաջին անգամ տպագրվել է «Ոստան» ամսագրի 1911 թ. № 1-ում:
25. «Ինչո՛ւ».— առաջին անգամ տպագրվել է Մ. Պարսամյանի «Շանթ» կիսամյա հանդիսի 1911 թ. № 3-ում: Երկրորդ անգամ՝ անփոփոխ 1930 թ. «Արևմտահայ բանաստեղծներ» ժողովածուում:
26. «Սիրո ծարավ».— առաջին անգամ տպագրվել է «Շանթի» 1911 թ. № 3-ում:
27. «Սիրո և մահվան երգը».— առաջին անգամ տպագրվել է «Շանթի» 1912 թ. № 15-ում: Երկրորդ անգամ՝ 1946 թ.:
28. «Ամենուն պես», «Խապրիկ».— տպագրվել են «Շանթ»-ում 1912 թ.:
29. Երբա՛լ».— առաջին անգամ տպագրվել է «Շանթ»-ի 1912 թ. № 27-ում. երկրորդ անգամ անփոփոխ՝ 1946 թ.:
30. «Տծույն երգ».— առաջին անգամ տպագրվել է «Շանթ»-ում, 1912 թ.:
31. «Կարապի երգը».— առաջին անգամ տպագրվել է «Հայ գրականություն» ամսագրի (Իզմիր) 1912 թ. № 8-ում: Երկրորդ անգամ «Կարապր» վերնագրով՝ 1946 թ. փարիզյան ժողովածուում:
32. «Սկեպտիկ».— առաջին անգամ տպագրվել է «Հայ գրականություն» ամսագրի 1913 թ. № 9-ում: Երկրորդ անգամ անփոփոխ՝ 1946 թ.:
33. «Մեինգ».— առաջին անգամ տպագրվել է «Հայ գրականություն» ամսագրի 1913 թ. № 9-ում: Երկրորդ անգամ անփոփոխ՝ 1930 թ. «Արևմտահայ բանաստեղծներ» ժողովածուում, երրորդ անգամ՝ 1946 թ.:
34. «Յնծուն մահ».— առաջին անգամ տպագրվել է «Հայ գրականություն» ամսագրի 1914 թ. № 5-ում: Երկրորդ անգամ՝ 1930 թ., երրորդ անգամ՝ 1946 թ.:
35. «Գիշերն իջավ».— առաջին անգամ տպագրվել է 1946 թ. փարիզյան հրատարակության մեջ:
36. «Գիշերին մեջ».— առաջին անգամ տպագրվել է 1914 թ. «Շանթ»-ում: Երկրորդ անգամ՝ 1946 թ.:
- 36 բ. «Զյունին».— առաջին անգամ տպագրվել է «Նավասարդ» (նոր շրջան) Ա. հաստրում. պրակ ժԲ.:

«ԶԼԱՍԿՅՎԱՍՆԵՐԸ»

7. Բանաստեղծությունների այս շարքը՝ «Վերջին աբխան», «Պիտի մեռնի», «Իծը», «Զղջիկը», «Հայրը».— առաջին անգամ տպագրվել են «Ազդակ» շաբաթաթերթի 1909 թ. №№ 12, 13, 15, 17 և 30-ում: «Զղջիկը» երկրորդ անգամ տպագրվել է «Վերածնունդ» ամսագրի

1919 թ. № 26-ում: «Հայրը».— երկրորդ անգամ տպագրվել է 1910 թ. «Հայ գրողներ» դասագրքի երկրորդ հատորում, երրորդ անգամ՝ 1946 թ., փարիզյան հրատարակության մեջ անփոփոխ:

ԽԱՌՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. «Սուփա-Մունի».— առաջին անգամ տպագրվել է «Մասիս» շաբաթաթերթի 1907 թ. № 26-ում, Ռ. Զիլինկիրյան ստորագրությամբ:
2. «Դրամին աղոթքը».— առաջին անգամ տպագրվել է «Արևելյան մամուլ»-ի 1907 թ. № 31-ում: Երկրորդ անգամ՝ 1930 թ. «Արևմտահայ բանաստեղծներ» ժողովածուում:
3. «Եհովային արցունքը».— առաջին անգամ տպագրվել է «Ազդակ» շաբաթաթերթի 1909 թ. № 32-ում: Երկրորդ անգամ՝ անփոփոխ 1910 թ. «Հայ գրողներ» դասագրքի երկրորդ հատորում:
4. «Պոլսո ուրվայնին մեջ».— առաջին անգամ տպագրվել է «Ազդակ»-ի 1909 թ. № 35-ում:
5. «*~*~*».— առաջին անգամ տպագրվել է Թեոդիկի «Ամենուն տարեցույցի» 1909 թ. գրքում:
6. «Արգասավորում».— առաջին անգամ տպագրվել է Թեոդիկի «Ամենուն տարեցույցի» 1909 թ. գրքում: Երկրորդ անգամ անփոփոխ՝ 1910 թ. «Հայ գրողներ» դասագրքի երկրորդ հատորում, երրորդ անգամ՝ 1930 թ. «Արևմտահայ բանաստեղծներ» ժողովածուում:
7. «Կաւմիւր դրոշակ».— առաջին անգամ տպագրվել է «Ազդակ» շաբաթաթերթի 1909 թ. № 18-ում:
8. «Ո՛վ իմ հայրենիքս».— առաջին անգամ տպագրվել է «Ազդակ»-ի № 20-ում, երկրորդ անգամ անփոփոխ՝ 1946 թ.:
9. «Ինչպես երբեմն».— առաջին անգամ տպագրվել է 1909 թ. «Ազդակ» շաբաթաթերթի № 23-ում, երկրորդ անգամ անփոփոխ՝ 1946 թ.:
10. «Ձանգակներ, զանգակներ».— առաջին անգամ տպագրվել է «Ազդակ»-ի 1909 թ. № 25-ում:
11. «Կիլիկյան երգեր», «Վերջին սերմնացանը», «Վերջին օրոք».— առաջին անգամ տպագրվել են Թեոդիկի «Ամենուն տարեցույցի» 1910 թ. գրքում:
12. «Շան հոգի».— առաջին անգամ տպագրվել է, «Մեր տարեցույցը» (Պոլիս) 1910 թ. երկրորդ անգամ՝ 1910 թ. «Հայ գրողներ» դասագրքի երկրորդ հատորում:
13. «Մեծդ Աստված».— առաջին անգամ տպագրվել է «Հայ գրականություն» ամսագրի 1912 թ. № 10-ում: Երկրորդ անգամ անփոփոխ՝ 1946 թ.:
14. «Հավիտենական հեզնուրյուն».— առաջին անգամ տպագրվել է նույն ամսագրի 1913 թ. № 2-ում:

15. «Հայաստան».— առաջին անգամ տպագրվել է «Վերածնունդ» ամսագրի 1919 թ. № 1—2-ում: համագրությունը հայտնում է, որ բանաստեղծությունը իրեն տրամադրել է բանաստեղծ Ավ. Իսահակյանը: Երկրորդ անգամ՝ 1922 թ.:

16. «Ա՛յ աղջիկ», «Ասեղի հյուսքը».— լույս են տեսել 1910 թ. «Կարմիր գիրքը» ժողովածուում, երրորդ անգամ 1946 թ. փարիզյան հրատարակության մեջ:

ՊՈԵՄՆԵՐ

1. «Մարդեղություն».— «Գյուղական հկեղեցիին մեջ» (Ա.-ԺԱ.), «Գյուղական ճամբուն վրա» (Ա.-ԺԱ.), «Գյուղական գերեզմանատան մեջ» (Ա.-ԺԱ.). «Կարմիր գրքի» այս հատվածները առաջին անգամ տպագրվել են 1910 թ., առանձին գրքով: Երկրորդ անգամ՝ 1946 թ. փարիզյան հրատարակության մեջ:

2. «Այս դանակը».— առաջին անգամ տպագրվել է «Գեղունի» տարեգրքում (Վենետիկ) 1909 թ.: Երկրորդ անգամ անփոփոխ՝ 1930 թ. «Արևմտահայ բանաստեղծներ» ժողովածուում:

3. «Թրուպատորներ».— առաջին անգամ տպագրվել է Թեոդիկի «Ամենուն տարեցույցի» 1910 թ. գրքում: Երկրորդ անգամ՝ 1930 թ. վերահիշյալ ժողովածուում:

4. «Փողոց ավողը».— առաջին անգամ տպագրվել է «Աստղիկ» կիսամյա հանդեսի 1911 թ. № 1-ում:

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. «Յորեկը».— Լըրոնտ դը Լիլի այս բանաստեղծության թարգմանությունը առաջին անգամ տպագրվել է «Մասիս»-ի 1907 թ. № 14-ում:

2. «Դժբախտ մոզ մըն եմ», «Թեև այնքան», «Արաչագործություն», «Արեղաները», «Կիսնդրեի», «Անթափանցելին», «Ավազուտին վրա».— Հայերիս Հայնեից կատարված այս թարգմանություններն առաջին անգամ տպագրվել են «Արևելյան մամուլ»-ի 1909 թ. № 7, 12, 15, 29-ում:

3. «Ճեւմակ գիշեր».— Ալպեր Սամենի այս բանաստեղծության թարգմանությունը առաջին անգամ տպագրվել է «Շանթ»-ի 1919 թ. № 9—10-ում:

ԱՐՁԱԿ ԷՋԵՐ

4. «Բժիշկին գիրքեն փրցված էջեր».— բժշկական գրույցներ՝ թվով 20, առաջին անգամ տպագրվել է 1913 թ. «Ազատամարտի» համարներում (Պոլիս). երկրորդ անգամ՝ 1925 թ. Սելանիկում, երրորդ անգամ՝ 1946 թ. Փարիզում, առանձին գրքերով:

ԲԱՌԱՐԱՆ

Ա.

- Ազագուն.— շոր, վախտ
Ախտավարակ.— ախտով հիվանդ
Այպանք.— նախատինք, ամոթանք
Անգո.— գոյություն շունեցող
Աննեղի.— անփոփոխ
Ասպազեն.— վահան և դենք
Անփույր.— խաղաղ, անվտանգ
Արբանք.— արբեցում
Արույր.— սրկինձ

Բ.

- Բարե.— 'ավա՛ղ

Գ.

- Գեղեցի.— գեղեցիկ և գույնզգույն

Դ.

- Դարբի.— աղոթասրահ

Է.

- Քալվես.— ալպյան սպիտակ ծաղիկ

Ը.

- Քղձաճայշ.— հավերժահարս

թ.

- Թափծու.— թափ ունեցող
Թափքափուր.— պահվածելով, թաքնվելով
Թեճակ.— թի, նավավարության թիակ
Թրուպատուր.— միջնադարյան թափառիկ երգիչ, գուսան

լ.

- Լույծ.— հոսող, հոսանուս

կ.

- Խարել.— դադել, այրել
Խենեշ.— զգվելի, ցոփ, ցանկասեր
Խշտյակ.— հարդյա ներքնակ
Խորշակ.— տար քամի

ժ.

- Մարել.— լույսի ծագումը
Մավի.— կապույտ
Կարեեր.— ծանր վիրավորված
Կերոն.— մոմ

չ.

- Համորեն.— ամբողջությամբ
Հանգույն.— նման
Հայել.— նայել
Հայրատ.— անառակ, կրքոտ
Հույլֆ.— փունջ, խումբ
Հուլորեն.— դանդաղորեն, ծուլորեն
Հուսկ.— վերջին
Հտայիտ.— խեղկատակ

ն.

- Նայադ.— ծովի և գետի հավերժահարս
Նիրվանա.— ըստ հնդիկ դիցաբանության՝ մոռացության, երանության
աշխարհ
Նոթի.— քաղցած, անոթի
Նոտի.— երաժշտական նոտա, նոտայի

Պ.

Պարման.— պատանհ

Ջ.

Ջամբել.— կերակրել

Ս.

Սնդուս.— նուրբ կերպաս, դիպակ

Սույլ.— հով, գեփյուռ

Յ.

Յայգ.— վաղորդյան լուսարաց, մերձ լուսարաց

Յուսկ.— նավաքիթ

Փ.

Փոսուռա.— կայծոռիկ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ռուբեն Սևակի պոեզիան 3

ՍԻՐՈ ԳԻՐՔԸ

Լեման	19
Կարապետեր	21
Հոգիս	23
Անա կերգես, Դասիանա	24
Արցունքին ֆերվածք	26
Քնացող աղջիկը	27
Տրամ ոգի	28
Երեն՛կ ջուր	30
Երգ-երգոց	32
Վերջալույս	34
Սիրո աղբյուրը	36
Սիրո մրմունջ	37
Պատասխանը	38
Երեք ծաղիկներ	40
Համբույրը	41
Հուլվեյս	43
Ժպիտ	44
Ամառվան ժամեր	45
Պիտի սպասեմ	46
Այդ գիշեր	48
Նամակը	49
Քերթողը	51
Կայրի	52
Հին եղանակ	54
Մահազգացում	56

Ասպետի երգը	57
Գացող մարդը	58
Լուսնակ լույսով	59
Անկարելի սեր	60
Երեք ձիավորներ	61
Վերջին կոչը	62
Սկո՛ւր	63
Հավիտենական նևխաքը	65
Ինչո՞ւ	66
Սիրո ծարավ	67
Սիրո և մահվան երգը	68
Խապրիկ	70
Ամենուն պես	72
Երթա՛լ...	74
Տժգույն երգ	75
Կարապի երգը	76
Սկեպտիկը	78
Սրինգ	80
Ցնծուն մահ	82
Գիշերն իջավ	83
Գիշերին մեջ	84
Չյունիք	85

Չ Հ Ա Ս Կ Ց Վ Ա Մ Ե Լ Ը

Վերջին արժան	86
Պիտի մեռնի	87
Իժը	88
Չղջիկը	89
Հայրը	90

Խ Ա Ռ Ն Բ Ա Ն Ա Ս Տ Ե Ղ Շ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Ն Ե Ի

Սափա Մունի	91
Դրամին աղոթքը	93
Եհովային արցունքը	95
Պոլսո որովայնին մեջ	97
***	99
Արգասավորում	100
Կարմիր դրոշակը	101

Ո՛վ իմ հայրենիքս	104
Ինչպես երբեմն	108
Զանգակեն՛ր, զանգակեն՛ր	109

Կիլիկյան երգեր

Վերջին սերմնացանք	111
Վերջին օրոք	111
Շան հոգի	113
Մեծոք Աստված	115
Հավիտենական հեգնություն	117
Հայաստան	118
Ա՛յ աղջիկ	119
Ասեղի հյուսք	120

ՊՈՆՄՆԵՐ

Մարդերգություն

Գյուղական եկեղեցիին մեջ (Ժ—ԺԱ)	123
Գյուղական նամբուն վրա (Ժ—ԺԱ)	130
Գյուղական գերեզմանատան մեջ (Ժ—ԺԱ)	137
Այս դանակը	144
Թրուպատուրները	151
Փողոց ավուղը	156

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Յորեկ (կրճոնդ դը կիլ)	163
Դժբախտ մոգ մըն եմ (Հ. Հայնե)	165
Թեև այնքա՛ն (Հ. Հայնե)	166
Աբարչագործություն (Հ. Հայնե)	167
Աբեղաները (Հ. Հայնե)	168
Կլանդրեի (Հ. Հայնե)	169
Անթափանցելին (Հ. Հայնե)	170
Ավագուտին վրա (Հ. Հայնե)	171
Ճերմակ գիշեր (Այպեր Սամեն)	172

ԱՐՁԱԿ ԷՋԵՐ

Մանչերուն գերեզմանը	175
Տեր ողորմյա	181

Գինովին աղյիկը	187
Կոունկը	193
Անիծված գանձը	197
Ստամոսին գոհը	203
Ցավին միսը	210
Տելիբիում Թրեմենս	216
Մեղֆին պտուղը	221
Վեցերորդ զգայաբան	227
Մեռելի մը նամակը	231
Մառավ մառը	236
Մանորագրություններ	245
Բառաբան	253
Թովանդակություն	257

Գեղ. խմբագիր՝ Ա.Ն. ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ
Տեխն. խմբագիր՝ Խ. ՍԱՄՎԵԼՅԱՆ
Վերստուգող սրբագրիչ՝ Բ. ՔԱՅԱԽՅԱՆ

ՎՅ 10876:

Պատվեր 249:

Տիրած 10.000

Հանձնված է արտադրության 26/II 55 թ.:

Ստորագրված է տպագրության 3/VI 1955 թ.:

Թուղթ՝ 84 × 108 ¹/₃₂; Տպագր. 16,25 մամ., +1 ներդ., հրատ. 9,2 մամ.:

Գինը կազմով՝ 5 ո. 25 կ.:

ՀՍՍՌ Կուլտուրայի մինիստրության Հրատարակչությունների և պոլիգրաֆ
արդյունաբերության Գլխավոր վարչության № 1 տպարան, Երևան,
Ալավերդյանի փող. № 65, 1955 թ.:

